

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК

Збірник наукових праць

**Виходить 2 рази на рік
Заснований 03.2009 року**

№ 2 (143) 2018

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач:
Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ)

Збірник розглянуто і затверджено до друку рішенням Вченої ради БНАУ
(Протокол № 11 від 30.11.2018 р.)

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» є фаховим виданням з економічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747) і є продовженням «Вісника Білоцерківського державного аграрного університету», започаткованого 1992 року. Збірник представлено на порталі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та включено до міжнародних наукометричних баз *Google Scholar*, *Crossref*, РІНЦ.

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Варченко О.М.**, д-р екон. наук, професор, Білоцерківський НАУ
Заступник головного редактора – **Хомовий С.М.**, канд. екон. наук, асистент, Білоцерківський НАУ

Члени редколегії:

Даниленко А.С., д-р екон. наук, академік НААН, Білоцерківський НАУ
Паска І.М., д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ
Свиноус І.В., д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ
Непочатенко В.А., д-р фіз.-мат. наук, Білоцерківський НАУ
Сатир Л.М., д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ
Шуст О.А., д-р екон. наук, професор, Білоцерківський НАУ
Сокольська Т.В., д-р екон. наук, професор Білоцерківський НАУ
Гринчук Ю.С., д-р екон. наук, професор Білоцерківський НАУ
Юхименко П.І., д-р екон. наук, професор Білоцерківський НАУ
Шубравська О.В., д-р екон. наук, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
Котікова О.І., д-р екон. наук, Миколаївський НАУ
Енин Ю.И., д-р екон. наук, професор, Белорусский государственный экономический университет, г. Минск, Республика Беларусь
Медведев В.Ф., член-корреспондент АН РБ, профессор, Институт экономики НАН Беларуси, г. Минск, Республика Беларусь
Stefan Bojnec, Prof. Dr., Full Professor of Economics, Faculty of Management, University of Primorska
Eter Kharaisvili, PhD, Professor, Faculty of Economics and Business, Department of Microeconomics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Jan Paradyz, Director of the Regional Statistics Center of Poznan University of Economics and Business, Professor emeritus at Poznan University of Economics and Business
Janusz Klisiński, prof. nadz., Kierownik Zakładu Zarządzania Międzynarodowego Katedra Zarządzania Wydział Zarządzania i Transportu Akademia Techniczno-Humanistyczna
Oksana Ryabchenko, PhD, Slovak University of Agriculture in Nitra
Andrew Fieldsend, Dr. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest
Pawel Chmielinski, Assistant Professor, PhD. Institute of Agricultural and Food Economics-National Research Institute Department of Social and Regional Policy
Klaus Wagner, Federal Institute of Agricultural Economics, Austria
William H. Meyers, Emeritus Professor of Agricultural & Applied Economics, University of Missouri (USA)
Ken Schneeberger, PhD, University of Missouri (USA)
Борщовецька В.Д., канд. пед. наук, Білоцерківський НАУ

Editorial board:

Editor – **Varchenko O.M.**, Dr of Economics, Professor, Bila Tserkva NAU
Executive editor – **Khomovij S.M.**, Dr of Economics, Bila Tserkva NAU

Members of the editorial board:

Danylenko A.S., Academician of NAAS, Dr of Economics, Professor, Bila Tserkva NAU
Paska I.M., Dr of Economics, Bila Tserkva NAU
Nepochatenko V.A., Dr of physicomathematical Sciences, Bila Tserkva NAU
Satur L.M., Dr of Economics, Bila Tserkva NAU
Shust O.A., Dr of Economics, Bila Tserkva NAU
Svinous I.V., Dr of Economics, Professor, Bila Tserkva NAU
Sokolska T.V., Dr of Economics, Bila Tserkva NAU
Grynychuk Y.S., Dr of Economics, Bila Tserkva NAU
Ukhymenko P.I., Dr of Economics, Professor, Bila Tserkva NAU
Shubravskaya O.V., Dr of Economics, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
Kotikova O.I., Dr of Economics, Mykolayiv National Agrarian University
Enin Yu.I., Dr of Economics, Professor, Belarus State Economic University, Minsk, Republic of Belarus

Medvedev V.F., Corresponding Member AN RB, Professor, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Republic of Belarus

Štefan Bojnec, Prof. Dr., Full Professor of Economics, Faculty of Management, University of Primorska

Eter Kharaisvili, PhD, Professor, Faculty of Economics and Business, Department of Microeconomics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Jan Paradyz, Director of the Regional Statistics Center of Poznan University of Economics and Business, Professor emeritus at Poznan University of Economics and Business

Janusz Klisiński, prof. nadz., Kierownik Zakładu Zarządzania Międzynarodowego Katedra Zarządzania Wydział Zarządzania i Transportu Akademia Techniczno-Humanistyczna

Oksana Ryabchenko, PhD, Slovak University of Agriculture in Nitra

Andrew Fieldsend, Dr. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest

Pawel Chmielinski, Assistant Professor, PhD. Institute of Agricultural and Food Economics-National Research Institute Department of Social and Regional Policy

Klaus Wagner, Federal Institute of Agricultural Economics, Austria

William H. Meyers, Emeritus Professor of Agricultural & Applied Economics, University of Missouri (USA)

Ken Schneeberger, PhD, University of Missouri (USA)

Borshchovetska V.D., Candidate of pedagogic sciences, Bila Tserkva NAU

Редакционная коллегия:

Главный редактор – **Варченко О.М.**, д-р экон. наук, профессор, Белоцерковский НАУ

Заместитель главного редактора – **Хомовой С.М.**, канд. экон. наук, ассистент, Белоцерковский НАУ

Члены редколлегии:

Даниленко А.С., д-р экон. наук, академик НААН, Белоцерковский НАУ

Пасха И.М., д-р экон. наук, Белоцерковский НАУ

Свиноус И.В., д-р экон. наук, Белоцерковский НАУ

Непочатенко В.А., д-р физ.-мат. наук, Белоцерковский НАУ

Сатир Л.М., д-р экон. наук, Белоцерковский НАУ

Шуст О.А., д-р экон. наук, профессор, Белоцерковский НАУ

Сокольская Т.В., д-р экон. наук, профессор Белоцерковский НАУ

Гринчук Ю.С., д-р экон. наук, профессор Белоцерковский НАУ

Юхименко П.И., д-р экон. наук, профессор Белоцерковский НАУ

Шубравская А.В., д-р экон. наук, ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины"

Котикова А.И., д-р экон. наук, Николаевский НАУ

Енин Ю.И., д-р экон. наук, профессор, Белорусский государственный экономический университет, г. Минск, Республика Беларусь

Медведев В.Ф., член-корреспондент АН РБ, профессор, Институт экономики НАН Беларуси, г. Минск, Республика Беларусь

Štefan Bojnec, Prof. Dr., Full Professor of Economics, Faculty of Management, University of Primorska

Eter Kharaisvili, PhD, Professor, Faculty of Economics and Business, Department of Microeconomics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Jan Paradyz, Director of the Regional Statistics Center of Poznan University of Economics and Business, Professor emeritus at Poznan University of Economics and Business

Janusz Klisiński, prof. nadz., Kierownik Zakładu Zarządzania Międzynarodowego Katedra Zarządzania Wydział Zarządzania i Transportu Akademia Techniczno-Humanistyczna

Oksana Ryabchenko, PhD, Slovak University of Agriculture in Nitra

Andrew Fieldsend, Dr. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest

Pawel Chmielinski, Assistant Professor, PhD. Institute of Agricultural and Food Economics-National Research Institute Department of Social and Regional Policy

Klaus Wagner, Federal Institute of Agricultural Economics, Austria

William H. Meyers, Emeritus Professor of Agricultural & Applied Economics, University of Missouri (USA)

Ken Schneeberger, PhD, University of Missouri (USA)

Борщовецька В.Д., канд. пед. наук, Білоцерківський НАУ

У цьому випуску збірника висвітлені результати наукових досліджень, проведених ученими навчальних закладів та наукових установ, провідними економістами, фахівцями агробізнесу з актуальних економічних питань розвитку агропромислового виробництва.

Адреса редакції: Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, 09117, Україна, тел. +38(0456)33-11-01, e-mail: redakciaviddil@ukr.net.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Даниленко А.С., Крисанов Д.Ф., Утеченко Д.М. Напрями досліджень сучасних викликів і проблем у сільському секторі України.....	6
Аргімонова І.В. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу агропродовольчого ринку	23
Коляденко С. В., Ушкаленко І. М. Бізнес-аналіз як базис розвитку цифрової економіки	35
Карпенко А.М. Концептуальні засади організації ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні.....	40
Дмитрук М.І. Тенденції виробництва винограду основними товаровиробниками України.....	48

МЕНЕДЖМЕНТ

Варченко О.М., Вернюк Н.О. Формування системи збалансованих показників як інструменту стратегічного управління підприємств цукрової промисловості.....	54
Шупик С.М. Складові системи управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва.....	67

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Шевченко А.О., Задорожна Р.П., Ткаченко М.В. Розвиток форм інституційного інвестування та їх роль в механізмі залучення капіталу у національну економіку.....	78
Охримович Т.С., Гутко Л.Н. Грошові потоки підприємства: їх оцінка та аналіз	86
Герасименко І.О., Ткаченко К.В., Рудич О.О. Пріоритетні напрями розвитку системи агрострахування в Україні.....	94
Горго І.О. Управління ризиками аграрних підприємств Лісостепової зони України.....	106

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Хомовий С.М., Томілова Н.О., Хомовий М.М. Реалії автоматизації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах України.....	115
---	-----

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Хасцька О.П. Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва в Україні.....	122
---	-----

CONTENT

ECONOMY

Daniienko A., Krysanov D., Utechenko D. Directions of modern challenges researches and problems in the Ukrainian agricultural sector.....	6
Artimonova I. Features of information and analytical supply of analysis of agricultural market.....	23
Koliadenko S., Ushkalenko I. Business analysis as a basis of development of the digital economy.....	35
Karpenko A. Conceptual principles of the organization of the agricultural land market in Ukraine	40
Dmytruk M. Trends of grapeproduction by main producers in Ukraine	48

MANAGEMENT

Varchenko O. B., Vernyuk N.O. Formation of system of balanced indicators as an instrument of strategic management of sugar industry enterprises	54
Shupyk S. Complex systems of management of marketing activity of meat farming enterprises	67

FINANCES, BANKING BUSINESS AND INSURANCE

Shevchenko A., Zadorozhna R., Tkachenko M. The development of forms of institutional investment and their role in the mechanism of raising capital for the domestic economy	78
--	----

Okhrymovych T., Gutko L. Cash flows of enterprises: their assessment and analysis.....	86
Gerasimenko I., Tkachenko K., Rudich O. Priority directions for improving the agro-insurance system in Ukraine.....	94
Gorgo A. Management of risks of agricultural enterprises of the forest-steppe area of Ukraine.....	106

ACCOUNTING AND TAXATION

Khomovju S., Tomilova N., Khomovju M. Realia of accounting automation in agricultural enterprises of Ukraine.....	115
--	-----

ENTERPRISE, TRADE AND DISTRIBUTION ACTIVITIES

Khaietska O. Strategic priorities of entrepreneurship development in Ukraine	122
---	-----

ОГЛАВЛЕНИЕ

ЭКОНОМИКА

Даниленко А.С., Крисанов Д.Ф., Утеченко Д.Н. Направления исследований современных вызовов и проблем в сельском секторе Украины.....	6
Артимонова И.В. Особенности информационно-аналитического обеспечения анализа агропродовольственного рынка	23
Коляденко С.В., Ушкаленко И.М. Бизнес-анализ как базис развития цифровой экономики.....	35
Карпенко А.Н. Концептуальные основы организации рынка земли сельскохозяйственного назначения в Украине	40
Дмитрук Н.И. Тенденции производства винограда основными товаропроизводителями Украины	48

МЕНЕДЖМЕНТ

Варченко О.М., Вернюк Н.А. Формирование системы сбалансированных показателей как инструмент стратегического управления предприятий сахарной промышленности.....	54
Шурик С.М. Составляющие системы управления маркетинговой деятельностью предприятий мясного птицеводства	67

ФИНАНСЫ, БАНКОВСКОЕ ДЕЛО И СТРАХОВАНИЕ

Шевченко А.О., Задорожная Р.П., Ткаченко М.В. Развитие форм институционального инвестирования и их роль в механизме привлечения капитала в отечественную экономику	78
Охримович Т.С., Гутко Л.Н. Денежные потоки предприятия: их оценка и анализ.....	86
Герасименко И.А., Ткаченко К.В., Рудич О.А. Приоритетные направления совершенствования системы агрострахования в Украине	94
Горго И.А. Управление рисками аграрных предприятий Лесостепной зоны Украины.....	106

УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ

Хомовой С.М., Томилова Н.А., Хомовой М.Н. Реалии автоматизации бухгалтерского учета в сельскохозяйственных предприятиях Украины	115
--	-----

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО, ТОРГОВЛЯ И БИРЖЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Хаецкая О.П. Стратегические приоритеты развития предпринимательства в Украине	122
--	-----

ЕКОНОМІКА

УДК 338.431'06(477):303.4

ДАНИЛЕНКО А.С., КРИСАНОВ Д.Ф., УТЕЧЕНКО Д.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ПРОБЛЕМ У СІЛЬСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Проаналізовано глибокі зміни у розвитку сільського сектору України під впливом набуття політичної незалежності, впровадження аграрної і земельної реформ, зміни державної влади та реформування адміністративно-територіального устрою. Сільський сектор охоплює дві ключові складові: виробничо-ресурсну (первинне виробництво і технологічно зв'язані галузі) та соціально-територіальну (сільські та малі міські поселення із населенням, об'єктами соціальної сфери й територією). Продовольчий комплекс нарощує випуск продукції, але це не супроводжується підвищенням рівня життя і якості життєвого середовища сільського населення. Для сільського сектору характерні низка викликів і гострих проблем, які потребують дослідження та реалізації заходів з метою подолання асиметричності його розвитку. До новачій належать: завершення реформи адміністративно-територіального устрою, переміщення відповідальності за розвиток сільського сектора на об'єднані територіальні й внутрішні громади; збільшення місцевих бюджетів у результаті децентралізації фінансово-бюджетної системи, капіталізації природних ресурсів і недіючих об'єктів, введення місцевих податків; розвиток сімейно-фермерського укладу та відродження сільськогосподарської діяльності на покинутих угіддях та ін. Гальмування та подолання деструктивних процесів на сільських територіях, а особливо у кризових зонах, має забезпечити реалізація об'єднаними громадами заходів по формуванню сприятливих умов для розміщення об'єктів позааграрної діяльності, включення дрібних господарств у виробничо-збутові ланцюги, створення фахових міні-об'єднань виробників харчових продуктів, сільськогосподарських виробничих й обслуговуючих кооперативів з метою виконання працезатратних виробничих операцій, збирання та реалізації вирощеної продукції, допомоги у вирішенні побутових проблем сільських жителів, спрощення їх доступу до базових послуг та ін. Ключові напрями досліджень: рекомендації по оцінюванню продуктивного потенціалу сільських громад та підвищенню надходжень до місцевих бюджетів; концептуальні засади, механізми та інструменти підтримки сімейних і фермерських господарств; управління сільським сектором в умовах нового адміністративно-територіального устрою та самоорганізації громадян; модель залучення дрібних господарств до виробництва кінцевої продукції та її просування у виробничо-збутових ланцюгах тощо.

Ключові слова: сільський сектор, виробничо-ресурсна складова, соціально-територіальна складова, виклики і проблеми, асиметричність і збалансований розвиток, об'єднані територіальні і сільські/внутрішні громади, депресивні зони, сімейні і фермерські господарства.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-6-22

Постановка проблеми. В останні роки особливої актуальності набули проблеми розвитку сільського сектору України. У різні періоди об'єкт дослідження формулювався по-різному, але його територіально-просторова і виробничо-ресурсна складові переважно мали ідентичний характер. Щоб детальніше розібратися у сутності та структурі сільського сектору необхідно попередньо визначитися із точкою відліку цього дослідження. Вважаємо, що найбільш прийнятною буде злам 50-60-их років, тобто коли було завершено відбудову народного господарства та зруйнованих населених пунктів, які постраждали під час війни, і суспільство почало розвиватися за законами мирного часу. Про це свідчить той факт, що наприкінці 50-их років було прийнято програму правлячої партії, яка ставила за кінцеву мету подолання суттєвих відмінностей між містом і селом, між працею в сільському господарстві і промисловості. У цьому зв'язку і були започатковані ґрунтовні дослідження щодо визначення меж міста і села (тобто адміністративна дихотомія «місто-село»), суттєвих і несуттєвих відмінностей між ними та між працею в аграрному і промисловому секторах народного господарства. Встановлено, що село (українське село/сільська місцевість/сільські території), як основний носій аграрних функцій, не співпадає з межами поширення сільського господарства (тобто секторальна дихотомія «територія-галузь»). Це пояснюється, з одного боку, тим, що сільськогосподарські функції виконували й міські поселення, а з іншого, – частина сільських насе-

лених пунктів також реалізувала і промислові функції. У теоретичному значенні йшлося про те, що оскільки сільські території виступали просторовою базою сільського господарства, то село забезпечувало його функціонування і розвиток за рахунок використання із «територіального резервуару» робочої сили і природних ресурсів. Водночас, це масштабне узагальнення об'єктивно чи по умовчання передбачало, що міські поселення також перебрали на себе частину аналогічних функцій.

Відтоді у суспільстві відбулися кардинальні зміни, зокрема, планову економіку змінила ринкова, замість колгоспно-радгоспної системи із особистими підсобними господарствами сформувалася дуальна корпоративно-індивідуальна система господарювання, на селі відбулися масштабні й глибокі деструктивні соціальні, демографічні, екістичні та інші руйнівні процеси тощо. Це мало наслідком виникнення принципово нової соціально-економічної ситуації, однак навіть за таких умов село було і залишається відповідальним за вирішення продовольчих проблем й забезпечення гарантування продовольчої безпеки України. Отже, ситуація поставила перед необхідністю подолання гострих викликів у розвитку сільського сектору України на основі дослідження проблем та реалізації ключових положень вітчизняних теоретичних концепцій із урахуванням негативних наслідків спадних трендів й періодичних аграрних криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різнобічних аспектів розвитку сільських територій і сільського сектору українського суспільства загалом присвячені теоретичні, методичні й прикладні роботи багатьох українських вчених економістів-аграрників. Серед них своєю актуальністю й глибиною аналізу нинішніх викликів і проблем вирізняються публікації таких вчених: О. Бородіна, О. Булавка, В. Заяць, Т. Зінчук, Е. Кіреєва, А. Лісовий, Ю. Лупенко, М. Малик, О. Павлов, О. Попова, Х. Притула, І. Прокопа, П. Саблук, В. Юрчишин [1-8] та ін. У зазначених та інших публікаціях ґрунтовно проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки глибоких соціально-економічних трансформацій та аграрних криз, що провокували виникнення й розвиток низки деструктивних процесів. На основі вивчення та імплементації передового досвіду країн-членів Європейського Союзу і світу розроблялася національна аграрна політика, а у її складі – політика розвитку сільських територій. У різні періоди відповідні концепції носили адекватні назви, зокрема: соціально-економічного розвитку села; відтворення повноцінного соціально привабливого та екологічнобезпечного життєвого середовища сільського населення; зрівноваженого соціально-економічного та екологічного розвитку сільських територій; взаємопов'язаного аграрного і сільського розвитку; розвитку сільського сектору. Кожна концепція відповідно із конкретною ситуацією супроводжувалася розробленням низки індикативних програм національного, регіонального і навіть районного рівня, необхідних нормативно-правових актів та формуванням ефективних організаційно-економічних механізмів інвестиційного забезпечення планів їх реалізації.

Отже, за останні майже півстоліття сутність просування від соціально-економічного розвитку села до розвитку сільського сектору, на думку Я. Поліщука [3], полягала в переході від територіальних акцентів на домінуючій ролі сільського господарства (галузевий підхід) до моделі розвитку, яка спрямована на підвищення якості життя селян, що передбачає синергетичну взаємодію економічних, соціальних та екологічних чинників (секторальний підхід). Ключова особливість еволюції концептуальних підходів вбачається як відхід від постулатів агроцентризму та прийняття за основу курсу на акумуляцію людського капіталу, врахування стратегією сільського розвитку різноманітності й багатоаспектності сільського життя, піднесення ролі місцевого самоврядування [3, с. 121]. Якраз із урахуванням перенесення відповідальності за розвиток сільських територій на регіональний і місцевий рівні та створення якісних умов життя для населення (людиноцентризм) і формуються концептуальні засади розвитку сільського сектору України.

Політика підтримки сільського розвитку, з підкресленням виключної ролі і значення сільських територій, у країнах-членах Європейського Союзу почала активно реалізуватися із запровадженням спеціальних заходів з 1972 р. в контексті інтегрованого сільського розвитку, тобто аграрного виробництва і умов життя сільського населення. Головною метою було підвищення конкурентоспроможності сільських територій, досягнення високих соціальних стандартів життя для сільського населення та охорони навколишнього природного середовища. У подальшому спектр цілей покроково розширювався з урахуванням Цілей розвитку тисячоліття (до 2015 р.) і Цілей сталого розвитку

(2016-2030 рр.) та в рамках реалізації Спільної аграрної політики ЄС [9–20]. Це спонукало до постійних змін у прийнятих концептуальних підходах та внесення необхідних коректив у стратегії сільського розвитку, а у їх складі – сільських територій.

Підкреслимо, що в ЄС загалом, в усіх країнах-членах Співтовариства і на різних етапах його інтеграції використовувалися різні концепції сільського розвитку і моделі їх впровадження, які адаптовані стосовно проблем конкретних територій [10, с.14–39]. Їх практична реалізація відповідає поставленим цілям і стратегіям основних акторів, причетних до цієї сфери, та специфічного бачення ними цілей сільського розвитку. До акторів відносяться: Європейська Комісія, країни-члени ЄС, окремі регіони країн з багатим спектром територіальних відмінностей між ними, організації сільськогосподарських виробників, місцеві установи, асоціації та ін. Різні концепції сільського розвитку в країні, регіоні або на конкретній території формуються, консолідуються і вводяться в дію саме під впливом ролі і позицій цих акторів у політичній та інституційній сфері. Концепція сільського розвитку на наднаціональному, тобто на рівні ЄС, також має динамічну природу. Вона змінюється у часі унаслідок зміни міжнародного клімату та залежно від вимог реформування політики Співтовариства на конкретному етапі розвитку, просувається вперед і може несподівано відступити назад. В останні роки на рівні Співтовариства загалом і в окремих його країнах-членах зокрема одночасно існує і реалізується кілька концепцій (підходів). Можна виділити три ключові концепції сільського розвитку:

1. Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція ставить в основу розвиток аграрної сфери (сектору) у цілому (*секторальна модель*).

2. Концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі скороченням (подоланням, ліквідацією) відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки (*перерозподільча модель*).

3. Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому, шляхом використання всіх ресурсів, наявних в даному районі (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами і галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує наявні можливості конкретної території в найбільш широкому її розумінні (*територіальна модель*).

Як вважає Франческо Мантіно (Італія), ці різні теоретичні підходи і їх практична реалізація не підлягають періодизації повною мірою, але часто існують разом і накладаються один на інший в останні 30 років [10, с.15].

У рамках практичної реалізації зазначених концепцій послідовно вирішувались проблеми як спільні для Співтовариства, так і специфічні для країни або ж окремого регіону. Було встановлено, що управління розвитком сільських територій є дуже багатомірним (комплексним, багат шаровим), оскільки в цей процес втягується багато акторів, різні рівні влади і політичної участі, різні функції і способи відносин між рівнями управління та економічними суб'єктами [10, с. 170]. Під впливом часу постійно змінювалися функції та можливості акторів, які брали участь у процесі управління, корегувалися цілі, напрями й програми розвитку сільських територій, однак чітко простежувалася їх спрямованість на оперативне вирішення гострих проблем та послідовну реалізацію глобальних цілей. У контексті викладеного політика розвитку сільських територій і практика її реалізації еволюціонувала від європейського/національного рівня до регіонального/субрегіонального (провінційного, локального, місцевого), від реалізації об'ємних територіальних проектів до проектів конкретних, тобто місцевого значення (хоча у окремих країнах спостерігалася зворотна тенденція: від локальних до регіональних). За необхідності визначити нові потреби і орієнтири для сільських територій, порівняно з досягнутими, проводився перегляд і оновлення національних стратегій сільського розвитку. Серед них:

а) **проекти національного значення:** національні стратегії розвитку сільських територій; соціально-економічна спроможність сільських територій; соціально-економічне відродження найбільш нужденних (відсталіх) регіонів; зменшення соціально-економічного розриву в розвитку регіонів ЄС і в окремих країнах; зміцнення соціальної справедливості для сільського населення; захист національного навколишнього середовища;

б) **проекти місцевого значення:** життєспроможне село; привабливість територій; відродження і консервація природи, ландшафту, архітектури і місцевих традицій; житло за доступ-

ними цінами; розширення доступності до суспільних благ; державна підтримка сфери послуг та підвищення добробуту населення; підтримка місцевих ініціатив; відродження деградуючих сільських районів; створення нових робочих місць; відродження малих центрів і диверсифікація сільськогосподарського виробництва; стабільне використання ґрунтів; відтворення піщаних ґрунтів; управління водними ресурсами; програми ЛІДЕР I та ЛІДЕР II; інтегровані програми сільського розвитку (ПСР) для районів (провінцій); проекти структурної адаптації сільськогосподарських підприємств; підтримка низькотоварних господарств; пристосування господарств до стандартів ЄС; інтегровані проекти та ін.

Потреба у фінансових ресурсах вирішується на основі спільного фінансування за участі різних структур, інститутів й агентств, зокрема: структурних фондів Європейського Союзу (ЄФОГА, ЄФРР, ЄСФ) й інших фінансових джерел (СІБ), бюджетних коштів органів державного управління та місцевого самоврядування різного рівня, кооперації ресурсів приватних структур й асоціацій виробників та їх участі в забезпеченні програмного розвитку сільських територій тощо. Важливу роль відіграє також рівень сформованості та скоординованість системи вертикального й горизонтального управління сільським розвитком та її спрямованість на вирішення гострих проблем й досягнення поставлених поточних, проміжних і програмних цілей.

Склалася наступна періодизація проведення реформ в управлінні розвитком сільських територій в рамках реалізації Спільної аграрної політики (САП) ЄС, зокрема: 1972-1984 рр., 1985-1991 рр., 1992-1999 рр., 2000-2006 рр., 2007-2013 рр. і 2014-2020 рр. Нині реалізується стратегія «Європа 2020» [11], яка охоплює три цілі САП: 1) життєздатне виробництво продовольства; 2) стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; 3) збалансований територіальний розвиток. Наступність Спільної аграрної політики проявляється через оновлення пріоритетів розвитку сільських територій ЄС на період до 2020 р., а саме:

1. Сприяння передачі знань та інновацій у сільському і лісовому господарстві та у сільській місцевості.
2. Підвищення конкурентоспроможності і життєздатності усіх видів господарювання.
3. Сприяння організації продовольчого ланцюга постачання і управління ризиками у сільському господарстві.
4. Відновлення, збереження і зміцнення екосистем, які залежать від сільського і лісового господарства.
5. Стимулювання ефективного використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої і стійкої до змін клімату економіки сільського господарства, продовольчого і лісового секторів.
6. Сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності і економічному розвитку в сільських районах.

Реалізація вказаних пріоритетів базується на усуненні недоліків і прорахунків попередньої програми САП на період 2007-2013 рр. на основі зміщення акцентів із заходів, що були спрямовані на підтримку ринку, на заходи, які сприятимуть активізації сільського розвитку, посиленню сталості сільських територій, забезпеченню охорони навколишнього середовища, пом'якшенню наслідків природно-кліматичних викликів. З цією метою запроваджується низка ефективних інструментів, які сконцентровані у двох фінансових блоках: у першому – спрямовані на забезпечення регулювання ринку, у другому – на підтримку вирішення гострих проблем сільського розвитку та зміцнення багатофункціонального розвитку аграрного сектору. Дослідження концептуальних підходів і запроваджених у країнах-членах ЄС ефективних механізмів та інструментів управління сільським розвитком, узагальнення позитивних змін, здобутих у процесі реалізації передбачених різними програмами заходів, буде важливим орієнтиром при формуванні сучасної системи управління розвитком сільського сектору в Україні.

Мета дослідження. Проаналізувати ситуацію у сільському секторі України, розкрити еволюцію його сутності й внутрішньої структури, систематизувати виклики й проблеми, які гальмують просування його аграрної складової по шляху інтеграції із внутрішнім ринком Європейського Союзу. На основі результатів аналізу виокремити ключові напрями наукових досліджень, обґрунтувати концептуальні підходи та виділити заходи, реалізація яких сприятиме забезпеченню подолання нових викликів і вирішенню гострих проблем, що гальмують розвиток сільського сектора.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були систематизовані різні теоретичні концепції сільського розвитку та їх ключові положення щодо управління розвитком

сільського сектору країни і регіону, глибоко аналізувалася сутність ключових категорій і розкрита еволюція двох базових дихотомій: адміністративної «місто-село» і секторальної «територія-галузь». З використанням системного підходу були узагальнені виклики і проблеми, які вже тривалий період часу гальмують розвиток сільського сектору України. З урахуванням різнобічних аспектів сільського розвитку в умовах становлення нової системи адміністративно-територіального устрою було виокремлено пріоритетні напрями досліджень у сільському секторі, а також окреслено ключові новації і практичні заходи, впровадження яких сприятиме гальмуванню негативних трендів і посиленню позитивних змін. У процесі досліджень були використані сучасні наукові методи: порівняльного аналізу і синтезу, абстрактний та історико-логічний, а також залучені наукові праці українських і зарубіжних вчених, статистичні матеріали України і ЄС.

Основні результати дослідження. Вітчизняна і зарубіжна практика достеменно свідчать про те, що за останні 60-70 років наука значно просунулася вперед: від простого й одностороннього розуміння ключових дихотомій «місто-село» і «територія-галузь» до надзвичайно широких та об'ємних їх характеристик. Зазначимо, що сільський сектор – це важлива складова українського суспільства, яка виконує низку важливих функцій по забезпеченню його життєдіяльності. А друга частина – міський сектор, який також виконує свої важливі, але відмінні від сільського сектора функції. Згадані сектори не спроможні існувати одноосібно, а лише в їх єдності може функціонувати та успішно розвиватися українське суспільство.

Але для чіткішого розуміння наукових підходів до визначення сутності, ролі і місця сільського сектору в суспільстві необхідно надати додаткові пояснення. Сільський сектор це одна із двох основних частин українського суспільства, яка виконує комплекс взаємопов'язаних функцій по забезпеченню його продовольчої безпеки. У цьому контексті, за поширеним визначенням, суспільство розглядається як спільність людей, що має спільну систему управління, спільну територію, спільну економічну базу, спільну культуру, відповідну конкретному періоду економічного розвитку соціальну структуру, а також включає поряд із індивідами-членами ще і їхні об'єднання: спільноти, громади, общини, товариства, асоціації, союзи тощо. У процесі розвитку продуктивних сил відбувся поділ праці: із сільськогосподарської виділилася промислова діяльність і це спричинило поступове розмежування територіально-поселенської організації суспільства на сільські та міські населені пункти. У країнах світу керуються різними кількісними параметрами та якісними ознаками для адміністративного розмежування поселень на сільські й міські, але визначальною для них є виконувана населеним пунктом ключова функція. У сучасних умовах за функціональною ознакою суспільство можна розділити на аграрний і промисловий сектори, а за адміністративною ознакою – на міський і сільський сектори. У цьому контексті термін «адміністративний» значно об'ємніший, ніж прислівник «функціональний», оскільки перший включає в себе і належні другому виробничі структури й освоєну територію. Оскільки словосполучення «аграрний сектор» досить поширене у науковій літературі, то вкажемо, що у близькому за сутністю словосполученні «сільський сектор» перше з них є лише частиною другого і уособлює виробничу складову (агросферу), а іншою складовою сільського сектору виступає соціальна сфера села у широкому її значенні.

Однак унаслідок минулого значною мірою безсистемного економічного розвитку територіально-поселенська організація українського суспільства суттєво трансформувалася і нині включає великий спектр поселень: від найдрібніших сіл і хуторів до міських кластерів і мегалополісів, від зблюднілих сіл до багатомільйонних міських агломерацій. Поряд із функціонуванням певної частини монофункціональних поселень існує досить багато населених пунктів із складним набором комплексу аграрних й промислових функцій, які отримали назву агропромислові міста та агропромислові села. Наявність таких населених пунктів об'єктивно унеможливує чіткий поділ суспільства на сільський та міський сектори, а отже допускає різні винятки з метою наближення до найбільш оптимальної їхньої структури. Зокрема, в соціально-економічній літературі утвердився погляд щодо доцільності віднесення агропромислових малих міських поселень до сільського сектору внаслідок їх тісного функціонального зв'язку із агропродовольчим комплексом. За великим рахунком, наявність на території міських поселень навіть господарств населення (підсобних чи особистих селянських), що повсюдно і традиційно має місце, вже свідчить про виконання ними сільськогосподарської функції. Але для проведення розмежування функціонуючих міських поселень між сільським і міським секторами було прийнято за основу їх людність. Зокрема, до сільського сектору при-

йнято включати малі міські поселення, тобто людністю до 50 тис. жителів, – це, здебільшого, міста районного підпорядкування та селища міського типу. Зазначимо, що унаслідок глобальних динамічних суспільних процесів людність і функції населених пунктів будуть змінюватися, а отже і поселенська структура сільського та міського секторів суспільства у перспективі також буде різною мірою трансформуватися.

Вкажемо, що активізація міжгалузевих та міжсекторальних процесів на нинішньому етапі сприяє формуванню широкого спектра нових відносин та виникненню складних соціо-еколого-економічних структур. Зокрема, такі базові поняття як сільське господарство і село, набули значно ємнішого, структурованішого й багатограннішого значення. З урахуванням сучасних реалій і методичних підходів вказані терміни можна розкрити через більш глибоку ідентифікацію, уточнення та збагачення первинних ознак і параметрів й подальше примноження інтегральних характеристик, а саме:

1. **Сільське господарство** поступово розширилося до первинного виробництва (сільське, лісове, рибне господарство та мисливство) й за галузевою близькістю та спорідненістю діяльності «приєднало» технологічно пов'язані галузі (переробно-харчова промисловість, інженерно-виробниче, агрохімічне та зооветеринарне обслуговування, агрологістика, меліорація тощо), які в сукупності нині включаються до поняття «аграрний сектор». Отже, в останні роки аграрний сектор виступає об'єднуючим поняттям для усіх причетних до виробництва сільськогосподарських і харчових продуктів галузей національної економіки і які раніше іменувалися АПК, тобто агропромисловий комплекс, Але оскільки з нього виключена перша група «виробництво засобів виробництва для сільського господарства і харчової промисловості», то нерідко вживається більш адекватне словосполучення, яке отримало поширення за кордоном, тобто «продовольчий комплекс». На нашу думку, було б логічно його назвати **виробничо-ресурсна складова сільського сектору**, при цьому акцентуючи увагу на продуктивній ролі.

2. **Село (сільська місцевість/сільські території)** включає сільські населені пункти, а також у контексті наших досліджень й «агропромислові міста» (селища міського типу і малі міста до 50 тис. населення), які значною мірою виконують виробничі функції аграрного сектору та досить часто ще є формальними і неформальними центрами соціального обслуговування сільського населення. Значна частина з них нині є адміністративними центрами районів, а також місцевими центрами сільського розселення, унаслідок їх поширеності і транспортної доступності. Ще з 80-их років у науковому середовищі отримало поширення і стало популярним порівняння академіка Т.І. Заславської про те, що сільська місцевість, якщо її розглядати без зв'язку із малими містами і селищами, – “це система, позбавлена головного елемента, свого роду “вершник без голови” [21, с. 15]. У процесі реформування адміністративно-територіального устрою України низка сіл, смт і малих міст отримує статус центрів ОТГ. Отже, було б логічно наведені вище терміни, які розкривають дещо відмінні між собою дефініції, об'єднати у словосполученні **соціально-територіальна складова сільського сектору**, акцентуючи увагу на її вторинній, відносно виробництва, ролі. Зазначимо, що станом на 01.01.2017 р. налічувалося: 28377 сільських населених пунктів, 885 селищ міського типу та 460 міст, з них 271 мале міське поселення – тобто, без міст спеціального статусу, республіканського та обласного значення (189 од.).

Надзвичайно широкий спектр трансформацій, кардинальних і глибоких змін, що відбулися в Україні після набуття політичної незалежності (1991 р.), а особливо – після Революції Гідності (21.11.2013 – 24.02.2014) сформували принципово нову ситуацію в сільському секторі України. Він включає дві ключові складові: **аграрну** (первинне виробництво і технологічно зв'язані галузі) та **соціальну** (сільські населені пункти й малі міські поселення, в яких мешкає населення і розміщені об'єкти соціальної сфери, та сільську територію) у їх широкому значенні. Акцентуємо увагу на викликах і гострих проблемах, що виникли у сільському секторі України чи поза ним, але які прямо чи побіжно здійснюють на нього свій вплив. На нинішньому етапі сільський сектор знаходиться у фокусі гострих і суперечливих викликів, які спровокували виникнення комплексу економічних, соціальних, демографічних, екістичних, екологічних й інших проблем. Виклики є наслідком збігу чи накладання (підсилення, гальмування або ж поглиблення асиметричності) багатьох шкідливих й високотоксичних чинників і негативних явищ зовнішнього середовища, інерціювання спадних трендів та глибоких трансформацій. Вони (наслідки) у різні періоди часу і на різних етапах включаються у різнопланові процеси, що відбуваються на кон-

кретній території, і залежно від наявної ситуації впливають суперечливо, а також не лише можуть підсилюватися новими викликами, але й спонукають до постановки відповідних завдань з метою їх подолання, зокрема:

- форс-мажорних обставин: природних катастроф, військових дій, фінансово-економічних та/або аграрних криз, соціальних потрясінь й повного перезавантаження державної влади, включення та охоплення країни процесами глобалізації і міжнародної корпоратизації тощо;

- необхідності виведення національної економіки на вищий рівень функціонування, зокрема, інноваційно-технологічний, активного та масового впровадження агроінновацій, енерго-, ресурсощадних і нанотехнологій;

- переходу національного господарства країни чи його ключових секторів на нову модель економічних та соціальних відносин, включаючи перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки;

- укладання міжнародних угод, введення у дію законодавчо-нормативних актів та їх сприйняття чи неприйняття суспільством або ж його зацікавленою частиною, що вносить суттєві зміни у систему координат, один вектор якої, – вагомість й складність проблем, що виникли, а інший, – результативність та ефективність реалізації заходів з метою їх вирішення;

- розроблення та впровадження сучасних індикаторів розвитку, включаючи досягнення гарантованого рівня продовольчої безпеки країни за рахунок використання можливостей власного виробництва, на основі впровадження перспективних стратегій збалансованого розвитку сільського сектору та моделей реалізації практичних заходів для їх досягнення (вертикальної, горизонтальної, регіональної, міжнародної та євроінтеграції);

- нарощування експортного потенціалу аграрного сектору з дотриманням вимог безпечності і якості харчових продуктів, з метою закріплення на європейському й світовому продовольчому ринку та активної підтримки продовольчих програм різних міжнародних і регіональних організацій, діяльність яких спрямована на подолання голоду на планеті тощо.

Разом з тим, незважаючи на масштабність сучасних викликів, необхідно, по-перше, забезпечити спадкоємність аграрної політики держави, а особливо її практичної реалізації, а по-друге, – врахувати вплив процесів глобалізації та прийнятого Україною до реалізації курсу на європейську інтеграцію. Виходячи із цих положень необхідно, з одного боку, забезпечити пріоритетність розвитку аграрного сектору і села, як основного носія його функцій, і не лише теоретично, але й у практичному відношенні, а з іншого, – уможливити інтеграцію господарств первинного виробництва та переробно-харчових підприємств до внутрішнього ринку країн-членів Європейського Союзу [22, ст.1, п.2]. Це надзвичайно потужний виклик, а аналіз його сутності і конкретних форм прояву, розроблення та реалізації практичних заходів з метою подолання гострих проблем і буде виступати каталізатором нарощування експортного потенціалу аграрного сектору та зміцнення Україною позицій на світовому і європейському продовольчому ринку.

Водночас необхідно привернути увагу до тієї кричущої обставини, що на нинішньому етапі з якого б боку не підходили до подолання викликів на основі їх структуризації й візуалізації та вирішення невідкладних завдань, обов'язково натикаємося на надзвичайно складний і багатошаровий комплекс тісно переплєтених між собою проблем, асиметрій, загроз і ризиків, які, при невжитті адекватних заходів або ж запізненні із їх реалізацією, мають тенденцію до загострення та інерціювання. Під інерціюванням розуміється продовження дії трендів минулих періодів у різних секторах економіки чи їх ключових складових, що супроводжується погіршенням структурних характеристик та життєвого середовища сільського населення.

Зазначимо, що з плином часу гострота проблем та їх вплив на сфери, які від них залежні, поступово змінюється в напрямі посилення чи затухання або ж відбувається перезавантаження (зміна конфігурації точок гостроти проблем) конкретної ситуації. Зокрема, реалізація європейського вектору інтеграції аграрного сектору до внутрішнього ринку Співтовариства та економічні перетворення останніх років призвели до загострення цих проблем. Отже це вимагає не просто розробки нових ефективних підходів до їх вирішення, а модернізації всієї системи управління розвитком складних територіальних соціо-еколого-економічних систем з врахуванням сучасних викликів як національного, так і глобального рівнів. Важливим орієнтиром для проведення такої модернізації є концепції та практичний досвід країн-членів Європейського Союзу і його аналіз свідчить про наступне:

1) формування в сучасних концепціях сільського розвитку нових концептуальних засад управління сільськими територіями, що базуються на пріоритеті людини, стратегічній орієнтації на розвиток місцевого самоврядування та на інноваційному підході до розвитку підприємництва;

2) суттєве зближення методів стратегічного та просторового планування на регіональному, субрегіональному і локальному рівнях, що сприймається сьогодні як ефективний засіб формування міждисциплінарної платформи для розробки комплексної політики економічного розвитку, захисту навколишнього середовища та соціальної єдності на всіх рівнях [23].

Отже, досвід європейських країн свідчить про те, що вони змістили центр прикладання зусиль від реалізації пріоритетів галузевого характеру до орієнтації на активізацію розвитку сільських територій з метою покращання життєвого середовища населення. Це відбувається на основі перенесення відповідальності за реалізацію відповідних заходів на органи місцевого самоврядування і об'єднання громадян, які самоорганізуються у межах, переважно, одного населеного пункту чи його відокремленої частини.

Але з урахуванням взятих Україною зобов'язань [22; 24–26], а також ступеня їх практичного виконання, необхідно продовжити реалізацію курсу на створення необхідних умов для забезпечення інтеграції аграрного сектору (виробничо-ресурсної складової) до внутрішнього ринку ЄС. Це можливо, з одного боку, на основі завершення формування на законодавчо-нормативному рівні єдиного нормативного простору (ЄНП) Україна-Європейський Союз [27, с.11-13], а з другого, оперативного вирішення проблем, що виникають при впровадженні вимог ЄНП на підприємствах і в господарствах аграрного сектору, зокрема:

- завершення формування законодавчо-нормативної бази та гармонізації національної системи технічного регулювання із базовою моделлю технічного регулювання, що функціонує в країнах-членах Співтовариства, впровадження НАССР операторами ринку на підприємствах харчової промисловості, а також мінімальних вимог програм-передумов в господарствах первинного виробництва;

- завершення створення дворівневої (національний рівень – рівень виробників продукції тваринного й рослинного походження) системи харчової безпеки, яка буде еквівалентною європейській моделі безпеки харчових продуктів і кормів для тварин. Стосовно теперішньої ситуації, то відповідно до аграрного сектору проходить реальне зміцнення обох рівнів: Держпродспоживслужба України – переробно-харчові підприємства і господарства первинного виробництва;

- впровадження санітарних і фітосанітарних заходів в аграрному секторі національної економіки з метою унеможливлення виникнення вогнищ небезпечних заразних хвороб (епідемії серед тварин, зоонози – спільні для тварин і людей інфекції, епіфітотії серед рослин) та/або їх своєчасної локалізації і ліквідації згідно з європейськими вимогами.

До основних способів, механізмів та інструментів подолання викликів й вирішення гострих проблем за нинішніх умов є підготовка та набуття чинності відповідними законами України, розробка стратегій (програм) розвитку аграрного сектору, окремих продуктових комплексів, відродження занепалих галузей сільського господарства, а також регіональних програм з урахуванням специфіки конкретної галузі, області й виду економічної діяльності [28–31]. Важливо при цьому забезпечити сталий розвиток аграрного сектору на інноваційній основі та з дотриманням агроекологічних вимог. Їх успішна реалізація пов'язана із проведенням модернізації матеріально-технічної бази й технологічного оновлення виробництва та впровадження інновацій. За нинішньої ситуації ключовою умовою вирішення вказаних проблем виступає мобілізація інвестиційних ресурсів із різних джерел, включаючи обмежені бюджетні кошти, їх акумуляції на рахунках підприємств з метою оперативного цільового використання. Але практичній реалізації вказаних підходів має передувати наукові дослідження у контексті розвитку пріоритетних напрямів аграрної економічної науки, а саме:

- розроблення наукових принципів, методичних рекомендацій та адаптивних технологій вирощування продукції рослинного і тваринного походження відповідно до трендів природно-кліматичних змін в оглядовій (до 5 років), середньостроковій (до 15–25 років) та довгостроковій (понад 15–25 років) перспективі з орієнтацією на збільшення виробництва продовольчих продуктів на засадах ощадливого залучення й екологізбалансованого використання природних ресурсів, що унеможливуватиме їх структурну деградацію, безповоротне винесення ґрунту і втрату гумусу та падіння природної родючості нижче критичних значень базових індикаторів;

- розроблення методичного забезпечення та моніторинг впровадження системних методів безпечності на підприємствах і в господарствах аграрного сектору, а також реалізації комплексу заходів, спрямованих на розширення кола суб'єктів господарювання, що повною мірою відповідатимуть вказаним вимогам, як ключового чинника їх інтеграції до внутрішнього ринку ЄС;

- розроблення законодавчо-нормативної бази, організаційно-економічних механізмів й інструментів, спрямованих на забезпечення ефективної підтримки та підвищення ролі сімейно-фермерського укладу у формуванні виробничого потенціалу українського села, розширенні зайнятості сільського населення, раціонального використання земельних, лісових і водних ресурсів тощо.

Водночас все більшої уваги заслуговують нинішні проблеми сільських територій. Україна проголосила європейський вектор розвитку і тому пропозиції повинні враховувати як методичні підходи ЄС до вирішення проблем сільських територій, так і власну специфіку й реальну картину зрушень і трансформацій у сільській місцевості, напрями трендів і динаміку змін тощо. Країни-члени Європейського Союзу зорієнтовані на розвиток місцевого самоврядування, органи управління якого повною мірою відповідають за покращання життєвого середовища для жителів громади з урахуванням специфіки місцевих проблем та інтересів громадян. Для реалізації вказаних підходів в Україні з 2014 р. було заплановано поетапне укрупнення низової ланки (сільських, селищних й міських рад, усього – 11519 од.) та створення об'єднаних територіальних громад (1206 ОТГ) [32, с. 108]. У контексті проведення реформи адміністративно-територіального устрою України у 2015 р. було створено 159 ОТГ, потім, відповідно по роках, 209 од. та 330 од., а станом на 10.05.2018 р. – ще 33 об'єднані громади.

Результати моніторингу показали [33], що вже утворено 731 ОТГ (60,6 % від 1206 од.), в яких об'єднано 3399 базових громад (31,1 %), отже, залишилися необ'єднаними 7540 базових громад (68,9 % від їх загальної кількості). Ще 26 громад звернулися до ЦВК України стосовно призначення перших виборів. Середня кількість рад базового рівня в одній ОТГ 4 од., а середня чисельність населення ОТГ – 11051 особа. Площа сформованих ОТГ становить 180,0 тис. кв. км, в яких налічується 6,4 млн жителів (відповідно 32,2 % від загальної площі і 18 % від загальної чисельності населення України. Хоча найважливіша складова – створення мережі об'єднаних територіальних громад – вже пройшла середину, однак за іншими індикаторами – кількісні значення помітно нижчі. Станом на початок листопада ц.р. вже було сформовано 838 ОТГ, однак їх загальне число може досягнути 1450 од. Унаслідок відставання від запланованого раніше графіка створення ОТГ реальне закінчення робіт по реформуванню адміністративно-територіального устрою України перенесено на початок 2020 р.

Таким чином, формуються нові передумови для гальмування і подолання деструктивних процесів на основі активізації розвитку сільських територій, які базуються на наступних принципах і методичних підходах:

- відповідальність за розвиток сільських територій переноситься із державного рівня та регіональний (області), локальний (об'єднані територіальні громади) і місцевий (внутрішні/сільські громади) рівні;

- значно зростають податкові надходження до місцевих бюджетів за рахунок децентралізації фінансової системи, розширюються можливості їх збільшення унаслідок капіталізації недійючих об'єктів і природних ресурсів місцевого значення, впровадження місцевих податків, а також «відщеплення» частини від податків до державного бюджету, що будуть надходити від використання суб'єктами господарювання природних об'єктів і ресурсів загальнодержавного значення тощо;

- органи місцевого самоврядування (ОТГ) фактично будуть нести повну відповідальність за ефективне використання ключового природного ресурсу місцевого значення – сільськогосподарських угідь, що будуть передані у комунальну власність громад, а також корисних копалин тощо.

Водночас унаслідок різних темпів інтенсивності міграції й депопуляції сільських жителів та, відповідно, тенденцій подрібнення сіл і згортання поселенської мережі, а також з урахуванням диференціації сільських районів за ознакою включення (чи не включення) у «кризові зони», будуть формуватися різнопланові за характером проявлення деструктивних процесів сільські території. На початку 1990-их років «кризові зони» охоплювали 112 сільських адміністра-

тивних районів, в 2010-му – перевищили 200 од., а в 2015-му – практично половину від загальної їх кількості [34, с. 163, 196–217]. З урахуванням завершення реформування низової ланки місцевого самоврядування у 2019 р. базовим органом місцевої влади стануть ОТГ, кількість яких буде становити утричі більше, ніж сільських адміністративних районів, однак це буде майже увосьміро менше, ніж сільських рад. Отже, виникне принципово нова ситуація: накладання нової мережі рад базового рівня (ОТГ) на існуючу сільську поселенську мережу у результаті забезпечить формування нової структури (і типології) громад базового рівня, які будуть відрізнятися між собою за сукупністю спільності характеристик соціально-економічного розвитку та рівня гостроти проблем.

У цьому зв'язку логічно видається пропозиція стосовно проведення спостереження сільських населених пунктів станом (орієнтовно) на початок 2021 р., тобто, коли вже буде завершено реформування адміністративно-територіального устрою. Останнє суцільне спостереження сільських поселень України здійснено станом на 01.01.2014 р. [35]. Воно проводилося відповідно до затвердженої форми державного статистичного спостереження з питань соціально-економічного становища сільських населених пунктів та Інструкції щодо їх заповнення. Зважаючи на необхідність оновлення форми останнього спостереження (2014 р.) у зв'язку із змінами, що вже пройшли і ще відбудуться, було б доцільно розпочати відповідну роботу із її удосконалення та апробації, а також обґрунтувати методичні підходи по розробленню отриманих результатів на прикладі тих сільських районів й ОТГ, які будуть обрані для вибіркового обстеження. Оскільки дотепер перспектива адміністративних центрів сільських районів знаходиться під питанням, то було б доцільно результати проведеного на початок 2021 р. спостереження розробляти як за сільськими районами, так і за ОТГ. Це дозволило б забезпечити порівнянність отриманих матеріалів наступного спостереження (на початок 2021 р.) із попередніми (на початок 2014 р. і раніше) у розрізі сільських районів, а також співставність матеріалів і результатів їх розроблення із аналогічними, які будуть отримані від спостережень майбутніх періодів (після 2021 р.), але вже у розрізі ОТГ. Таку підготовку доцільно було б розпочинати вже зараз, враховуючи, з одного боку, її надзвичайно важливий характер у частині, яка стосується виявлення нових суспільних явищ і різнопланових трендів, а з другого, – гостру потребу в забезпеченні об'єктивної та всебічної оцінки нинішньої ситуації із землекористуванням як у межах ОТГ, так і стосовно конкретних сільських поселень (тобто, реальним розподілом сільськогосподарських угідь між населеними пунктами, до яких вони належать або ж до них тяжіють).

Підкреслимо, що ключова вимога сьогодні: наука має не тільки обґрунтовувати пріоритетні напрями, але й розробляти адаптивні моделі, організаційно-економічні механізми й ефективні інструменти та практичні заходи, із залученням яких можна буде подолати сучасні виклики й вирішити гострі проблеми, що супроводжують розвиток сільського сектору України. Серед пріоритетних напрямів, відповідно до яких аграрна економічна наука має спрямувати свої зусилля, нині першочерговими є наступні:

- обґрунтування концептуальних засад і методичних рекомендацій та розроблення комплексу практичних заходів, реалізація яких спрямована на забезпечення розбудови національної моделі розвитку сільських територій в гармонії із сучасними науковими підходами до розвитку аграрного сектору загалом та корекцією на специфіку розбудови сімейно-фермерського сегмента сільського господарства, зокрема, на основі узагальнення та адаптації європейського й американського досвіду до вітчизняних умов, а також урахування асиметричності ситуації в об'єднаних територіальних і сільських/внутрішніх громадах, що функціонують у кризових зонах;

- удосконалення методичних підходів щодо ідентифікації ОТГ з позиції наявності (і частки) деградуючих сіл та об'єктивізації запропонованих раніше індикаторів їх виділення стосовно нинішньої ситуації. Згідно з апробованими у 90-ті роки науково-методичними засадами, до деградуючих сіл було запропоновано відносити поселення з часткою мешканців пенсійного віку понад 50 %, а в малих (до 200 осіб) – понад 40 %. Для здійснення гнучкої політики державного протекціонізму у сукупності деградуючих сіл було запропоновано виділяти дві підгрупи – **умираючих** (з особливо складною демографічною ситуацією) і **занепадаючих** [36, с. 51];

- розроблення економіко-математичної моделі автоматичної типізації ОТГ відповідно із виділеними частковими індикаторами та заданими кількісними параметрами. Доцільно для цього було б використати розроблений в Інституті економіки та прогнозування НАН України

[34, с. 198-204] алгоритм диференціації сільських територій. Він базується на виділенні однієї типології за окремими взаємодоповнюючими типологічними лініями (демографічно-поселенська ситуація, сфера прикладання праці сільського населення, доступність базових життєвих умов і споживчих послуг), а потім на їх основі методом класифікації багатовимірних об'єктів у просторі побудувати комплексну типологію сільських територій для сільських районів (2021 р.). Аналогічно таку б типологію побудувати та реалізувати і для рівня ОТГ. Оскільки об'єктивно відбудеться реальне зменшення просторових параметрів ОТГ (по площі, чисельності населення, кількості поселень – у середньому у 2,5 рази порівняно із сільськими районами), а до того ж ще й скорочення сільських жителів орієнтовно на 1,3 млн осіб за 2014–2021 рр., то це буде мати наслідком істотне збільшення кількості депресивних об'єднаних територіальних громад й подальше розповзання «кризових зон»;

- розроблення методичних рекомендацій щодо оцінювання потенціалу сільських/внутрішніх громад із урахуванням тяжіючих до населених пунктів сільськогосподарських угідь та наявності міжселенних зв'язків з метою виявлення незадіяних сільських активів (природних ресурсів, корисних копалин, інших не використовуваних об'єктів) та їх залучення (включення) в економічний обіг. Ключовим чинником для реалізації цієї пропозиції виступає продуктивна підтримка та забезпечення відтворення зайнятих у первинному виробництві трудових поколінь і, перш за все, власників сімейно-фермерських (фермерських і особистих селянських) господарств. Але це не виключає того факту, що у силу різних складних обставин (незадоволення умовами і оплатою праці, звільнення з місця основної роботи, тривале перебування у статусі безробітного) до сільськогосподарської діяльності виявлять бажання долучилися працівники соціальних установ, а також персонал підприємств й закладів інших галузей, які функціонують у сільській місцевості тощо.

Розвиваючи останній напрям необхідно привернути увагу до того факту, що нині сформувалися дві складові у структурі земельних угідь, які не використовуються за призначенням або ж випали із господарського обігу:

- перша група, – землі сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів (площею понад 5 млн га), які передаються у комунальну власність об'єднаних територіальних громад (передача має завершитися до кінця 2018 р.) [37, с. 88, 137 (Попова О.Л.)];

- друга група, – земельні ділянки, що перебувають у приватній власності громадян, але які за різних обставин (смерті власників та небажання наслідників переоформляти власність на себе, віддаленості угідь або ж їх невеликих розмірів, неможливості об'єднати із сусідніми ділянками тощо) фактично виключені із господарського обігу.

Ще значно рельєфніші й масштабніші наслідки матиме скорочення чисельності та «постаріння» структури сільських жителів. Перш за все це буде супроводжуватися розширенням й поглибленням деструктивних процесів у сільському розселенні, зокрема: подальшим подрібненням сіл, ростом кількості збезлюднених поселень, збільшенням міжселенних відстаней і розривів, нарощуванням спектру «ничійних» земельних ділянок і навіть суцільних масивів сільськогосподарських угідь тощо. На тлі таких суттєвих трансформацій у землекористуванні будуть виникати проблеми комплексного характеру. Зокрема, оскільки за нинішніх умов важливого значення набуває власний потенціал кожної окремої сільської/внутрішньої громади, то у випадках обезлюднення сіл постає нова проблема: а куди мають бути приєднані землі, що раніше тяжіли до таких поселень?

Разом з тим виникає наступне логічне запитання: при дотриманні яких умов кожне окреме поселення може ідентифікуватись як сільська громада, що спроможна до забезпечення відносно автономного функціонування та організації вирішення проблем місцевого характеру з метою покращання життєвого середовища? Серед таких умов важливого значення набувають такі чинники: чисельність і вікова структура жителів, сільськогосподарські угіддя безпосередньо на території населеного пункту та прилеглі і за ним закріплені (чи умовно виділені), реальна можливість відродження різних форм сімейно-фермерського господарювання, існуючі форми і перспектива покращання задоволення соціальних і побутових потреб населення тощо.

Оскільки йдеться про розширення сільськогосподарського виробництва, то аграрна економічна наука має розробити, апробувати та запропонувати сучасні та ефективні форми включення

ня нових агровиробників у виробничо-збутові ланцюги. Зокрема, для вирішення спільних виробничих проблем, що виникають при вирощуванні продукції, доцільне було б створення за місцем проживання фахових міні-об'єднань агровиробників. Різною мірою, на усних домовленостях та спорадично, вони виникають і відіграють важливу роль у вирішенні спільних проблем, зокрема: організації оранки земельних ділянок, об'єднання інвестицій для придбання на дольовій участі і для спільного використання сільськогосподарської техніки, міндобрив і засобів захисту рослин, збирання вирощеного врожаю тощо. Унаслідок підвищення вимог до безпечності та якості продукції, необхідності реалізації її лише товарними партіями, тобто забезпечення повного завантаження транспортної одиниці (вагон, рефрижератор, вантажівка), гостро постала проблема включення агровиробників у виробничо-збутові ланцюги на постійній основі. Особливо актуальна ця проблема для тих виробників, які щоденно або згідно з технологією виробництва з певною періодичністю повинні відправляти продукцію до наступної ланки виробничо-збутового ланцюга, а саме: для первинного дороблення, закладки на тривале зберігання, промислового перероблення, реалізації у свіжому вигляді тощо. Саме тут необхідно буде забезпечити вищий рівень організаційного об'єднання й технологічної упорядкованості агровиробників, а саме: створення сільськогосподарських обслуговуючих та/або виробничих кооперативів для вирішення питань щодо подальшого просування продукції на вигідних економічних умовах, встановлення договірних зв'язків безпосередньо із виробниками кінцевої харчової продукції, створення за підтримки держави власних переробно-харчових потужностей на сучасній інноваційно-технологічній базі тощо.

Доречно буде згадати, що при наявності необхідних умов і незадіяних місцевих ресурсів доцільним може стане організація позааграрних виробництв з метою випуску різних промислових товарів та надання послуг, а отже – створення нових робочих місць. Серед них: наявність незадіяних виробничих, соціальних та інженерних будівель і споруд, корисних копалин і природних об'єктів місцевого значення, можливість підключення логістичних структур до обслуговування нових місць позааграрної діяльності, наявність вільного персоналу та ін. При цьому важливо передбачити надання органами ОТГ організаторам нових об'єктів виробництва і обслуговування податкових та інших преференцій, забезпечити формування привабливого інвестиційного середовища тощо. Але важливо враховувати, що організація нових видів діяльності не може виникнути із нічого – тут має проявитися зацікавленість та реальна практична участь причетних до цього суб'єктів: громад різного рівня (об'єднаних і внутрішніх), інвесторів, підприємницьких структур, місцевого населення тощо. Синергія усіх сторін, що буде посилюватися у процесі створення нових виробничих та обслуговуючих об'єктів, має знайти своє логічне продовження в подальшому запровадженні у їхню діяльність передових виробничих практик, розбудові виробничо-збутових ланцюгів [38], всіякому сприянні входженню продуцентів й обслуговуючих підрозділів у мінливе ринкове середовище та ін.

Висновки. 1. Реформа адміністративно-територіального устрою та організація нової мережі базових органів управління (об'єднаних територіальних громад) зумовили формування принципово нової ситуації у сільському секторі України. Зокрема, підвищується роль ОТГ у забезпеченні збалансованого просторового розвитку аграрного сектору і сільських територій, суттєво зростають фінансові надходження до бюджетів, відроджуються функції внутрішніх громад щодо модернізації життєвого середовища. Але поки що не знайшли необхідного теоретичного й економіко-правового забезпечення питання капіталізації природних ресурсів й не використуваних об'єктів, залучення «вільних» земельних ділянок у сільськогосподарське виробництво.

2. Асиметричність розвитку сільського сектору України проявляється в нарощуванні виробництва аграрної продукції та погіршенні життєвого середовища у більшості сіл й суттєвому розшаруванні сільського населення щодо забезпечення базовими послугами та їх доступності. За таких умов надзвичайної актуальності набула проблема зближення розвитку аграрної і територіальної складових на основі пошуку інвестиційних ресурсів та виявлення місцевих лідерів, розроблення економічних механізмів й комплексу практичних заходів, реалізація яких спрямована на забезпечення модернізації життєвого середовища та покращання доступу населення до базових послуг. Зважаючи на те, що більшість сіл перебуває на значному віддаленні від центрів ОТГ вирішення проблеми полягає в покращанні транспортної доступності та активному запровадженні електронних форм надання послуг за умови суцільної комп'ютеризації сільської місцевості.

3. Передача земель державної власності у комунальну власність ОТГ та існування значної кількості «безгосподарських» й невикористовуваних за функціональним призначенням земельних ділянок ставить перед необхідністю опрацювання ефективних економіко-правових механізмів та інструментів, із залученням яких стане можливим їх включення в сільськогосподарський обіг чи використання при вирішенні інших проблем.

4. З метою об'єктивного оцінювання соціально-економічної ситуації в сільській місцевості набуває все більшої актуальності питання розроблення необхідних інструктивних матеріалів і форми спостереження сільського населеного пункту. Враховуючи набутий у цій частині досвід, а також необхідність забезпечити співставність та порівнянність статистичних даних, що були отримані у різні періоди, з майбутніми спостереженнями доцільно було б використати форму спостереження, яке проводилося на початок 2014 р., але з внесенням відповідних коректив на зміни, що відбулися. Відповідну підготовку необхідно розпочинати вже зараз, щоб встигнути удосконалити та адаптувати форму спостереження до нинішніх умов, а також розробити необхідне програмне забезпечення по розробленню отриманих результатів.

5. Впровадження системних методів безпечності в аграрному секторі України стало однією із важливих умов інтеграції підприємств й господарств до внутрішнього ринку ЄС. На підприємствах харчової промисловості кінцевий строк впровадження НАССР визначено 20.01.2020 р., в господарствах первинного виробництва строки не встановлені, а індикатором визнано відповідність мінімальним вимогам програм-передумов з урахуванням виду продукції – тваринного та/або рослинного походження. Але ключовою є дотримання вимог харчової безпеки при вирощуванні сільськогосподарської сировини та випуску харчової продукції. З метою оцінювання реального стану було б доцільно розробити відповідні інструктивні матеріали та форму державного самоспостереження суб'єктів господарювання і провести його на початок 2020 р. Матеріали розроблення отриманих результатів самоспостереження суб'єктів підприємництва могли б послужити вихідною базою для підготовки та реалізації комплексу заходів практичного характеру на підприємствах і в господарствах аграрного сектору з метою усунення існуючих невідповідностей вимогам харчової безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). Економіка України. 2014. №4 (629). С. 55–72.
2. Заяць В.М. Підприємницька модель сільського розвитку. Економіка АПК. 2015. №11(253). С. 67–78.
3. Поліщук Я.П. Еволюція сільського розвитку в Україні: євроінтеграційний вимір. Інноваційна економіка. 2014. №3 (52). С. 119–126.
4. Притула Х.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: регіональний вимір: монографія. Львів: ДУ «Ін-т регіон. досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2015. 355 с.
5. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / Бородіна О.М. та ін.; за ред. О. М. Бородіної. К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2012. 320 с.
6. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Лупенко Ю.О. та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
7. Лупенко Ю.О. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 червня 2017 р.). К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. 44 с.
8. Павлов А.И. Руралістика: Теорія, методологія, научные направления: монографія. Одеса: Астропринт, 2018. 408 с.
9. Кіреєва Е.А., Костюченко Д.Л. Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8. С. 68–79.
10. Мантіно Ф. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней / перевод с итальянского И. Храмовой. 2010. 262 с. URL: http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf
11. European Commission. 2011. "Proposal for a regulation of the european parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)", COM (2011) 627 final/2. Brussels. 143 p.
12. Synthesis of ex ante evaluations of rural development programmes 2014-2020. European Commission. 2015. URL: <https://ec.europa.eu>.
13. Rural development 2014-2020. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu>.
14. Poverty in rural areas of the EU. European Commission. EU Agricultural Economic briefs. 2011. №1. URL: <http://ec.europa.eu>.
15. Mainstreaming the 2030 Agenda for Sustainable Development Interim Reference Guide to UN Country Teams. URL: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/Post2015-SDG/UNDP-SDG-UNDG-Reference-Guide-UNCTs-2015.pdf>
16. Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators. Economic and Social Council UN. URL: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/47thsession/documents/2016-2-IAEG-SDGs-Rev1-E.pdf>

17. Sustainable Development: Critical Issues. OECD. URL: <http://www.oecd.org/greengrowth/sustainabledevelopment-criticalissues-freeoverviewofthe-report.htm>
18. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Document of the United Nations General Assembly. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/L.1&Lang=E
19. Rural development in the European Union. Statistical and economic information Report // Directorate – General for Agriculture and Rural Development. European Union, 2012. 464 p.
20. Salus I., Pilar T., Majerova V. (2016). Threats to Rural Society in the Czech Republic and its Future in the Context of Global Risks. Rural areas and development / ed. P. Chmielinski. Warszawa: IAFE-NRI. Vol. 13. pp. 77–90.
21. Методология и методика системного изучения советской деревни / под ред. Т.И. Заславской и Р.В. Рывкиной. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1980. 344 с.
22. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. №75. Ст. 2125.
23. Казьмір Л.П., Кушнірецька О.В., Козій Г.В. Роль малих міст в активізації розвитку сільських територій. URL: nauka.kushnir.mk.ua/?p=71450.
24. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. Дата оновлення: 22.07.2014. URL: zakon.rada.gov.ua/go/771/97-ВР.
25. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII. Офіційний вісник України. 2018. № 9. Ст. 332.
26. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. Офіційний вісник України. 2017. № 55. Ст. 1637.
27. Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електронні дані. Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>.
28. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 77. Ст. 2841.
29. Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017-2021 роки. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 18.10.2017 р. № 980. Офіційний вісник України. 2018. № 1. Ст. 1.
30. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. Стратегію підтримала Національна рада реформ на засіданні 09.11.2015 р. 131 с. URL: minagro.gov.ua/node/16025.
31. Регіональна програма розвитку галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області на 2014-2018 роки. Затверджена рішенням обласної ради від 20.03.2014 р. №20. URL: minagro.gov.ua/news.
32. Кравців В.С., Жук П.В. Реформа адміністративно-територіального устрою: результати, проблеми, подальші дії. Стратегічна панорама. 2016. №2. С. 104–112.
33. Моніторинг процесу децентралізації влади в Україні та реформування місцевого самоврядування, станом на 10 травня 2018 р. М-во регіон. розвитку, буд-ва та житлово-комун. госп-ва України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/publication/article>
34. Теорія, політика та практика сільського розвитку / Бородіна О.М. та ін.; за ред. О.М. Бородіної та І.В. Прокопія. НАН України. Ін-т екон. та прогноз. Київ, 2010. 376 с.
35. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: стат. зб. / відп. за вип. О.О. Кармазіна. Державна служба статистики України. Київ, 2014. 187 с.
36. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С. О., Яровий В.Д. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У 2 томах. Т.2. Соціальні ресурси сільських територій. Київ: Інститут економіки НАН України. 2003. 467 с.
37. Аграрний і сільський розвиток для зростання української економіки: наук. доповідь/ Бородіна О.М. та ін.; за ред. О.М. Бородіної та О.В. Шубравської. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2018. 152 с.
38. Крисанов Д.Ф., Варченко О.М. Агропродовольчі ланцюги: ключові проблеми створення та розбудови. Економіка і прогнозування. 2017. №1. С. 72–91.

REFERENCES

1. Borodina O.M., Prokopa I.V. (2014). Agrarnyj rozvytok i samorozvytok gromad: modernizacija cherez vzajemnu adaptaciju (teoretyko-metodologichnyj aspekt). [Agrarian development and self-development of communities: modernization through mutual adaptation (theoretical and methodological aspect).] *Ekonomika Ukrainy*. No 4 (629). pp. 55–72.
2. Zajac' V.M. (2015). Pidpryjemnyjka model' sil'skogo rozvytku. [The entrepreneurial model of rural development]. *Ekonomika APK*. №11(253). pp. 67–78.
3. Polishhuk Ja.P. (2014). Evoljucija sil'skogo rozvytku v Ukraini: jevointegracijnyj vymir. [Evolution of Rural Development in Ukraine: European Integration Dimension]. *Innovacijna ekonomika*. No 3 (52), pp. 119–126.
4. Prytula H.M. (2015). Social'no-ekonomichnyj rozvytok sil'skyh terytorij: regional'nyj vymir: monografija [Socio-Economic Development of Rural Areas: Regional Dimension: Monograph]. L'viv: DU «Ін-т регіон. досліджен' імені М.І. Ділішнього НАН України», 355 p.
5. Borodina O.M., Prokopa I.V., Jurcshyn V.V. and other . (2012). Socioekonomichnyj rozvytok sil'skogo gospodarstva i sela: suchasnyj vymir [Socioeconomic development of agriculture and rural areas: modern dimension]. In-t ekon. та прогноз. НАН України. Kyiv, 320 p.

6. Lupenko Ju.O., Malik M.J., Bulavka O.G. and other. (2013). Strategichni naprjamy stalogo rozvytku sil'skyh terytorij na period do 2020 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period till 2020]. Kyiv, NNC IAE, 74 p.
7. Lupenko Ju.O. (2017). Suchasni problemy ta perspektyvy stalogo rozvytku sil'skyh terytorij: materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' (1-2 chervnja 2017 r.) [Modern problems and perspectives of sustainable development of rural territories: materials of the international scientific and practical conference (June 1-2, 2017)]. Kyiv, NNC «Instytut agrarnoi' ekonomiky», 44 p.
8. Pavlov A.Y. (2018). Ruralistyka: Teoryja, metodologija, nauchnye napravlenija: monografija [Ruralistics: Theory, methodology, scientific fields: monograph]. Odessa: Astroprynt. 408 p.
9. Kirejeva E.A., Kostjuchenko D.L. (2017). Polityka rozvytku sil'skyh terytorij u krajinah Jevropejs'kogo Sojuzu [Policy for the development of rural areas in the countries of the European Union]. Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannja nauky i praktyky.No 8. pp. 68–79.
10. Mantino F. (2010). Sel'skoe razvitie v Evrope. Politika, instituty i dejstvujushhie lica na mestah s 1970-h godov do nashih dnei. [Rural Development in Europe. Politics, institutions and actors in the field from the 1970s to the present day] / perevod s ital'janskogo I. Hramovoj. 262 p. Available at: http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf
11. European Commission. "Proposal for a regulation of the european parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)", COM. 627 final/2. Brussels. 2011. 143 p.
12. Synthesis of ex ante evaluations of rural development programmes 2014-2020. European Commission. 2015. Available at: <https://ec.europa.eu>.
13. Rural development 2014-2020. European Commission. Available at: <http://ec.europa.eu>.
14. Poverty in rural areas of the EU. European Commission. EU Agricultural Economic briefs. 2011. No 1. Available at: <http://ec.europa.eu>.
15. Mainstreaming the 2030 Agenda for Sustainable Development Interim Reference Guide to UN Country Teams. Available at: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/Post2015-SDG/UNDP-SDG-UNDG-Reference-Guide-UNCTs-2015.pdf>
16. Report of the Inter-Agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators. Economic and Social Council UN. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/47thsession/documents/2016-2-IAEG-SDGs-Rev1-E.pdf>
17. Sustainable Development: Critical Issues. OECD. Available at: <http://www.oecd.org/greengrowth/sustainabledevelopment-criticalissues-freeoverviewofthereport.htm>
18. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Document of the United Nations General Assembly. Available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/L.1&Lang=E
19. Rural development in the European Union. Statistical and economic information Report // Directorate – General for Agriculture and Rural Development. European Union, 2012. 464 p.
20. Salus I., Pilar T., Majerova V. (2016). Threats to Rural Society in the Czech Republic and its Future in the Context of Global Risks. Rural areas and development / ed. P. Chmielinski. Warszawa: IAFE-NRI. Vol. 13. pp. 77– 90.
21. Metodologija i metodika sistemnogo izuchenija sovjetskoj derevni [Methodology and methodology of the system study of the Soviet village] / pod. red. T.I. Zaslavskoj i R.V. Ryvkinoj. Novosibirsk: Nauka. Sib. otd-nie, 1980. 344 p.
22. Ugoda pro Asociaciju mizh Ukrai'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other]. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2014, no 75. 2125 p.
23. Kaz'mir L.P., Kushnirc'ka O.V., Kozij G.V. Rol' malyh mist v aktyvizacii' rozvytku sil'skyh terytorij [The role of small cities in the development of rural areas]. Available at: nauka.kushnir.mk.ua/?p=71450.
24. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta jakosti harchovyh produktiv. Zakon Ukrai'ny [On the basic principles and requirements for the safety and quality of food products. Law of Ukraine] vid 23.12.1997 r. № 771/97-VR. Data onovlennja: 22.07.2014. Available at: zakon.rada.gov.ua/go/771/97-VR.
25. Pro bezpechnist' ta gigijenu kormiv: Zakon Ukrai'ny [On the safety and hygiene of feed: Law of Ukraine] vid 21.12.2017 r. № 2264-VIII. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2018, no 9. 332 p.
26. Pro derzhavnyj kontrol' za dotrymannjam zakonodavstva pro harchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnogo pohodzhennja, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn: Zakon Ukrai'ny [On state control over observance of the legislation on foodstuffs, feed, animal health and welfare: Law of Ukraine] vid 18.05.2017 r. no 2042-UIII. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2017, no 55. 1637 p.
27. Krysanov D.F. (2016). Integracija agroharchovogo sektora Ukrai'ny v jedynyj normatyvnyj prostir Jevropejs'kogo Sojuzu: monografija NAN Ukrai'ny, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrai'ny» [Integration of the agro-food sector of Ukraine into a single regulatory space of the European Union: monograph of the National Academy of Sciences of Ukraine, State Enterprise "Int econ. and predicting. NAS of Ukraine]. Kyi'v, 368 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf> .
28. Pro prioritytni naprjamy innovacijnoi' dijal'nosti v Ukrai'ni: Zakon Ukrai'ny [On Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine: Law of Ukraine] vid 08.09.2011 r. № 3715-UI. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2011, no 77. 2841 p.
29. Seredn'ostrokovi prioritytni naprjamy innovacijnoi' dijal'nosti galuzevogo rivnja na 2017-2021 roky. Dodatok do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrai'ny [Medium-term priority areas of innovation activity at sectoral level for 2017-2021 years. Annex to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 18.10.2017, no 980. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2018, no 1. 1 p.
30. Jedyna kompleksna strategija rozvytku sil's'kogo gospodarstva ta sil'skyh terytorij na 2015-2020 roky [Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020]. Strategiju pidtrymala Nacional'na rada reform na zasidanni 09.11.2015 r. 131 p. Available at: minagro.gov.ua/node/16025.

31. Regional'na programa rozvytku galuzi molochnogo skotarstva v sil'skogospodars'kyh pidprijemstvah Zaporiz'koi oblasti na 2014-2018 roky [Regional program for the development of the dairy industry in agricultural enterprises of Zaporizhzhia oblast for 2014-2018]. Zatverdzhena rishennjam oblasnoi rady vid 20.03.2014, no 20. Available at: minagro.gov.ua/news.

32. Kravciv V.S., Zhuk P.V. Reforma administratyvno-terytorial'nogo ustroju: rezul'taty, problemy, podal'shi dii [Reform of the administrative-territorial system: results, problems, follow-up actions]. Strategichna panorama. 2016, no 2. pp. 104–112.

33. Monitoryng procesu decentralizacii vlyady v Ukraini ta reformuvannja miscevoغو samovrjaduvannja, stanom na 10 travnja 2018 r [Monitoring the process of decentralization of government in Ukraine and reforming local self-government, as of May 10, 2018]. M-vo region. rozvytku, bud-va ta zhytlovo-komun. gosp-va Ukrainy. Available at: <http://www.kmu.gov.ua>publich>article>

34. Borodina O.M., Prokopa I.V., Jurchyshyn V.V., Rykov'ska O.V., Jarovyj V.D., Popova O.L., Mishhenko N.M., Kucmus N.M., Luk'janov M.M., Zinchuk T.O., Borodina O.S., Kyryzjuk S.V., Fursenko I.M., Pavlov V.M., Ungurjan V.Ja. (2010). Teorija, polityka ta praktyka sil'skogo rozvytku [Theory, policy and practice of rural development] / za red. O.M. Borodinoi ta I.V. Prokopy. NAN Ukrainy. In-t ekon. ta prognozuv. Kyi'v, 376 p.

35. Social'no-ekonomichne stanovyshe sil'skyh naselenyh punktiv Ukrainy [Socio-economic situation of rural settlements of Ukraine]: stat. zb. / vidp. za vyp. O.O. Karmazina. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy. Kyi'v, 2014. 187 p.

36. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Gudzyn'skyj S. O., Jarovyj V.D. (2003). Sil'skyj sektor Ukrainy na rubezhi tysjacholit' [The rural sector of Ukraine is at the turn of the millennium]. Social'ni resursy sil'skyh terytorij. Kyi'v: Instytut ekonomiky NAN Ukrainy. Vol. 2. 467 p.

37. Borodina O.M., Shubravs'ka O.V., Pashaver B.J., Prokopa I.V., Ostashko T.O., Krysanov D.F., Moldavan L.V., Nykyforuk O.I., Popova O.L., Kyryzjuk S.V., Myhajlenko O.V., Olefir V.K., Prokopenko K.O., Rykov'ska O.V., Udova L.O., Jarovyj V.D., Sichkarenko K.O., Betlij M.G., Chmyr'ova L.Ju., Borodina O.S., Frajer O.V. (2018). Agrarnyj i sil'skyj rozvytok dlja zrostannja ukrai'ns'koi ekonomiky: nauk. dopovid' [Agrarian and rural development for the growth of the Ukrainian economy]. NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrainy». Kyi'v, 152 p.

38. Krysanov D.F., Varchenko O.M. (2017). Agroprodovol'chi lancjygy: ključovi problemy stvorennya ta rozbudovy [Agro-food chains: key issues of creation and development]. Ekonomika i prognozuvannja, no1. pp. 72–91.

Направления исследований современных вызовов и проблем в сельском секторе Украины Даниленко А.С., Крисанов Д.Ф., Утеченко Д.Н.

Проанализированы глубокие изменения в развитии сельского сектора Украины под влиянием обретения политической независимости, проведения аграрной и земельной реформ, полной замены государственной власти и поэтапного реформирования административно-территориального устройства. Сельский сектор Украины охватывает две ключевые составляющие: производственно-ресурсную (первичное производство и технологически связанные отрасли) и социально-территориальную (сельские и малые городские поселения с населением, объектами социальной сферы и сельской территорией). Аграрный сектор наращивает производство продукции, но это не сопровождается повышением уровня жизни и качества среды обитания сельского населения. Для сельского сектора характерны ряд вызовов и острых проблем, требующих разработки и реализации мероприятий по их преодолению. Нововведения включают: завершение реформирования системы административно-территориального устройства, перемещение ответственности за развитие сельского сектора на объединенные и сельские общины; увеличение местных бюджетов вследствие децентрализации финансово-бюджетной системы, капитализации природных ресурсов и недействующих объектов, введения местных налогов; развитие семейных и фермерских хозяйств, возрождение сельскохозяйственной деятельности на заброшенных землях и др. Торможение и преодоление последствий деструктивных процессов на сельских территориях, а особенно в кризисных зонах, должна обеспечить реализация объединенными общинами мероприятий по формированию условий для размещения производственных объектов внеаграрного профиля, включение мелких хозяйств в производственно-сбытовые цепи, создание мини-объединений производителей пищевых продуктов, сельскохозяйственных производственных и обслуживающих кооперативов с целью выполнения трудоемких производственных операций, сбора и реализации выращенной продукции, помощи в решении бытовых проблем сельских жителей, упрощения их доступности к базовым услугам и т.п. Ключевые направления исследований в сельском секторе: рекомендации по оценке производительного потенциала сельских общин и повышению поступлений в бюджеты объединенных общин; концептуальные основы, механизмы и инструменты поддержки семейных и фермерских хозяйств; управления развитием сельского сектора в новой системе административно-территориального устройства и самоорганизации граждан; модель привлечения мелких хозяйств в производство конечной продукции и ее продвижения в производственно-сбытовых цепочках и т.п.

Ключевые слова: сельский сектор, производственно-ресурсная составляющая, социально-территориальная составляющая, сельские территории, вызовы и проблемы, асимметричность и сбалансированное развитие, объединенные территориальные и сельские/внутренние общины, депрессивные зоны, семейно-фермерские хозяйства.

Directions of modern challenges researches and problems in the Ukrainian agricultural sector Danielenko A., Krysanov D., Utechenko D.

The deep changes in the development of the Ukrainian rural sector under the influence of gaining political independence, carrying out agrarian and land reforms, full replacement of state power and phased reform of the administrative-territorial system are analyzed. It has been established that the rural sector of Ukraine covers two key components: the industrial-branch (primary production and technologically related industries) and socio-territorial (rural and small urban settlements with population, objects of social sphere and territory as spatial basis of primary production). Asymmetry of their development lies in the fact that the food complex enhances production, but this is not accompanied by an increase in living standards and quality

of the rural population living environment. In recent years, the rural sector has a number of new challenges and acute problems that require in-depth research and development and implementation of measures to overcome asymmetry in its development based on a number of innovations. Among the innovations are the completion of the administrative-territorial system post-soviet reform, the gradual shift of the responsibility center for the development of the rural sector into the combined territorial and rural communities; the continuation of systemic safety methods implementation at primary production and completion farms at processing and food enterprises; Significant increase in the volume of local budgets as a result of management decentralization and the fiscal system, capitalization of natural resources and non-performing objects, introduction of local taxes; the active development of families and farms, and especially on lands that will be transferred to the jurisdiction of the united communities, and the revival of agricultural activity on abandoned lands grappling with the deserted villages, etc. The brainstorming and overcoming the consequences of destructive processes in rural areas, and especially in crisis zones, should ensure the implementation by united communities of measures to create favorable conditions for the placement of non-agrarian activities, the inclusion of small farms in production and distribution chains, the creation of professional mini-associations of food producers, agricultural production and service cooperatives for the purpose of labor-intensive production operations prompt execution, timely collection and sales of grown products, assistance in solving domestic problems of rural population, facilitating the accessibility of remote village residents to basic services, etc. Areas of research in the rural sector are systematized, in the course of which implementation of the results will ensure the strengthening of sustainable development of rural areas. Among them: methodical recommendations for assessing the productive potential of rural communities and ensuring the increase of tax revenues to the budgets of the combined territorial communities, taking into account the availability of rural assets (natural resources, minerals, other objects) and their inclusion in the economic circulation; the development of conceptual foundations, the formation of economic mechanisms and tools for supporting families and farms, which will be organized on unoccupied agricultural lands, as well as on the basis of labor generations revitalization; improvement of existing mechanisms and tools for managing the development of the rural sector in order to increase the effectiveness of the new administrative-territorial organization system and self-organization of citizens; formation of an effective model of small farms involvement in the production of final food products and its promotion in production and distribution chains, etc.

Key words: rural sector, industrial-branch component, socio-territorial component, rural territories, challenges and problems, asymmetry and balanced development, united territorial and rural / domestic communities, depressive zones, family and farming farms.

Надійшла 23.10.2018 р.

УДК 338.439.5:002.5

АРТИМОНОВА І.В.

Білоцерківський національний аграрний університет
artimonovaira@ukr.net**ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ**

У статті висвітлено процес здійснення статистичних спостережень в сільськогосподарській статистиці України. При аналізі статистичної звітності виокремлено перелік недоліків в об'єктивності відображення трансформаційних змін у вітчизняному аграрному секторі економіки. У процесі дослідження виявлено, що агрохолдинги та інші агропромислові об'єднання не є об'єктами статистичного вивчення, однак їх діяльність відіграє важливу роль в сільськогосподарському виробництві. Вважаємо, що при проведенні Всеукраїнського сільськогосподарського перепису варто виділяти з усієї сукупності господарств корпоративного сектору аграрної економіки групи дочірніх підприємств із застосуванням розгорнутої системи показників, яка дозволить оцінити стан їх ресурсного потенціалу і перспективи розвитку, провести порівняльний аналіз з іншими суб'єктами агробізнесу, що не входять до складу агрохолдингів та інших агропромислових об'єднань. Сформовано пріоритетні напрями вдосконалення діючої методології побудови продовольчих балансів відповідно до міжнародних стандартів. Наголошено про необхідність створення аналітичного центру при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, який забезпечить інтеграцію всіх державних інформаційних ресурсів про агропромисловий комплекс країни, створення єдиної автоматизованої системи збору і детального аналізу даних про стан вітчизняного аграрного сектору та інфраструктури сільського господарства, прогнозування розвитку агропродовольчого ринку.

Ключові слова: агропромислові об'єднання, інфраструктура, продуктові баланси, додана вартість, інформаційна база даних, аналітичний центр.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-23-34

Постановка проблеми. Складність усієї системи агропродовольчого ринку потребує налагодження постійного моніторингу за його функціонуванням на основі використання комплексу інформаційно-методологічних інструментів. Нині інформаційною базою проведення моніторингу є дані переважно Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України. Так, спеціалізовану звітність про діяльність основних товаровиробників продукції сільського господарства та одержувачів державної допомоги, а також інші адміністративні дані отримує Міністерство аграрної політики та продовольства України, як суб'єкт офіційного статистичного обліку. Воно оперує, насамперед, зведеними даними (у розрізі областей, країни), однак не здійснює групування товаровиробників країни і областей за їх типами (за розмірами, показниками ефективності, спеціалізації, концентрації та ін.). Відсутність таких аналітичних даних не дозволяє об'єктивно оцінити вплив багатоукладного сільського господарства країни на процеси розвитку агропродовольчого ринку, а також формування ефективних і конкурентоспроможних типів товаровиробників в умовах СОТ, що забезпечують інноваційний розвиток сільського господарства.

Відтак дослідження агропродовольчого ринку та вплив на нього інструментів організаційно-економічного регулювання є досить трудомісткими процесами, які потребують відповідної методики збирання даних та інформаційного забезпечення, проведення економіко-математичних розрахунків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Системні дослідження з питань формування ефективної системи оцінки сучасного стану й тенденцій розвитку агропродовольчого ринку висвітлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: І. Баланюка, А. Вагнера, О. Варченко, В. Громана, А. Дайана, С. Дусановського, В. Зомбарта, В. Карпова, С. Кваши, П. Колса, Ю. Кирилова, М. Латиніна, Ю. Лопатинського, Ф. Лассаля, Ф. Шульца-Деліча, А. Шеффле та ін. Ці наукові розробки є не лише фундаментом моніторингу та оцінки стану й тенденцій розвитку агропродовольчого ринку, а й роблять вагомий внесок у розробку теоретико-методичних основ та практичних рекомендацій, спрямованих на реалізацію стратегічних ініціатив з розвитку та функціонування агропродовольчого ринку. Однак, дослідження проблематики інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу та прогнозування розвитку агропродовольчого ринку має фрагментарний характер, що і зумовлює її актуалізацію в сучасних умовах.

Метою статті є визначення основних недоліків системи інформаційно-аналітичного забезпечення, яка функціонує в Україні, та запропонувати пріоритетні напрями вдосконалення існуючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу та прогнозування розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку.

Матеріал та методика досліджень. Поставлена мета обумовила необхідність використання таких методів дослідження: вибіркового, узагальнення і порівняння, структурно-функціонального, сценарного моделювання, а також статистичних методів для здійснення глибокого і всебічного аналізу сучасного стану розвитку агропродовольчого ринку. Інформаційною базою слугували дані Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові праці відомих вчених-економістів, а також електронні ресурси мережі Інтернет тощо.

Основні результати дослідження. В умовах глобалізаційних викликів спостерігається посилення актуальності економіко-статистичного аналізу та моніторингу аграрного ринку, в зв'язку з необхідністю вирішення важливих завдань агропродовольчим сектором будь-якої країни щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та мобілізації зусиль у формуванні експортних ресурсів агропродовольства.

Зазначимо, що метою моніторингу є визначення наявності ресурсів у аграрному секторі і його окремих складових, потреби в додатковому залученні ресурсів в сільськогосподарське виробництво та галузі харчової промисловості. Досягнення зазначеної мети здійснюється через вирішення низки взаємопов'язаних завдань: проведення порівняльного фінансово-економічного та виробничо-господарського аналізу національного аграрного виробництва та іноземних товаровиробників; аналіз динаміки основних показників діяльності сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання та основних експортерів агропродовольчої продукції в Україну; аналіз конкурентних переваг національних і зарубіжних постачальників сільськогосподарської продукції та продовольства; дослідження рівня доходів населення країни; дослідження рівнів цін на основні компоненти продовольчого кошика населення на всіх етапах товароруку від виробника до споживача; дослідження частки витрат на придбання продуктів харчування в різних групах домогосподарств тощо [1–3].

Пріоритетність у формуванні інформаційної бази даних щодо здійснення моніторингу агропродовольчого ринку належить Державній службі статистики. Необхідно зазначити, що фундаментальні зміни відбулися в сільськогосподарському секторі починаючи із 1991 р. слідом за реформою власності на землю, які в свою чергу вплинули на систему ведення сільськогосподарської статистики. Так, випуск товарів досліджується щорічно і щомісячно приблизно 42000 домогосподарств в сільській місцевості і близько 15000 сільськогосподарських підприємств відповідно (рис. 1).

Для юридичних осіб було створено реєстр, який називається AGRO, що є основою збирання даних [4].

Зазначимо, що починаючи із 2000 р. вибірккові дослідження сільськогосподарської діяльності домогосподарств проводяться щомісяця. Дані про діяльність домогосподарств і ресурсні показники збираються інтерв'юерами. Водночас, розрахунок показників виробництва сільськогосподарської продукції домогосподарств проводиться на регіональному рівні [5–6].

Встановлено, що статистичні дані в 2017 р., які формуються на основі звітності сільськогосподарських підприємств є основою для складання 19 статистичних форм (9 річних, 1 піврічна, 2 квартальні, 7 місячних) (рис. 2). Усі великі і середні підприємства зобов'язані брати участь в щомісячних і щорічних обстеженнях, малі підприємства беруть участь тільки в щорічних обстеженнях. Показники сільськогосподарського виробництва помісячно складаються на регіональному рівні. Водночас надається інформація по методології обстеження. Показників якості статистики поки не існує.

Статистичний реєстр AGRO містить 90,2 тис. записів, включаючи одиниці галузей рибного і лісового господарства, і складається з трьох частин: розділ сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства, налічує 37,6 тис. записів; розділ домогосподарств, який налічує 41,7 тис. записів; і розділ місцевих громад, що містить інформацію про сільські населені пункти з агрегованими даними про сільські домашні господарства, з 10,9 тис. записів.

Рис. 1. Схема здійснення статистичних спостережень в сільськогосподарській статистиці України.

Джерело: узагальнено автором.

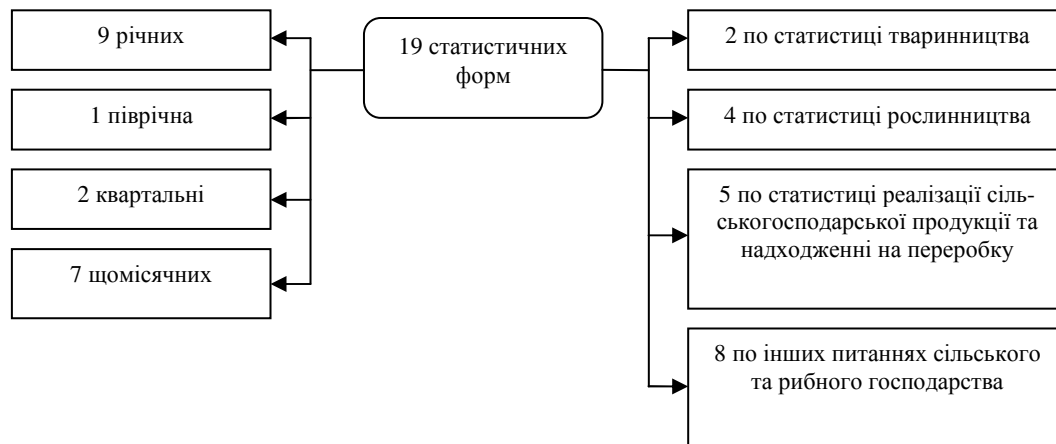

Рис. 2. Схема формування статистичної звітності в сільськогосподарській статистиці України.

Джерело: узагальнено автором.

З'ясовано, що продуктові баланси розраховуються для найбільш важливих продуктів щорічно, щоквартально і щомісячно на рівні країни. Баланси у розрізі основних категорій сільськогосподарських виробників (сільськогосподарські підприємства та домашні господарства) складаються по регіонах. У цих документах формується оцінка випуску продукції, проміжне споживання та додана вартість.

В Україні опубліковані окремі методики за розрахунками основних статистичних показників виробництва продукції рослинництва (25.11.2014 р.) та тваринництва (24.11.2014 р.), обсягів реалізації основних видів сільськогосподарської продукції господарствами населення (30.05.2008 р.), індексу обсягу сільськогосподарського виробництва (16.02.2009 р. зі змінами від 19.07.2010 р. і 07.05.2013 р.), системи статистичних ваг для оцінювання показників вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості (28.03.2011 р.), сукупного індексу витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (29.12.2012 р.). Крім

того, розроблені окремі методичні рекомендації щодо проведення розрахунків витрат кормів сільськогосподарським тваринам в господарствах усіх категорій (24.01.2008 р. зі змінами від 13.08.2013 р.).

Організація статистичних досліджень в Україні прописана в серії методологічних положень щодо організації державних статистичних спостережень: за статистикою сільськогосподарських підприємств (09.11.2011 р.), за статистикою рослинництва (11.04.2011 р. зі змінами від 27.08.2013 р.), тваринництва (31.03.2011 р. зі змінами від 13.08.2013 р.), по надходженню сільськогосподарської продукції на переробні підприємства (17.01.2011 р. зі змінами від 13.08.2013 р.), по реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами (11.05.2011 р. зі змінами від 13.08.2013 р.), по веденню лісгосподарської діяльності (20.12.2011 р. зі змінами від 12.02.2014 р.), мисливського господарства (20.12.2011 р. із уточненнями від 12.02.2014 р.) і рибного господарства (10.12.2010 р. зі змінами від 27.08.2013 р.), а також за окремими показниками розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства (30.09.2011 р.).

Статистика цін в сільському господарстві забезпечується Методикою розрахунку індексів цін у сільському господарстві та індексів фізичного обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції (24.10.2011 р.), Методикою визначення постійних цін для розрахунку індексу обсягу сільськогосподарського виробництва (22.12.2011 р.).

Найважливіші питання вибірових досліджень відображені в Методиці вибіркового обстеження фермерських господарств із урахуванням виробництва ними окремих видів сільськогосподарської продукції (04.11.2002 р.) та Методики розрахунку системи статистичних ваг для оцінки показників вибіркового дослідження сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості (28.03.2011 р.).

Проте, деталізований аналіз статистичної звітності свідчить про наявність певних прогалин щодо об'єктивності відображення трансформаційних змін в аграрному секторі України.

Відомо, що провідну роль в сільськогосподарському виробництві відіграють агрохолдинги та інші агропромислові об'єднання, але вони не є об'єктами статистичного вивчення. Порівняльний аналіз стану, розвитку та ефективності дочірніх сільськогосподарських та інших підрозділів цих структур не проводиться, хоча вони відіграють позитивну роль у вирішенні економічних і соціальних проблем сільських територій, де зосереджені їх виробничі потужності.

Доцільно, за дотримання вимог конфіденційності інформації, публікувати на сайтах Державної служби статистики України і Міністерства аграрної політики та продовольства України основні показники діяльності всіх сільськогосподарських підприємств та інших юридичних осіб, що входять до складу кожного інтегрованого об'єднання окремо. Це дозволить досліджувати рівень і динаміку ефективності їх діяльності, включаючи формування, розподіл і перерозподіл доданої вартості всередині об'єднань, еквівалентність економічних взаємовідносин між учасниками, а також процес відтворення матеріально-технічної бази, що в підсумку зробить їх діяльність більш прозорою [7]. Одночасно при проведенні Всеукраїнського сільськогосподарського перепису, який планується здійснити в найближчій перспективі необхідно виділяти з усієї сукупності господарств корпоративного сектору аграрної економіки групи дочірніх підприємств і розраховувати по них розгорнуту систему показників наявності, стану і використання всіх ресурсів виробництва, що дозволить оцінити стан їх ресурсного потенціалу і перспективи розвитку, провести порівняльний аналіз з іншими суб'єктами аграрного бізнесу, що не входять до складу агропромислових та інших об'єднань.

Вважаємо, що під час проведення вибірових досліджень домогосподарств в сільській місцевості доцільно використовувати типові відбори, замість випадкових, які відбирають за визначеними трьома-чотирма типовими групами з різною часткою відбору господарств, що характеризує дану категорію сільськогосподарських виробників. Ці типові групи господарств можуть бути виділені в кожній сільській громаді за розміром ресурсного потенціалу, що враховує площі посіву сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, а також поголів'я тварин (в перерахунку на умовні голови та гектари). Формування вибірових даних доцільно здійснювати не тільки в цілому по громаді, області та групування сільських домогосподарств за типовими ознаками, а й проводити аналіз стану і динаміки розвитку кожної виділеної групи [8–9]. На нашу думку, в першу чергу має бути виділена група висококонцентрованих особистих се-

лянських господарств, які характеризуються потенційно високою товарністю виробництва, що в перспективі можуть бути перетворені, в тому числі за рахунок державної підтримки, у фермерські господарства сімейного типу, стати індивідуальними підприємцями в сфері аграрного бізнесу і надалі бути основою економічного і соціального розвитку сільських територій. На жаль, статистична оцінка перспектив розвитку малого підприємництва на сільських територіях, що становить основу функціонування економічно розвинутих країн, в Україні відсутня.

Дослідженням встановлено, що нині необхідно забезпечити подальше поглиблення аналізу сучасного стану сільського господарства в системі національного рахівництва. При цьому потрібно враховувати, що на структурні показники валового випуску продукції і валової доданої вартості сільського господарства впливає та обставина, що рівень поточних цін, що застосовуються при розрахунках продукції домашніх господарств дещо вищий за рівень цін на аналогічну продукцію «не фінансових корпорацій» сільськогосподарського призначення (на 30–40 %) [10]. Саме через це, за нашими розрахунками, частка низькотоварних інституційних одиниць типу «домашні господарства» у валовому випуску завищується в цілому на 7–10 %, а перспективи ринкового сектору – відповідно занижуються. Цілком зрозуміло, що відмінності в поточних цінах у розрізі областей України призводять також до неспівставності фізичних обсягів виробництва продукції та доданої вартості, тому необхідно продовжити роботу в Державній службі статистики України з формування єдиних порівнянних цін на продукцію сільського господарства і проводити оцінку обсягів продукції і доданої вартості на основі спеціальних розрахунків.

Поряд із труднощами міжрегіональних порівнянь, складна інформаційно-методологічна проблема виникає також при здійсненні міжгалузевих порівнянь показників, що характеризують якісну сторону економічної діяльності. Так, прямі зіставлення показника валової доданої вартості в розрахунку на одного працівника свідчать про те, що ця величина, за нашими оцінками, в сільському господарстві України в декілька разів нижче, ніж по всіх інших секторах економіки. З огляду на надзвичайно широкий і різноплановий спектр чинників, що впливають на даний показник, доцільність в прямому міжгалузевому порівняльному аналізі його в статистиці сумнівна. Переважно з метою покращення міжгалузевого порівняльного аналізу необхідно удосконалити інформаційно-методологічне забезпечення динамічних характеристик показника валової доданої вартості (у порівняльних цінах), в тому числі в розрахунку на одного працюючого в еквіваленті повної зайнятості [11–12].

Інформація про стан продовольчого ринку, зокрема, про рівень забезпечення населення продовольством, формування і використання продовольчих ресурсів, рівні споживання основних продуктів харчування публікується в офіційних статистичних виданнях Державної служби статистики України. При міжнародних порівняннях публікуються дані про рівень споживання продуктів харчування, розрахованих на основі балансів продовольчих ресурсів. У зв'язку з цим підвищується актуальність відповідності методології побудови продовольчих балансів міжнародним стандартам [13].

Максимальне досягнення порівнянності методологічних розробок при складанні продовольчих балансів, які використовуються, є гарантією сумісності інформації про середньодушеве споживання основних продуктів харчування при міжнародних порівняннях, оскільки на основі балансів продовольчих ресурсів здійснюються розрахунки рівня споживання.

Разом з тим, оцінка системи продовольчих балансів з погляду відповідності сучасним економічним умовам свідчить про необхідність подальшого її вдосконалення. Ми поділяємо думку, що відмова від централізованого розподілу посередницьких структур, розвиток недержавної роздрібної торгівлі продовольством, активізація міжрегіональних зв'язків всередині аграрного сектору, формування нових економічних умов ставить перед статистикою ряд завдань щодо вдосконалення діючої нині в Україні методології побудови продовольчих балансів [14].

Крім цього, застосовувані коефіцієнти перерахунку окремих видів продовольства в основний вид сільськогосподарської продукції тривалий час не переглядалися, в них не знайшли відображення зміна номенклатури, складу продуктів харчування, технологічних процесів виробництва окремих видів продуктів харчування. При цьому у зв'язку з відмінностями в складі вітчизняних та імпортованих продуктів харчування для конвертації тих та інших продуктів в основну продукцію мають бути розроблені різні коефіцієнти.

Зазначимо, що оцінка душевого споживання елементів живлення на основі балансів продовольчих ресурсів у вітчизняній практиці дотепер не проводилася. Це одна з найближчих перспектив у роботі щодо удосконалення методології побудови продовольчих балансів та визначення рівня споживання основних продуктів харчування.

Пріоритетними напрямками вдосконалення існуючої на сьогодні методології побудови продовольчих балансів відповідно до міжнародних стандартів є: подальша робота по приведенню методології розрахунку рівня споживання на основі балансів продовольчих ресурсів у відповідність до міжнародних стандартів, в тому числі визначення рівня споживання в перерахунку на елементи харчування; перегляд коефіцієнтів перерахунку продуктів харчування в сільськогосподарську продукцію з урахуванням зміни технології її виробництва; розширення діючої системи балансів продовольчих ресурсів, в першу чергу, за рахунок балансів зерна за видами, тощо.

Встановлено, що до 2015 р. Державна служба статистики України за напрямом діяльності «сільськогосподарська статистика» більшою мірою орієнтувалася на задоволення потреб широкого кола споживачів статистичної інформації. Проте, Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 схвалена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачає реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави [15]. Серед передбачених напрямів перспективного розвитку країни є здійснення реформи статистики. У кінці 2015 року Кабінет Міністрів України схвалив та запропонував Верховній Раді законопроект, що реформує Державну службу статистики України. Відповідальним за проведення реформи визначено Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Затверджений проект передбачає скорочення штату Державної служби статистики на 20 % та поетапне зменшення кількості обов'язкових статистичних звітів, які подають українські підприємства [16].

Проте, результати реформування призвели до наступних, на нашу думку, негативних наслідків:

- скорочення кількості звітних форм та показників. Сама по собі ідея усунення дублювання та зменшення кількості звітних показників (форм) є раціональною. Водночас, до їх скорочення слід було б підходити виважено, здійснивши повномасштабний аналіз і дослідження ступеня застосування та затребуваності різними групами користувачів. Однак цього здійснено не було. У зв'язку з цим для користувачів інформації по напрямку «сільськогосподарська статистика» є недоступними обсяги реалізації сільськогосподарських підприємств та господарств населення у розрізі основних каналів реалізації, ефективність виробництва за основними видами продуктів середніх і великих господарств корпоративного сектору аграрної економіки, в тому числі в розрізі організаційно-правових форм господарювання тощо;

- передача статистичної звітності на адміністрування іншим державним відомствам. Пропозиція передачі ряду форм статистичної звітності на адміністрування до інших міністерств і відомств викликає сумнів. Як відмічають фахівці в галузі статистики, на підготовку справжнього фахівця із статистики необхідно витратити багато років і значні кошти, які суспільство вже витратило, підготувавши потрібну кількість висококласних професіоналів. У разі передачі іншим органам виконавчої влади функцій збору та обробки статистичної інформації, ці професіонали будуть звільнені та в умовах скорочення чисельності апарату міністерств і відомств навряд чи знайдуть собі роботу. Міністерства і відомства будуть вимушені здійснювати підготовку статистиків, витрачаючи на це значні кошти. Крім цього, ще більш значні суми мають бути витрачені на придбання необхідного обладнання, програмного забезпечення тощо [17];

- якість та достовірність інформаційної бази, що узагальнюється державною статистикою. У руслі реформування статистики, передусім слід вести мову про удосконалення інформаційної бази, що узагальнюється державною статистикою. Нині проблемою інформаційного забезпечення управління на галузевому та державному рівні є відірваність статистики і стандартів бухгалтерського обліку.

На нашу думку, зниження кількості та якості статистичних даних, що належало до сільськогосподарства і розвитку сільських районів, обумовлено рядом причин. Однією із очевидних є відсутність в державних статистичних установах на рівні країни необхідних фінансових можливостей. Так, за результатами проведеної у 2015 р. оцінки роботи ФАО, найбільш нагальною потребою національних статистичних систем є нарощування можливостей в області сільськогосподарської статистики. Ця потреба характеризується в оцінці роботи ФАО як «знову виник-

ла» [18–20]. Зниження уваги в національних системах управління сільським господарством, щодо збору та подання достовірної сільськогосподарської статистики, а також обсяги виділених на зазначені цілі фінансових ресурсів, посилюється загальною відсутністю зацікавленості з боку фінансових донорів.

Необхідність кількісного опису таких явищ як вплив сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище і вплив виробництва біопалива на ціни на продовольство, потребує розробки нових концептуальних основ, які далеко виходять за рамки традиційних тематичних областей сільськогосподарської статистики. Це ще одна причина, за якою подальше послаблення уваги до збирання статистичних даних навіть за цими традиційними напрямками абсолютно неприпустимо.

Вважаємо, що відсутність необхідних можливостей у розвитку статистичного забезпечення функціонування агропродовольчого сектору економіки пов'язано із нестачею фінансових ресурсів для збирання первинних даних. Дилема полягає в тому, що сільськогосподарська статистика часто знаходиться за межами національної статистичної системи: профільні міністерства та інші організації, що відповідають за такі сектори як земельні ресурси, водокористування, рибальство і лісове господарство, теж не встигають за попитом, що зростає на статистичну інформацію [21].

Узагальнюючи бачення науковців і власні дослідження щодо розвитку сільськогосподарської статистики доцільно виділити декілька загальних проблем: обмеженість кадрових та інших можливостей у підрозділів, що відповідають за збір, обробку, аналіз і поширення статистики сільського господарства; відсутність належних технічних інструментів, статистичної методології та апарату для проведення обстежень, необхідних для збору та обробки даних; недостатнє фінансування на формування достовірної сільськогосподарської статистики з регіонального та державного бюджетів; відсутність міжвідомчої координації, що призводить до нестачі джерел уніфікованих і узгоджених даних; відсутність достатніх можливостей для аналізу даних із урахуванням державних потреб, що призводить до нераціонального використання ресурсів, тому що велика кількість первинної інформації не використовується за призначенням; складність використання зібраних даних за відсутності в достатній мірі її якості [22–24].

На наше переконання налагодження систематичної оцінки на основі використання системи однакових міжнародних критеріїв, дозволить провести детальну діагностику і аналіз поточних статистичних можливостей по кожній країні. Вона має охоплювати всі проблеми статистичної служби, в тому числі якість даних і відповідні організаційні та методологічні проблеми за першочерговими напрямками ведення статистичної роботи.

Враховуючи негативні наслідки реформи сільськогосподарської статистики України та потреби в більш деталізованій інформації про агропродовольчий сектор вітчизняної економіки, зокрема, необхідна державна підтримка для обґрунтованих альтернативних варіантів. З цією метою в складі Міністерства аграрної політики та продовольства України, варто було б створити спеціалізований аналітичний центр, який проводив би всебічний аналіз розвитку вітчизняного аграрного сектору і розробляв оптимальні варіанти розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій.

Вважаємо, що нині доцільно створити аналітичний центр Міністерства аграрної політики та продовольства України з метою інтеграції всіх державних інформаційних ресурсів про агропромисловий комплекс країни, створення єдиної автоматизованої системи збору і аналізу даних про стан галузей та інфраструктури сільського господарства України, прогнозування розвитку агропродовольчих ринків (рис. 3). Ключовим завданням цього центру має стати створення відповідних інформаційно-аналітичних умов, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору України на основі використання сучасних цифрових технологій.

Аналітичний центр має агрегувати інформацію про стан сільського господарства, як галузі в розрізі областей, об'єднаних територіальних громад і навіть суб'єктів господарювання. Бази даних мають формувати інформацію про площі сільгоспугідь, ріллі, стан посівів сільськогосподарських культур, поголів'я худоби і птиці, чисельності машинно-тракторного парку та економічні показники. Крім того, в системі мають бути відомості про імпорт та експорт сільськогосподарської продукції та продовольства, використання коштів регіонального і державного бюджетів, які спрямовуються на розвиток аграрного сектору, тощо.

Рис. 3. Схема формування та функціонування аналітичного центру при Міністерстві аграрної політики і продовольства України.

Джерело: узагальнено автором.

Використання сучасних інформаційних систем дозволить проводити аналіз поточної ситуації на кожному етапі життєвого циклу продукції аграрного сектору в розрізі всіх громад та областей: сформовані робочі панелі з інформацією, яка оновлюється на регулярній основі, що використовується в роботі для прийняття оперативних рішень керівництвом профільного міністерства в частині оцінки необхідності надання державної підтримки суб'єктам агробізнесу та окремих галузях сільського господарства залежно від ситуації, яка створилася на продовольчому ринку, рівня світових і внутрішніх цін на основні види продукції, оцінки експортного потенціалу галузей сільського господарства на підставі даних про експорт та імпорт продукції, оцінки продовольчих балансів [25].

Вважаємо, що з метою нівелювання суб'єктивізму в статистичних спостереженнях доцільно проводити два види структурних обстежень сільськогосподарських виробників: базове обстеження (повномасштабний сільськогосподарський перепис) кожні 10 років; кілька проміжних обстежень вибіркового характеру.

Дані базових обстежень включають три географічні рівні: країна, регіони і райони; водночас як дані для проміжних обстежень доступні тільки для двох рівнів: країна і регіони.

В ЄС регулярно проводяться сільськогосподарські переписи (один раз в десять років) і структурні дослідження сільського господарства (один раз на три роки), що здійснюються в період між переписами. Крім цього, проводяться дослідження тваринництва (два рази на рік), обстеження рослинництва (щорічно), дослідження виноградників (один раз в десять років) і садів (один раз в п'ять років). Зазначена система спостережень доповнюється проведенням досліджень по молочних продуктах (щомісяця і щороку) і забою тварин (щомісяця) [26].

Однією з особливостей сільськогосподарського перепису є те, що збір даних здійснюється на рівні окремих господарств, тоді як поточна статистика формується на основі звітів, поданих сільськогосподарськими підприємствами, і даних погосподарського обліку. Зведені дані, отримані на основі статистичної звітності та вибірових спостережень, не відрізняються якістю, в зв'язку з тим, що така інформація, найчастіше, не задовольняє вимоги повноти охоплення, актуальності та узгодженості [27]. В зв'язку з цим проведення сільськогосподарського перепису є необхідною умовою забезпечення об'єктивності даних. Тільки на основі перепису можливі уточнення генеральних сукупностей сільськогосподарських виробників і формування нових вибірових сукупностей. Інша перевага сільськогосподарського перепису перед поточною статисти-

кою складається в більш широкому діапазоні зібраних даних. Дані поточної звітності формуються на регіональному рівні. Інформація під час сільськогосподарського перепису збирається і обробляється на рівні.

Вважаємо, що основними цілями сільськогосподарського перепису мають бути: отримання деталізованої інформації про реальний стан сільського господарства як в цілому по країні, так і за певною сукупністю сільськогосподарських виробників й за адміністративно-територіальними регіонами, для прогнозування розвитку аграрного сектору економіки та розробки соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення ефективності його виробництва, конкурентоспроможності продукції і залучення інвестицій; актуалізація генеральної сукупності суб'єктів господарювання для проведення різного роду вибіркового обстеження; отримання співвідношень між різними категоріями сільгоспвиробників і їх економічними характеристиками для забезпечення даними при розробці методології дорозрахунків по низці статистичних показників в період між сільськогосподарськими переписами.

Висновки. Вважаємо за необхідне удосконалення процесу збирання даних в аспекті надання більшої доступності даних, підвищенні якості складання статистичних звітів, які б чітко подавали методологію дослідження та забезпечення індикаторів якості для формування цілісної національної системи офіційної статистики. Як свідчать результати досліджень позитивну роль здійснюють агрохолдинги та інші агропромислові об'єднання у вирішенні низки економічних і соціальних проблем сільських територій, де зосереджені їх виробничі потужності, однак вони не є об'єктами статистичного вивчення. Тому на нашу думку, нині доцільно розробити нормативно-правове регулювання діяльності агрохолдингів та інших об'єднань і організації їхнього статистичного дослідження для проведення аналізу діяльності всіх учасників агропромислового об'єднання як юридичних осіб на основі розгляду представленої ними в Державну службу статистики України консолідованої бухгалтерської звітності.

Враховуючи негативні наслідки реформи сільськогосподарської статистики України та потреби у більш деталізованій інформації про вітчизняний агропродовольчий сектор, вважаємо, за необхідність створення аналітичного центру при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Переконані, що функціонування аналітичного центру як робочого органу управління сприятиме підвищенню прозорості та доступності галузевої інформації, посиленню тісноти взаємодії профільного міністерства, регіональних органів управління аграрним сектором, галузевих спілок, сільськогосподарських підприємств, кооперативів, створить можливість для прийняття раціональних державних рішень на основі достовірної та обґрунтованої інформації. Таким чином, формування сучасної інформаційно-аналітичної та програмно-технічної систем підтримки управлінських рішень надасть можливість органам державної влади повно і оперативно аналізувати та оцінювати стан вітчизняного аграрного сектору економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кононенко Ж.А. Пріоритетні напрями розвитку аграрного сектору економіки. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка та управління підприємствами. Мукачєво. 2017. Вип. 10. С. 283–286.
2. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка та управління підприємствами. Мукачєво. 2015. Вип. 2 (2). С. 30–34.
3. Гусманов Р.У., Пустуєв А.Л. Мониторинг в сфере устойчивости развития аграрного сектора экономики: проблемы и возможности их решения. Агропродовольственная политика России. Уральский научно-исследовательский институт экономической и продовольственной безопасности. Тюмень. 2017. № 2 (62). С. 16–18.
4. Положення про Реєстр статистичних одиниць у сільському господарстві, мисливстві, лісовому і рибному господарстві. Реєстр АГРО : наказ Держстату від 02.07.2012 р. № 278. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 16.10.2018).
5. Гладун О.М., Саріогло В. Г. Напрямки підвищення якості даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств та вирішення проблеми „малих територій”. Статистика України. 2003. № 1 (20). С. 4–11.
6. Kordos, J. Development of Household Surveys in Transition Countries – Some Quality Issues [Statistics in Transition], 2003, vol. 6, no 2, pp. 307–322.
7. Кобилянська Т.В. Статистична оцінка впливу структурних факторів на господарську діяльність сільськогосподарських підприємств. Статистика України. 2017. № 2. С. 27–34.
8. Саріогло В.Г. Проблеми статистичного зважування вибіркового даних : монографія. К. : ІВЦ Держкомстату України. 2005. 264 с.
9. Гладун О.М., Ващаєва Н. А. Дизайн вибірки та проблеми його оптимізації. Міжнародний збірник наукових праць. Житомир: ЖДТУ. 2007. № 2 (8). С. 31–39.
10. Нікішина О.В. Методика аналізу валової доданої вартості в макросистемах. Економіка харчової промисловості. Наукові проблеми трансформації економічних систем і становлення ринкової економіки. 2017. Том 9. Вип. 2. С. 3–7.

11. Gereffi, G. (2011). Value Analysis: A Primer K. Fernandez-Stark [Durham: Center on Globalization, Governance & Competitiveness]. Duke University, 40 p.
12. Коваленко О.В. Додана вартість у контексті національної продовольчої безпеки. Економіка та держава: науково-практичний журнал. 2015. № 4. С. 98–102.
13. Алейнікова О.В. Необхідність удосконалення системи цінового моніторингу державною агропродовольчого сектора України. Економіка та держава: науково-практичний журнал. 2010. № 12. С. 100–103.
14. Кобута І. Ціновий моніторинг аграрного ринку України: проект «Аграрна політика для людського розвитку». К.: АПЛР. 2005. 23 с.
15. Про Стратегію сталого розвитку Україна – 2020: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 11.09.2018).
16. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України: Уряд затвердив проект реформування Держстату: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b2128a51-5c5b-4794-a1cb-5c10d56036f2&title=UriadZatverddivProektReformuvanniaDerzhstatu> (дата звернення: 23.10.2018).
17. Манцуров І. Реформувати не можна знищити. Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL: <http://edclub.com.ua/blog/reformuvaty-ne-mozhna-znyshchyty2> (дата звернення: 03.10.2018).
18. Горкавий В.К., Ментей О.С., Ярова В.В. Аграрна статистика: навч. посіб. Харків: Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. 2014. 297 с.
19. Cummings, T.G., Worley, C.G. (2009). Organizational development and change [9th Edition]. Mason, OH: South-Western Cengage Learning, 772 p.
20. FAO (2008). Terrestrial Essential Climate Variables for Climate Change Assessment, Mitigation, and Adaption, Natural Resources Management and Environment Department. [Food and Agriculture Organization]. Rome, Italy, 44 p.
21. Кузьмін О.Є., Георгіаді Н.Г. Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства: монографія. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2006. 368 с.
22. Rothwell, W., Sullivan, R. (2009). Practicing organization development: a guide for consultants [3-rd ed.]. San Francisco: Pfeiffer, 684 p.
23. Хорунжий М. Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі. Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. 2014. № 2. С. 22–29.
24. Павлик В. П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК : міжнародний науково-виробничий журнал. 2016. № 12. С. 58–64.
25. Юзва Р. П. Інформаційне забезпечення управління підприємством в умовах автоматизованих інформаційних систем. Сталій розвиток економіки. Хмельницьк. 2011. № 7. С. 64–67.
26. Статистические разработки ФАО. Система комплексных сельскохозяйственных переписей и обследований. Программа Всемирной сельскохозяйственной переписи 2010 года. Продовольственная и сельскохозяйственная организация. Рим. Италия. 2005. Серия 11. Том 2. 197 с.
27. Павлик В. П. Інформаційно-аналітична модель організації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2017. № 8. С. 65–69.

REFERENCES

1. Kononenko Zh. A. (2017). Priorityetni naprjamy rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky. [Priority directions of the agrarian sector development of the economy]. Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu. Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy. Mukachevo. No. 10. pp. 283–286.
2. Lupenko Ju. O. (2015). Rozvytok agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrai'ny: prognozy ta perspektyvy. [Development of the agrarian sector of Ukraine's economy: forecasts and prospects]. Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu. Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy. Mukachevo. No 2 (2). pp. 30–34.
3. Gusmanov R. U., Pustuev A. L. (2017). Monitoring v sfere ustojchivosti razvitiya agrarnogo sektora jekonomiki: problemy i vozmozhnosti ih reshenija. [Monitoring in the field of sustainable development of the agrarian sector of the economy: problems and opportunities for their solution. Agrofood policy of Russia]. Agroprodovol'stvennaja politika Rossii. Ural'skij nauchno-issledovatel'skij institut jekonomicheskoi i prodovol'stvennoj bezopasnosti. Tjumen'. No 2 (62). pp. 16–18.
4. Polozhennja pro Rejestr statystychnyh odync' u sil'skomu gospodarstvi, myslyvstvi, lisovomu i rybnomu gospodarstvi. [Regulation on the Register of statistical units in agriculture, hunting, forestry and fisheries]. Rejestr AGRO : nakaz Derzhstatu vid 02.07.2012 r. № 278 : <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennja: 16.10.2018).
5. Gladun O. M., Sarioglo V. G. (2003). Naprjamky pidvyshhennja jakosti danyh vybirkovogo obstezhennja umov zhyttja domogospodarstv ta vyrishennja problemy „malyh terytorij” [Areas of improving the quality of data from a sample survey of living conditions of households and solving the problem of "small areas"]. Statystyka Ukrai'ny. No 1 (20). pp. 4–11.
6. Kordos J. (2003) Development of Household Surveys in Transition Countries – Some Quality Issues [Statistics in Transition]. Vol. 6, no 2. pp. 307–322.
7. Kobylins'ka T. V. (2017). Statystychna ocinka vplyvu strukturnyh faktoriv na gospodars'ku dijalnist' sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. [Statistical evaluation of the influence of structural factors on the economic activity of agricultural enterprises]. Statystyka Ukrai'ny. No 2. pp. 27–34.
8. Sarioglo V. G. (2005). Problemy statystychnogo zvazhuvannja vybirkovyh danyh. [Problems of statistical weighing of sample data]. Monografija. K., IVC Derzhkomstatu Ukrai'ny. 264 p.
9. Gladun O. M., Vashhaeva N. A. (2007). Dizajn vybirky ta problemy jogo optymizacii'. [Sample design and optimization problems]. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovyh prac. Zhytomyr, ZhDTU. No 2 (8). pp. 31–39.
10. Nikishyna O. V. (2017). Metodyka analizu valovoi' dodanoi' vartosti v makrosystemah. [Method of gross value added analysis in macrosystems]. Ekonomika harchovoi' promyslovosti. Naukovi problemy transformacii' ekonomichnyh system i stanovlennja rynkovoi' ekonomiky. Vol. 9. No 2. pp. 3–7.
11. Gereffi G. (2011). Value Analysis: A Primer K. Fernandez-Stark [Durham: Center on Globalization, Governance & Competitiveness]. Duke University, 40 p.

12. Kovalenko O.V. (2015). Dodana vartist' u konteksti nacional'noi' prodovol'choi' bezpeky. [Added value in the context of national food security]. *Ekonomika ta derzhava: naukovopraktychnyj zhurnal*. No 4. pp. 98–102.
13. Alejnikova O.V. (2010). Neobhidnist' udoskonalennja systemy cinovogo monitoryngu derzhavoju agroprodovol'chogo sektora Ukrainy. [Need to improve the system of price monitoring by the state of the agro-food sector of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava: naukovopraktychnyj zhurnal*. No 12. pp. 100–103.
14. Kobuta I. (2005). Cinovyj monitoryng agrarnogo rynku Ukrainy. [Price monitoring of the agrarian market of Ukraine]. *Proekt «Agrarna polityka dlja ljuds'kogo rozvytku»*. K., APLR. 23 p.
15. Pro Strategiju stalogo rozvytku Ukrainy – 2020. [About the Strategy of Sustainable Development Ukraine 2020]. Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (data zvernennja: 11.09.2018).
16. Oficijnyj sajт Ministerstva ekonomichnogo rozvytku ta torgivli Ukrainy. [Official website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Urjad zatverdyl proekt reformuvannja Derzhstatu. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b2128a51-5c5b-4794-a1cb-5c10d56036f2&title=UriadZatverdivProektReformuvannjaDerzhstatu> (data zvernennja: 23.10.2018).
17. Mancurov I. Reformuvaty ne mozhna znyshhyty. [Reform can not be destroyed]. Gromads'ka spilka «Ekonomichnyj dyskusijnyj klub». URL: <http://edclub.com.ua/blog/reformuvaty-ne-mozhna-znyshchyty2> (data zvernennja: 03.10.2018).
18. Gorkavij V.K., Mentej O.S., Jarova V.V. (2014). Agrarna statystyka. [Agrarian statistics]. Navch. posib. Harkiv, Hark. nac. agrar. Un-t im. V.V. Dokuchajeva. 297 p.
19. Cummings T.G., Worley C.G. (2009). Organizational development and change [9th Edition]. Mason, OH : South-Western Cengage Learning, 772 p.
20. FAO (2008). Terrestrial Essential Climate Variables for Climate Change Assessment, Mitigation, and Adaption, Natural Resources Management and Environment Department. [Food and Agriculture Organization]. Rome, Italy, 44 p.
21. Kuz'min O. Je., Georgiadi N. G. (2006). Formuvannja i vykorystannja informacijnoi' systemy upravlinnja ekonomichnym rozvytkom pidpryjemstva. [Formation and use of information management system by economic development of the enterprise]. Monografija. L'viv, Vyd-vo Nac. Un-tu «L'vivs'ka politehnika». 368 p.
22. Rothwell W., Sullivan R. (2009). Practicing organization development: a guide for consultants [3-rd ed.]. San Francisco: Pfeiffer, 684 p.
23. Horunzhij M. J. (2014). Zavdannja nacional'noi' agrarnoi' polityky na suchasnomu etapi. [The task of the national agrarian policy at the present stage]. *Ekonomika APK : mizhnarodnyj naukovovyrobnychyj zhurnal*. No 2. pp. 22–29.
24. Pavlyk V. P. (2016). Udokonalennja metodychnogo instrumentariju skladannja ta realizacii' gospodars'kyh planiv sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. [Improvement of methodical tools for the compilation and implementation of business plans of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK : mizhnarodnyj naukovovyrobnychyj zhurnal*. No 12. pp. 58–64.
25. Juzva R. P. (2011). Informacijne zabezpechennja upravlinnja pidpryjemstvom v umovah avtomatyzovanyh informacijnyh system. [Information provision of enterprise management in the conditions of automated information systems]. *Statyj rozvytok ekonomiky. Hmel'nyk*. No 7. pp. 64–67.
26. Statisticheskie razrabotki FAO. (2005). Sistema kompleksnyh sel'skohozjajstvennyh perepisej i obsledovanij. [FAO Statistical Development. System of complex agricultural censuses and surveys]. Programma Vsemirnoj sel'skohozjajstvennoj perepisi 2010 goda. Prodovol'stvennaja i sel'skohozjajstvennaja organizacija. Rim. Italija. Cerija 11. Vol. 2. 197 p.
27. Pavlyk V. P. (2017). Informacijno-analitychna model' organizacii' gospodars'koi' dijal'nosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. [Information-analytical model of organization of economic activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*. No 8. pp. 65–69.

Особенности информационно-аналитического обеспечения анализа агропродовольственного рынка

Артимонова И.В.

В статье отражен процесс осуществления статистических наблюдений в сельскохозяйственной статистике Украины. При анализе статистической отчетности выделены перечень недостатков в объективности отражения трансформационных изменений в отечественном аграрном секторе экономики. В процессе исследования выявлено, что агрохолдинги и другие агропромышленные объединения не являются объектами статистического изучения, однако их деятельность играет важную роль в сельскохозяйственном производстве. Считаю необходимым разработать нормативно-правовое регулирование деятельности всех участников агропромышленного объединения для проведения анализа их деятельности как юридических лиц на основе рассмотрения представленной ими в Государственной службе статистики Украины консолидированной бухгалтерской отчетности. Сформировано приоритетные направления совершенствования действующей методологии построения продовольственных балансов в соответствии с международными стандартами. Отмечено о необходимости создания аналитического центра при Министерстве аграрной политики и продовольствия Украины, который обеспечит интеграцию всех государственных информационных ресурсов об агропромышленном комплексе страны, создание единой автоматизированной системы сбора и детального анализа данных о состоянии отечественного аграрного сектора и инфраструктуры сельского хозяйства, прогнозирования развития агропродовольственного рынка.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, агропромышленные объединения, инфраструктура, продуктовые балансы, статистическая отчетность, перепись, добавленная стоимость, информационная база данных, аналитический центр.

Features of information and analytical supply of analysis of agricultural market

Artimonova I.

The article covers the process of statistical observation in agricultural statistics of Ukraine. It is established that the statistical data are based on the reporting of agricultural enterprises and is the basis for the compilation of 19 statistical forms, namely 9 year, 1 semester, 2 quarter, 7 months.

It has been found that product balances are calculated for the most important products annually, quarterly and monthly at the country level. Balances in terms of agricultural enterprises and households are in the regions. In product balances, an

assessment is made of output, intermediate consumption and value added. Different methods have been formed on the basis of calculations of the basic statistical indicators of production of crop and livestock production.

In the analysis of statistical reporting, a list of shortcomings in the objectivity of the reflection of transformational changes in the domestic agricultural sector of Ukraine is distinguished. When conducting the All-Ukrainian Agricultural Census, it is necessary to allocate from the whole set of farms of the corporate sector of the agrarian economy a group of subsidiaries with the use of an expanded system of indicators that will allow them to assess the state of their resource potential and development prospects, to conduct a comparative analysis with other subjects of agribusiness that are not part of agroholdings and other agro-industrial associations.

In the course of the research it was discovered that agroholdings and other agro-industrial associations are not subject to statistical study, but their activity plays an important role in agricultural production. We consider it necessary to develop the legal regulation of the activities of all members of the agroindustrial association for the analysis of their activities as legal entities on the basis of consideration of consolidated financial statements submitted by them to the State Statistics Service of Ukraine.

It has been established that the agricultural census is an indispensable element of agrarian statistics, since it is not possible to obtain the most complete and detailed information on the current state and prospects of the development of agricultural business entities, the availability and use of their resource potential without end to end, which will eventually allow them to form an effective agrarian and food policy.

The study found that the structural indicators of gross output and gross value added of agriculture is affected by the fact that the level of current prices used in calculations of household products by 30-40% higher than the price level for similar products of "non-financial corporations" of agricultural purpose. At the same time, differences in current prices in the regions of Ukraine also lead to inequality of physical volumes of production and value added; therefore, it is necessary to improve the work of the national accounting system for the formation of common comparable prices for agricultural products and to evaluate the volumes of production and value added on the basis of special calculations.

We believe that in order to avoid problems arising when calculating cross-sectoral comparative analysis, it is necessary to improve the informational and methodological support of dynamic characteristics of gross value added in comparative prices.

The priority directions of improvement of the current methodology of food balance production in accordance with international standards have been formed, namely: further work on the methodology of calculating the level of consumption based on the balance of food resources in accordance with international standards, including determining the level of consumption in terms of nutrition elements; revision of the coefficients of conversion of food products into agricultural products, taking into account changes in the technology of its production; Expansion of the existing system of balance of food resources, etc.

We believe that the lack of necessary opportunities in the development of statistical support for the functioning of the agro-food sector of the economy is due to the lack of financial resources for the collection of primary data.

The main reasons for the weakness of the development of agricultural statistics are established. We believe that it is necessary to establish a systematic assessment based on the use of the system of identical international criteria, which would help to carry out a detailed diagnosis and analysis of current statistical opportunities for each country.

We have proposed the need to create an analytical center under the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, which will ensure the integration of all state information resources about the country's agroindustrial complex, the creation of a single automated system for collecting and detailed analysis of data on the state of the domestic agricultural sector and agricultural infrastructure, forecasting the development of agricultural markets.

Key words: agro-industrial associations, infrastructure, food balance, added value, information database, analytical center.

Надійшла 30.10.2018 р.

УДК 330.341:004

КОЛЯДЕНКО С. В., УШКАЛЕНКО І. М.

*Вінницький національний аграрний університет***БІЗНЕС-АНАЛІЗ ЯК БАЗИС РОЗВИТКУ
ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Встановлено, що в сучасному світі неможливо уявити розвиток економіки окремих країн, галузей, компаній, підприємств без використання результатів бізнес-аналізу та швидкого впровадження їх в реальні проекти. Використовувати аналітичні розрахунки стає все більш необхідним як в звичайній класичній економіці, так і тій, що приходить їй на заміну – цифровій, особлива увага приділяється бізнесу – рушійній силі економіки всього суспільства.

Доведено, що однією з переваг цифрової економіки є легкість та доступність отримання інформації для проведення своїх досліджень, що в свою чергу є і суттєвим недоліком: опрацювати великі масиви вихідної інформації з кожним наступним періодом стає все проблематичніше.

Виходячи з наведеної автором моделі бізнес-аналітики підприємства, видно, що забезпечення інформацією та потреба в ній має різновекторну направленість: топ-менеджери та інформаційні менеджери займаються розробкою бізнес-стратегії, її формуванням, реалізацією бізнес-процесів, ETL-розробники, спеціалісти по базах даних – збиранням даних, перетворенням їх в доступну та придатну до використання форму, IT-спеціалісти – побудовою джерел даних та IT-інфраструктури, то завданням аналітиків є безпосередньо аналітична діяльність, в результаті якої створюється інформація та знання, що об'єднують бізнес-орієнтоване та технічно-орієнтоване середовища.

Цифровізація економіки передбачає використання в бізнес-аналізі Business intelligence – комп'ютерних методів та інструментів (вони використовуються організаціями для переведення транзакційної ділової інформації в таку форму, яку б могла читати людина, водночас вона використовується і бізнес-аналізом), а також засобів для роботи з масивами обробленої інформації.

Впровадження всіх перерахованих заходів у бізнес-середовище потребує відповідного забезпечення кадрами зі спеціальним рівнем знань, з високим рівнем «креативності», аналітичним мисленням тощо. Вступаючи в еру глобальної економіки, міжнародний бізнес отримує проблеми, притаманні всім його сферам, але в першу чергу, це стосується підготовки висококваліфікованих кадрів, яких в багатьох галузях катастрофічно не вистачає, а в деяких нема зовсім.

Отже, в сучасних економічних реаліях ми є свідками переходу класичної економіки в новий її різновид – цифрову, основними проявами якої є інформатизація, глобалізація, використання IT-технологій, тощо. Це приводить до того, що проведення аналізу економічних та бізнес-процесів з використанням досягнень сучасних знань дасть змогу як підвищити ефективність господарських процесів, так і вивести економіку на якісно новий науковий рівень; варто зауважити, що підготовка висококваліфікованих кадрів для бізнес-аналізу є одним з першочергових завдань сучасних вищих наукових закладів, якими є і галузеві університети.

Ключові слова: бізнес-аналіз, бізнес-технології, цифрова економіка, реалізація бізнес-проекту, підготовка кадрів.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-35-39

Постановка проблеми. В сучасному світі неможливо уявити розвиток економіки окремих країн, галузей, компаній, підприємств без використання результатів бізнес-аналізу та швидкого впровадження їх в реальні проекти. Аналіз на сьогодні уже не є прерогативою бізнес-еліти або керівника, а стає щоденною роботою компаній різних рівнів та різних їх структурних підрозділів. Використовувати аналітичні розрахунки стає все більш необхідним як в звичайній класичній економіці, так і тій, що приходить їй на заміну – цифровій, особлива увага приділяється бізнесу – рушійній силі економіки всього суспільства. Виникає в цих умовах термінова потреба в збільшенні кількості підготовлених висококваліфікованих кадрів, що могли б проводити такі дослідження, особливо в галузях, де бізнес-аналіз лише починає набувати широкого застосування, наприклад, в аграрній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення нових напрямів розвитку бізнес-аналізу в сучасній економічній літературі приділяється багато уваги в наукових працях В. В. Апалькової, М. П. Войнаренка, О. П. Грібінченка [1], Г. Т. Карчевої, В. Фіщук, З. М. Яремко [3] та інших. Проте недостатньою мірою висвітлені питання щодо особливостей вивчення бізнес-аналізу як складової цифрової економіки та забезпечення цього напрямку кваліфікованими кадрами, тому ми і окреслили цей напрям дослідження.

Впровадження в провідних галузях світової економіки бізнес-аналізу, особливо в сферах фінансування, аудиту, міжнародної співпраці тощо вивчається вченими-економістами багато десятиліть, але зміни в глобалізаційній економіці, швидкий розвиток Інтернету, інформатизації, IT-технологій, бізнес-процесів призводить до виникнення нових викликів перед вченими, які треба вирішувати якнайшвидше. Класики економічної науки в свій час ставили та вивчали деякі із зазначених питань,

проте зміни в новітній економіці призводять до перегляду постулатів класичної економіки, яка швидко трансформується в новий свій різновид – цифрову. На сьогодні питання проведення бізнес-аналізу в умовах швидкого розвитку цифрової економіки вивчені недостатньо глибоко, тому саме цю частину невирішеної проблеми ми визначили як пріоритетну для вивчення.

Метою статті є вивчення теоретичних питань застосування бізнес-аналізу в умовах трансформації економіки в цифрову.

Матеріал і методика дослідження. У процесі дослідження використано набір спеціальних методів економічних досліджень. За допомогою абстрактно-логічного методу, зокрема прийомів аналогії і порівняння, індукції та дедукції сформульовано висновки. Метод теоретичного узагальнення використовувався при здійсненні критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених стосовно обґрунтування чинників, які впливають на розвиток цифрової економіки.

Основні результати дослідження. Перехід світової економіки до нового етапу свого розвитку супроводжується новими формами економічної дійсності, яку ми в першу чергу пов'язуємо з поняттями цифрової економіки. Цифрова економіка на сьогодні не сформована в класичному розумінні науки, вона має безліч неточностей, невідповідностей та інших невивчених питань, що притаманні саме цьому етапу її розвитку; багато постулатів, що слугуватимуть основою нової науки ще не обґрунтовані та не доведені вченими, але така наука існує, вона намагається виконувати свої функції та швидко розвиватися і адаптуватися в сучасну економічну структуру.

Однією з переваг цифрової економіки є легкість та доступність отримання інформації для проведення своїх досліджень, що в свою чергу є і суттєвим недоліком: опрацювати великі масиви вихідної інформації з кожним наступним періодом стає все проблематичніше. Глобалізація економіки також є невідворотнім процесом, що, з однієї сторони, сприяє покращенню економічних відносин в світі між різними господарюючими суб'єктами, з іншої – великі масиви інформації необхідно обробляти швидко, якісно, з отриманням конкретних результатів [1]. Все це сприяє розвитку нових форм бізнес-аналітики – (класичне визначення: процес аналізу інформації для прийняття бізнесових рішень; вона включає у себе методи збору і обробки інформації, оцінку ризиків, моделювання і прогнозування за допомогою інформаційних і телекомунікаційних технологій), адже обробка великих масивів даних не може вміщуватися в одному дослідженні, для цього існують аналітичні бізнес-центри, основним завданням котрих і є проводити збір інформації, опрацювання її та розробка на перспективу планів, проектів тощо.

Поява на глобальному ринку бізнес-аналітики, як нового перспективного напрямку розвитку економіки в свій час відіграла надзвичайну роль в становленні її як окремої науки [2]. Як відомо, метою будь-якої науки є пізнання законів природи та суспільства і отримання корисних для нього (суспільства) результатів. Бізнес-аналіз покликаний вирішувати для економіки декілька завдань:

- автоматизація управління інформацією на підприємстві (інтелектуальна бізнес-аналітика);
- аналіз великих обсягів даних в світі, що мають великі потенційні можливості отримання інформації;
- створення дослідницьких та консалтингових компаній для бізнес-користувачів такою інформацією;
- створення програмного забезпечення для допомоги управлінцям в збереженні та аналізі як фактичних даних, так і результатів проведеного аналізу тощо [3].

Цілком погоджуємося з думкою Яремко З. М. [4], яка стверджує, що при роботі з аналітикою недостатньо просто мати інформаційні технології, а важливо ідентифікувати, які бізнес-процеси необхідно підтримувати через інформаційну систему, а також визначити, яким чином створюється додана вартість на підприємстві, що дає змоги стверджувати: бізнес-аналітика – це комбінація інформаційних технологій, людських компетенцій та організаційних процесів. Виходячи з наведеної автором моделі бізнес-аналітики підприємства, видно, що забезпечення інформацією та потреба в ній має різновекторну направленість: топ-менеджери та інформаційні менеджери займаються розробкою бізнес-стратегії, її формуванням, реалізацією бізнес-процесів, ETL-розробники, спеціалісти по базах даних – зібранням даних, перетворенням їх в доступну та придатну до використання форму, IT-спеціалісти – побудовою джерел даних та IT-інфраструктури, то завданням аналітиків є безпосередньо аналітична діяльність, в результаті якої створюються інформація та знання, що об'єднують бізнес-орієнтоване та технічно-орієнтоване середовища.

Кількість інформації в світі неупинно збільшується, причому темпи такого збільшення є дуже високими [5]. Її можна об'єднати в дві групи: інформація, що отримується корпоративними інформаційними системами та неструктуровані дані з різних джерел (не враховуючи даних із соціальних мереж, «хмарних» додатків). Ці дані можливо використовувати для аналізу та прийняття управлінських рішень. Цифровізація економіки передбачає використання в бізнес-аналізі Business intelligence (в скороченому вигляді прийнято BI) – комп'ютерних методів та інструментів (вони використовуються організаціями для переведення транзакційної ділової інформації в таку форму, яку б могла читати людина, водночас вона використовується і бізнес-аналізом), а також засобів для роботи з масивами обробленої інформації [6]. Використання системи BI для організацій та підприємств є вигідним в тому, що вона збирає дані з усіх джерел, якими володіє організація, і надає керівникові головну інформацію, упорядковану, структуровану й найголовніше – співвіднесену з цільовими показниками підприємства. Водночас вона дозволяє спуститися донизу від незадовільного показника через його складові до даних більш низького рівня, аж до первинних документів. У результаті керівник у максимально наглядній формі бачить поточний стан бізнесу. Якщо ж має місце відхилення від нормативу чи іншого показника, BI-система сигналізує про це користувачу й надає можливість негайно встановити причину такого відхилення й оперативно розробити заходи, спрямовані на його усунення [7]. Також для аналізу зростаючої кількості інформації широко використовуються BI-платформи та BI-додатки, які вже зараз є доступними для споживачів, що проводять бізнес-аналіз і є очевидним, що розвиток ринку BI-платформ як в Україні, так і в усьому світі буде й надалі швидко розвиватися.

Все це наводить на висновок, що впровадження всіх перерахованих заходів у бізнес-середовище потребує відповідного забезпечення кадрами зі спеціальним рівнем знань, з високим рівнем «креативності», аналітичним мисленням тощо. Вступаючи в еру глобальної економіки, міжнародний бізнес отримує проблеми, притаманні всім його сферам, але в першу чергу, це стосується підготовки висококваліфікованих кадрів, яких в багатьох галузях катастрофічно не вистачає, а в деяких нема зовсім.

Зі своїм стрімким розвитком світова економіка отримує нові специфічні категорії: наприклад, інформація – це новий вид товару, унікальний нематеріальний актив, але використання його супроводжується і специфічними проявами. Виходячи з цього, аналіз інформації перетворюється в абсолютно новий креативний вид управлінської діяльності, який, в свою чергу, тісно пов'язаний з бізнес-процесами (системою управління якістю, маркетингом, інвестуванням, управлінням персоналом, менеджментом в галузі виробництва та фінансів). Щоб навчитися управляти такими обсягами інформації в світовій економіці давно існують фахівці з бізнес-аналітики. Найпершими вони з'явилися в банківській сфері, консалтингових фірмах, фінансових корпораціях, холдингах, аудиторі, нині таких спеціалістів запрошують в усі сфери діяльності, в тому числі у вертикально інтегровані аграрні підприємства, державні структури тощо [8].

В університетах України на факультетах економічного спрямування готують спеціалістів зі спеціалізації «бізнес-аналіз», проте їх недостатньо для ринку праці, що розширюється в цьому напрямі, а також їх майже не готують для галузевих напрямів, яким є, наприклад, аграрний ринок. Цей ринок є не тільки одним з бюджетоутворювальних на сьогодні, а й має свої специфічні умови ведення бізнесу, тому підготовка таких спеціалістів є нагальною потребою і сприятиме більш ефективному виробництву в цій галузі.

Висновки. В сучасних економічних реаліях ми є свідками переходу класичної економіки в новий її різновид – цифрову, основними проявами якої є інформатизація, глобалізація, використання IT-технологій, тощо. Це приводить до того, що проведення аналізу економічних та бізнес-процесів з використанням досягнень сучасних знань дасть змогу як підвищити ефективність господарських процесів, так і вивести економіку на якісно новий науковий рівень; варто зауважити, що підготовка висококваліфікованих кадрів для бізнес-аналізу є одним з першочергових завдань сучасних вищих наукових закладів, якими є і галузеві університети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Грібініченко О.П. Інтелектуальна бізнес-аналітика трансформує маркетинг. Міждисциплінарний футурологічний форум «Управління майбутнім на стику технологічних укладів» (15-17 липня 2016), Київ. URL: <http://futurolog.com.ua/publish/20160715futuremanagement/Gribinichenko.pdf>
- 2.BI-технології. Інтернет-сторінка «Управління знаннями». URL: <https://sites.google.com/site/upravlenieznaniami/tehnologiiupravlenia-znaniami/bi-tehnologii#TOC-9>.

3. Апалькова В.В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій», 2015. Вип. 4. С. 9–18.
4. Яремко З. М. Модель бізнес-аналітики підприємства в контексті стратегічного управління. Інноваційна економіка. № 3 (41). 2013. URL : file:///C:/Documents% 20and%20Settings/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8F/My%20Documents/Downloads/inek_2013_3_76.pdf
5. Карчева Г.Т., Карчева І.Я. Удосконалення освіти в умовах цифрової економіки. Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи та економіки. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 19 травня 2017. С. 320–322.
6. Веретюк С. М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. 2016. № 2. С. 51-58.
7. Фішук В. Цифрова економіка – це реально. НВ Бізнес. 2017. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/fichuk/tsifrova-ekonomika-tse-realno-1001102.html>.
8. Грішнова О. А., Заїчко О. С. Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості й нові виклики. Вісник економічної науки України. 2016. № 2 (31). С. 52-57.

REFERENCES

1. Gribinichenko O.P. Intelektual'na biznes-analytika transformuje marketyng. Mizhdyscyplinaryj futurologichnyj forum «Upravlinnja majbutnim na styku tehnologichnyh ukladiv» [Intellectual business analytics transforms marketing. Interdisciplinary Futurological Forum "Managing the Future of the Joint Technological Structure"] (15–17 lypnja 2016), Kyi'v. URL: <http://futuolog.com.ua/publish/20160715futuremanagement/Gribinichenko.pdf>
2. BI tehnologyy. Internet-storinka «Upravlenye znanyjamy» [BI technology. Online Knowledge Management]. URL: <https://sites.google.com/site/upravlenieznaniyami/tehnologiiupravlenia-znaniyami/bi-tehnologii#TOC-9>.
3. Apal'kova V.V. (2015). Konceptija rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Jevrosojuzi ta perspektyvy Ukrainy [Concept of the development of the digital economy in the European Union and prospects of Ukraine]. Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu. Serija «Menedzhment innovacij» [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series "Management of Innovations"], Issue 4. pp. 9–18.
4. Jaremko Z. M. Model' biznes-analytyky pidpryemstva v konteksti strategichnogo upravlinnja [Model of enterprise business analytics in the context of strategic management]. Innovacijna ekonomika. [Innovative economy]. No 3 (41). 2013. URL: file:///C:/Documents% 20and%20Settings/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8F/My%20Documents/Downloads/inek_2013_3_76.pdf
5. Karcheva G.T., Karcheva I.Ja. Udoskonalennja osvity v umovah cyfrovoi' ekonomiky. [Improving education in a digital economy]. Problemy zabezpechennja efektyvnogo funkcionuvannja ta stabil'nogo rozvytku bankiv's'koi' systemy ta ekonomiky: materialy VII Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii' [Problems of ensuring the effective functioning and stable development of the banking system and economy: materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. Kyi'v. 19 travnja 2017. pp. 320–322.
6. Veretjuk C. M., Pilins'kyj V. V. Vyznachennja pryoritetnyh naprjamkiv rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Ukraini. Naukovi zapysky Ukrai'ns'kogo naukovo-doslidnogo instytutu zv'jazku [Determination of priority directions of the development of the digital economy in Ukraine. Scientific notes of the Ukrainian Research Institute of Communication]. 2016. No 2. pp. 51–58.
7. Fishhuk V. Cyfrova ekonomika – ce real'no. NV Biznes [Digital economy - it's real. NV Business]. 2017. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/fichuk/tsifrova-ekonomika-tse-realno-1001102.html>.
8. Grishnova O. A., Zai'chko O. S. Novitni tehnologii' v ekonomici personalu: novi mozhlyvosti j novi vyklyky [New technologies in the economy of the personnel: new opportunities and new challenges.] Visnyk ekonomichnoi' nauky Ukrainy. [Bulletin of Economic Science of Ukraine]. 2016. No 2 (31). pp. 52–57.

Бизнес-анализ как базис развития цифровой экономики

Коляденко С.В., Ушкаленко И.М.

Установлено, что в современном мире невозможно представить развитие экономики отдельных стран, отраслей, компаний, предприятий без использования результатов бизнес-анализа и быстрого внедрения их в реальные проекты. Использовать аналитические расчеты становится все более необходимым как в обычной классической экономике, так и той, что приходит ей на замену – цифровой, особое внимание уделяется бизнесу – движущей силе экономики всего общества.

Доказано, что одним из преимуществ цифровой экономики является легкость и доступность получения информации для проведения своих исследований, что в свою очередь является и существенным недостатком: обработать большие массивы исходной информации с каждым последующим периодом становится все проблематичнее.

Исходя из приведенной автором модели бизнес-аналитики предприятия, видно, что обеспечение информацией и потребность в ней имеет разновекторную направленность: топ-менеджеры и информационные менеджеры занимаются разработкой бизнес-стратегии, ее формированием, реализацией бизнес-процессов, ETL-разработчики, специалисты по базам данных – сбориением данных, превращением их в доступную и подходящую к использованию форму, ИТ-специалисты – построением источников данных и ИТ-инфраструктуры, то задачей аналитиков является непосредственно аналитическая деятельность, в результате которой создаются информация и знания, объединяющие бизнес-ориентированное и технико-ориентированное среды.

Цифровизация экономики предполагает использование в бизнес-анализе Business intelligence – компьютерных методов и инструментов (они используются организациями для перевода транзакционной деловой информации в такую форму, которую может читать человек, в то время она используется и бизнес-анализом), а также средств для работы с массивами обработанной информации.

Внедрение всех перечисленных мероприятий в бизнес-среду требует соответствующего обеспечения кадрами со специальным уровнем знаний, с высоким уровнем «креативности», аналитическим мышлением и тому подобное.

Вступая в эру глобальной экономики, международный бизнес получает проблемы, присущие всем его сферам, но в первую очередь, это касается подготовки высококвалифицированных кадров, которые во многих отраслях катастрофически не хватает, а в некоторых нет совсем.

Следовательно, в современных экономических реалиях мы являемся свидетелями перехода классической экономики в новый вид – цифровую, основными проявлениями которой являются информатизация, глобализация, использование ИТ-технологий, и тому подобное. Это приводит к тому, что проведение анализа экономических и бизнес-процессов с использованием достижений современных знаний позволит как повысить эффективность хозяйственных процессов, так и вывести экономику на качественно новый научный уровень; стоит заметить, что подготовка высококвалифицированных кадров для бизнес-анализа является одной из первоочередных задач современных высших научных заведений, каковы и отраслевые институты.

Ключевые слова: бизнес-анализ, бизнес-технологии, цифровая экономика, реализация бизнес-проекта, подготовка кадров.

Business analysis as a basis of development of the digital economy

Koliadenko S., Ushkalenko I.

It has been established that in the modern world it is impossible to imagine the development of the economy of individual countries, industries, companies, enterprises without using the results of business analysis and their rapid implementation in real projects. Using analytical calculations is becoming increasingly necessary both in a conventional classical economy and the one that comes to replace it - digital, with special attention being paid to business - the driving force of the economy of the whole society.

It has been proven that one of the advantages of the digital economy is the ease and availability of obtaining information for conducting its own research, which in turn is also a significant drawback: it becomes more and more problematic to process large amounts of source information with each subsequent period.

Based on the company's business intelligence model cited by the author, it can be seen that providing information and the need for it has a multidirectional focus: top managers and information managers are involved in developing a business strategy, its formation, implementation of business processes, ETL developers, database experts. data — by collecting data, turning it into an accessible and usable form; IT professionals — building data sources and IT infrastructure, then the analyst's task is to directly analyze In general, as a result, information and knowledge are created that unites a business-oriented and technical-oriented environment.

The digitization of the economy involves the use of business methods in business intelligence - computer methods and tools (they are used by organizations to translate business transactional information into a form that people could read, while it was used by business analysis), as well as tools to work with arrays of processed information.

The introduction of all these activities in the business environment requires appropriate staffing with a special level of knowledge, with a high level of "creativity", analytical thinking and the like. Entering the era of the global economy, international business receives problems inherent in all its spheres, but first of all, it concerns the training of highly qualified personnel, which in many industries are sorely lacking, and in some not at all.

Consequently, in today's economic realities, we are witnessing the transition of the classical economy to a new kind - digital, the main manifestations of which are informatization, globalization, the use of IT technologies, and the like. This leads to the fact that the analysis of economic and business processes using the achievements of modern knowledge will allow both improving the efficiency of business processes and bringing the economy to a qualitatively new scientific level; It is worth noting that the preparation of highly qualified personnel for business analysis is one of the priorities of modern higher scientific institutions, and industry institutions.

Keywords: business analysis, business technology, digital economy, implementation of a business project, training.

Надійшла 02.11.2018 р.

УДК 332.72:631(477)

КАРПЕНКО А.М.

*Білоцерківський національний аграрний університет***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ РИНКУ ЗЕМЛІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

У статті проведено оцінку сучасного стану земельного фонду України у світлі проведених трансформаційних процесів власності. Зазначається, що значна частка приватних землеволодінь свідчить про достатньо сформовану пропозицію на потенційному ринку землі. Окреслено загальні результати соціологічних досліджень, за підсумками яких визначено позицію населення стосовно продажу земель сільськогосподарського призначення.

Резюмовано ключові тези світових тенденцій інституційних умов функціонування земельного ринку у провідних країнах ЄС, на основі чого запропоновано концептуальні засади запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні та спрогнозовано основні очікувані результати від запровадження регульованого ринкового обігу сільськогосподарських земель.

Ключові слова: земельні відносини, ринок землі, іпотечне кредитування, сільське господарство, фермерські господарства.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-40-47

Постановка проблеми. Процес переорієнтації економіки України до глобальних тенденцій ринкової економіки зумовив необхідність трансформаційних перетворень соціально-економічного устрою. Найбільш суттєвих змін зазнав аграрний сектор в напрямку провадження земельної реформи, яка торкнулася найціннішого для селян ресурсу – землі сільськогосподарського призначення. Протягом всієї історії, право власності на землю часто було гострим і політично спірним питанням, оскільки саме земля є частиною культури нації і як на національному, так і на індивідуальному рівні люди готові боротися за її захист. В ході провадження земельної реформи отримано парадигмальні зрушення у напрямку організації земельних відносин ринкового спрямування. Результатами таких трансформаційних процесів стала диференціація форм власності на землю та багатосуб'єктність агровиробництва. Земельна реформа провадилась у світлі того, що земля, на відміну від інших ресурсів, має ряд унікальних властивостей, котрі обумовлюють ключові фундаментальні напрями, у які має бути спрямовано вектор наукового обґрунтування концептуальних засад організації ринку сільськогосподарських земель, а саме: раціоналізацію землекористування, соціальну справедливість та екологічну відповідальність. При цьому, сучасні ринкові умови господарювання вимагають спрямування погляду наукової спільноти у напрямку розробки інноваційної системи забезпечення переходу прав власності на основний ресурс аграрного виробництва – землі сільськогосподарського призначення. Дана система має бути покликана гармонізувати інтереси землевласників та бажання і потреби землекористувачів у сфері ринкового обігу землі із формалізованими інституційними умовами створеними державою. Урядом повинна бути укомплектована повноцінна нормативно-правова база, котра формалізує найкращі способи досягнення оптимальної форми землекористування – діяльність вільних ринкових сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельна реформа, яка триває вже чверть століття, спонукає українську аграрну наукову спільноту до різнобічного вивчення питань щодо запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Цей напрям наукових досліджень знайшов своє відображення у працях А. С. Даниленка [2], Т. О. Зінчука [4], О. В. Ходаківської [10], Д. С. Добряка [3], О. М. Шпичака [12], І. В. Юрченка [13], М. П. Мартинюка [8], І. В. Зубара [5–6] та ін. Зважаючи на значний науковий доробок українських учених та їх внесок у дослідження проблем ринку сільськогосподарських земель, питання регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в європейських країнах залишається недостатньо вивченим та потребує поглиблених наукових досліджень.

Метою роботи було висвітлення результатів досліджень з питань соціально-економічних передумов та концептуальних рішень у запровадженні процесу ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Матеріал і методика дослідження. Матеріалом дослідження є доробки вітчизняних науковців, а також дослідження іноземних вчених з питань регулювання ринкового обігу земель сільськогос-

подарського призначення. Для реалізації досягнення поставленої мети використовували наступні методи та прийоми: вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. Із другої половини 2000-х років українська наука перебувала в активному пошуку шляхів вирішення низки болючих та взаємопов'язаних проблем. Це стало можливим на основі, з одного боку, об'єктивного оцінювання ситуації, що склалася в сільському секторі українського суспільства, а з другого, – обґрунтування з урахуванням тодішніх реалій концептуальних засад збалансованого та взаємодоповнюючого аграрного й сільського розвитку, а також розроблення практичних пропозицій, реалізація яких можлива за умови наявності відповідних ефективних механізмів та інструментів [2].

Оцінку перспектив розвитку земельного ринку в Україні варто розпочати зі статистичної оцінки даного активу. Згідно з даними Держгеокадастру [9] в Україні наявно 41,5 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 32,5 млн га (78 %) ріллі. Результатом проведеної земельної реформи, станом на 2018 рік, стала кардинальна зміна структури земельного фонду за формами власності від існуючої за часів радянського союзу, а саме: близько 75 % зайняли землі приватної форми власності, і лише 24 % – державної, якщо на початку 1990 р. весь земельний фонд України перебував у державній власності [4], окрім цього 0,07 % – комунальна. Цікавим фактом є те, що формально колективна власність на землю була ліквідована, однак де-факто вона все ж існує та ці землі обліковуються в кількості, що займає 0,04 %, або близько 130 тис. га. Площа ріллі у приватній власності становить 85 %. За результатами розпаювання земельних масивів колишніх колгоспів (27,5 млн га) власниками земельних часток (паїв) стали близько 7 млн громадян із середнім розміром земельного паю в 4 га. З числа нових землевласників 60 % передали свої землі в оренду, а 17 % – обробляють самостійно. За підсумками проведених реформаций, поряд зі змінами у формах землеволодіння, змінилися і форми господарювання. Зокрема, у користуванні сільськогосподарських підприємств частка земельного фонду на рівні 39 % угідь та 47 % ріллі; фермерських господарств – 11 і 13 % відповідно, а у власності особистих селянських господарств – 38 і 36 % [9]. Зауважимо, що форми господарювання індивідуального типу, популярні у Європі, набувають розвитку і в Україні. Цей факт проявляється у поступовому зростанні площ фермерських господарств, які відносно 2000 року зросли у чотири рази, до 4,4 млн га, а площа особистих селянських господарств – у 2,5 рази. Також це підтверджують результати соціологічних досліджень А. М. Шатохіна та М. А. Вуйченка серед селян-землевласників: третина респондентів ведуть господарство лише на присадибній ділянці, а кожен шостий господарює на приватизованій землі та присадибній ділянці. Кожен четвертий здає приватизовану землю в оренду, не маючи можливості або бажання її обробляти, а серед всіх опитаних кожен двадцятий бажає її продати [12]. Тому вважаємо, що переважну більшість перерахованих землевласників можна віднести до потенційних продавців на ринку, оскільки значна частка приватних землеволодінь говорить про достатньо сформовану пропозицію на потенційному ринку землі, стосовно перспектив якого в українському соціумі активно дискутують. Важливим аспектом у даному випадку є позиція самих селян до купівлі-продажу землі, тому невід'ємним аспектом наукових досліджень є проведення соціологічних опитувань. Проаналізуємо та узагальнимо результати анкетних опитувань, проведених вченими [5], [7], [12] у різних регіонах України (рис. 1).

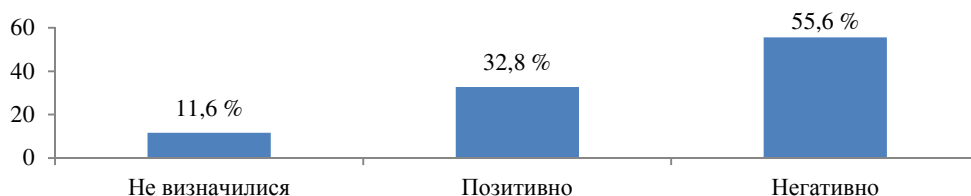

Рис. 1. Ставлення землевласників до запровадження купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення.

Джерело: узагальнено автором за даними [2, 5, 7, 12].

Отже, більше половини опитаних побоюються відкриття ринку земель та негативно оцінюють таку перспективу. Позитивно ставляться до торгівлі землею та готові її продати 32,8 % опитаних, а 11,6 % респондентів не мають чіткої позиції по даному питанню. Що стосується найбільш чутливої ланки суб'єктного складу агровиробників – фермерських господарств, згідно з проведеним анкет-

ним дослідженням Р.Я. Корінця [7], найбільшою загрозою для себе фермери вважають корумпованість та олігархізацію системи влади. Близько половини анкетованих підприємців переконані, що після відміни мораторію, землю скуплять олігархи та «латифундисти» через підставних осіб. Окрім цього, фермери зазначають, що не зможуть з ними конкурувати на рівних фінансових і правових умовах. Ці проблеми варто розглядати не стільки у світлі проведення самих реформ, скільки у ставленні влади до самого класу малого і середнього бізнесу в сільському господарстві. Недосконалість інституційної забезпеченості напрямків підтримки даних форм господарювання є наслідком того, що політична еліта розглядає ці форми як неперспективні та неефективні. Тому схильні вважати, що допоки ставлення з боку влади до них не зміниться і вони не відчують себе захищеними, очікувати позитивних змін у ставленні фермерів до зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення не варто. Відповідно їх опір і далі сприятиме пролонгації мораторію.

Аналізуючи статистичні дані та оцінюючи наукові доробки вчених у напрямку дослідження питання купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення варто зауважити, що хоч вона і заборонена офіційно, але тіньовий ринок в Україні все ж існує. Так, станом на 2018 р. було нотаріально посвідчено перехід прав власності близько 1,5 млн (20 %) громадян землевласників, найбільше операції зі спадкування – 92 %, дарування – 6, обміну – 0,8 та продажу – 1 %. Останнім часом набула поширення в Україні форма договору про надання прав користування земельними частками – емфітевзису. Так, за підсумками 2017 р. було зафіксовано 4,5 тис. таких договорів на площу близько 20 тис. га.

Враховуючи умови багаторазової пролонгації мораторію на продаж землі, сам ринок замінено альтернативною формою передачі прав на землю – орендою. Оцінюючи дану альтернативу, звернемося до праць Т. О. Зінчука [4], котрий наголошує на негативних наслідках використання оренди як основного механізму землекористування. Основним недоліком вчений вбачає порушення науково обґрунтованих норм агрогосподарювання та монокультуризацію виробництва, що не дозволяє повною мірою розкрити вітчизняний потенціал земельних ресурсів та розвитку сільських територій. Це чітко простежується в екстенсивності господарської діяльності більшості товаровиробників, відсутності доступу до кредитних інвестицій, порушенні науково обґрунтованих норм виробництва, скороченні галузі тваринництва, особливо у малих та середніх господарствах. Останній факт підтверджують дослідження І. В. Зубара [6], згідно з якими із десяти таких господарств тваринництвом займається лише одне. Результатом неповноцінного розкриття аграрного потенціалу слід вбачати той факт, що в Україні посилено зростання площ еродованих земель – близько 17 млн га, економічні збитки, завдані ерозією, оцінюються у близько 9,1 млрд грн, а в результаті зниження вартості земель у 1,5–2 рази. Сумарні втрати гумусу через дефіцит органічних добрив, мінералізацію та ерозію ґрунту щорічно оцінюються у 32–33 млн т [8]. Однією з причин заниженої ефективності використання земельних ресурсів вбачаємо відсутність логічного завершення розпочатої чверть століття тому земельної реформи – розробки власної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. В умовах дії мораторію, власники земельних паїв можуть здійснювати обмежене коло земельних трансакцій, а саме: продати земельну ділянку для суспільних потреб; передати її у спадок; обміняти на іншу рівноцінну ділянку; передати в оренду. Забороненими є операції з купівлі-продажу земельної ділянки, дарування, зміни цільового призначення і внесення до статутного капіталу товариств [8].

Ключові особливості землі, як об'єкта ринкових операцій, в тому, що вона нерухома, отже і специфіка її ринку в тому, що на відміну від інших ресурсів, котрі можна переміщувати, на ринку землі продаються тільки права на постійність можливості її використання. Земельний ринок існує за умов, коли можна обміняти права на землю на узгоджену суму грошей або наданих послуг. Здатність банків та інших фінансових установ провадити політику земельного іпотечного кредитування, опирається на повноцінний ринок землі, який, у свою чергу, вимагає ефективної системи управління земельними ресурсами. При цьому ефективність ринку землі у розвинених світових країнах визначається відповідністю концепції сталого розвитку. Погодимось із визначенням земельного ринку, котре опублікував англійський вчений Роберт Махоні: «ринок землі – це механізм, який, за умов відповідного інституційного регулювання, забезпечує перерозподіл прав власності та користування землями у спосіб, що дозволяє використовувати ці активи найбільш економічно ефективно» [17].

Невід'ємним напрямком наукового пошуку є аналіз закордонної практики, на прикладі якої можна проаналізувати окремі моделі ринку землі (табл. 1). Проте повністю трансплантовано в

умови української економіки не може бути жодна. Наукову цінність становлять окремі їх складові, котрі можна імплементувати у певній мірі, скомпонувавши тим самим інституційний скелет для розбудови власної унікальної моделі. Розглянемо найбільш актуальні, на нашу думку, приклади європейських земельних ринків.

Довгострокові інвестиції в ринки землі в розвинених країнах вважаються одним з основних факторів, що лежать в основі сучасних економік. Проте самі по собі ринки землі не є панацеєю. Існують суперечливі думки про те, наскільки доступним є ринок землі для незаможного населення і малих ферм. Є загроза, що неконтрольований обіг землі може призвести до того, що більше бідних людей стануть безземельними з концентрацією землі в руках багатих [20]. Тому, щоб забезпечити суспільство від таких негативних наслідків, основними ідеями земельної політики ЄС є підтримка багатосуб'єктності сільського господарства, що характеризується розвитком малих і середніх форм господарювання сімейного типу та їх кооперації.

Таблиця 1 – Особливості ринку землі у європейських країнах

Країна	Тип ринку	Особливості регулювання	Регулюючий орган
Польща	Регульований	Державне регулювання ринку. Продаж одної ділянки не більше 50 га. Максимальна площа у власності однієї особи становить 300 га. Розвиток сімейних ферм: – поліпшення структури ферми; – протидія надмірній концентрації власності на с.-г. землі; – забезпечення перерозподілу земель с.-г. призначення на користь ефективного власника	Національний центр сільськогосподарської підтримки Krajowy Odrodek Wsparcia Rolnictwa– (KOWR)
Німеччина	Регульований	Державне регулювання ринку. Розвиток фермерства: – запобігання концентрації великих площ в окремих суб'єктів; – реституція та розподіл прав на землю; – збереження та розширення земельної власності фермерів; – забезпечення переважного права для фермерів на купівлю земель с.-г. призначення. Покупець має займатись сільським господарством та проживати за місцем придбання земельної ділянки. Максимальна площа земель, що може перебувати у власності однієї особи, становить 450 га. Дозвіл на продаж землі іноземцям.	Земельне приватизаційне агентство (BVVG)
Франція	Регульований	Держава регулює ринок та має першочергове право на викуп земель. Розвиток фермерства: – підтримання і заохочення розвитку сімейних ферм; – захист навколишнього середовища, ландшафтів і природних ресурсів; – підтримка та розвиток сільської економіки. Дозвіл на продаж землі іноземцям.	Агентство з управління земельними ресурсами (Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural (SAFER)

Джерело: узагальнено автором за даними: [10, 11, 19].

У більшості країн право на купівлю земель мають лише громадяни та суб'єкти, котрі відповідають певним кваліфікаційним вимогам. Наприклад, у Литві особи, що претендують на купівлю земель, повинні мати трирічний досвід роботи в сільському господарстві. Майже у всіх країнах з ринком землі зафіксовано максимальну площу, що може набуватися у власність. Так, у Румунії – 200 га, у Литві, Угорщині та Польщі – 300, у Данії – 30 га. Наявність сільськогосподарської освіти або досвід ведення сільського господарства також є обов'язковою умовою при купівлі сільськогосподарських земель у Франції. У Швеції право на володіння землею надається тільки особі, яка досконало володіє основами агротехніки та ветеринарії, добре знає економіку та розуміється на механізації [2]. При цьому обов'язковими є фахова підготовка та досвід ведення фермерського господарства.

Ринок землі в межах країни покликаний забезпечити дотримання концепції сталого розвитку, в першу чергу вседоступності широкого кола громадян до можливості купівлі-продажу землі та унеможливлення монополізації земельної власності крупними агрокомпаніями [15]. Дослідженнями А. С. Даниленка встановлено, що відкритий ринок землі в ЄС сприяє росту ціни (рис. 2).

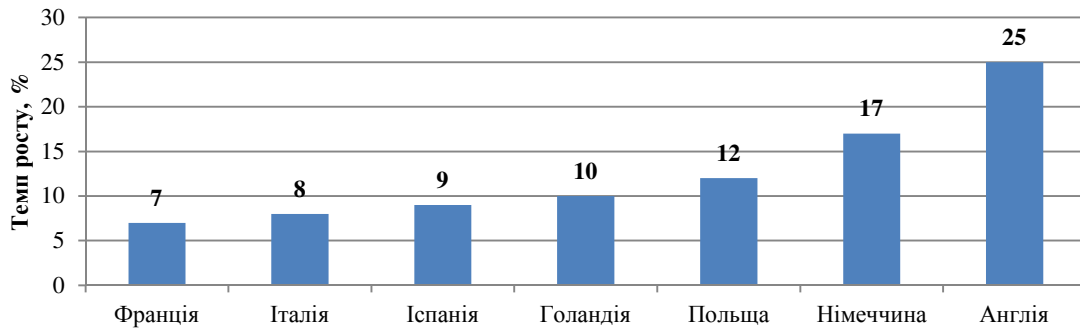

Рис. 2. Зростання ціни землі у країнах ЄС за період 2015–2017 рр.

Джерело: узагальнено автором за даними [16],[17].

Так, найбільший за період 2015–2017 рр. темп росту ціни показують в Англії – +25 %, Німеччині – +17 %, Польщі – +12 %. У середньому гектар посівної площі в Європі коштує 7350 євро та 4830 євро на гектар пасовищ. Найдешевша земля у Франції коштує від 2500 до 3000 €/га[15].

Як наголошує О. М. Шпичак, у світовій практиці систематично здійснюються аналітичні роботи із визначення прогностичного рівня цін та їх обґрунтування, адже ціни на сільськогосподарські товари (зерно, молоко, м'ясо тощо) в кожному сезоні змінюються, що вимагає корегування і ціни землі [13].

Ринок землі додатково є своєрідним засобом консолідації земель майже в усіх країнах Європи, де він функціонує. Консолідація земель сільськогосподарського призначення включає сукупність юридичних, соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на оптимізацію розмірів і розміщення земельних ділянок з метою організації раціонального і найбільш ефективного використання землі в інтересах власника або землекористувача та суспільства в цілому [1]. Габріель Попеску [17] у своїх працях доводить, що операції з продажу землі сприятимуть більш продуктивному землекористуванню, якщо буде забезпечено механізм переходу землі до покупця, інтересом якого буде використання землі для виробничих цілей. Відповідно, ефективний ринок землі може поліпшити продуктивність економіки країни і збільшити її поживлення. Для прикладу, у Великобританії внесок для економіки від операції з продажу земель оцінюють у 9 % ВВП [18].

Позитивною стороною функціонування ринку землі є можливість зробити оцінку землі більш прозорою та об'єктивною, що дозволить забезпечити зростання іпотечних інвестицій за рахунок кредитування (рис. 3).

Рис. 3. Результативність забезпечення іпотечного кредитування

Джерело: узагальнено автором.

Тобто, ефективний ринок землі дозволить землевласникам перетворити свої активи на капітал, який може бути використано для інших цілей, а гроші, отримані фермерами через іпотечну систему, – для фінансування розвитку виробничої діяльності. Для прикладу, в Іспанії оцінюється, що принаймні 56 % капіталу, що знаходиться в обігу в сільському господарстві, були доступні через процес іпотечного кредитування [14]. Запорукою ефективності ринку землі, як показує іноземна практика, є відкритість його до громадського контролю та забезпечення відповідності концепцій сталого розвитку.

Добряк Д. С. звертає увагу на досвід функціонування економічного механізму надання землі в заставу за умов ринку в Україні в 1907–1911 рр. Аналіз на прикладі Київської губернії свідчить, що ціна продажу 1 га становила тоді 210 руб., при цьому оцінка 1 га закладеної землі в банку сягала вже 126 руб., розмір позики під закладену землю становив 81 руб., або 64 % від оціночної вартості землі, або лише 39 % від ринкової ціни землі. Натомість 48–82 % землі, яка знаходилася в приватній особистій власності, було закладено і перезакладено під заставу. На цьому потрібно зосередити особливу увагу тому, що подібне співвідношення між ринковою ціною і розміром застави може мати місце і на сьогодні. Крім того, як свідчать окремі опитування, нині банки не готові брати землю в заставу [3].

Висновки. Узагальнивши отримані результати проведених наукових досліджень, виділимо основні концептуальні засади запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, які розглядаємо у наступних напрямках: державний протекціонізм інтересів індивідуальних землевласників; заснування міцного економічно стійкого виробничого класу сімейних господарств; удосконалення орендних земельних відносин; дотримання концепції сталого розвитку; забезпечення зайнятості активного сільського населення; попередження процесів знецінення сільськогосподарських угідь; впровадження механізмів попередження земельної спекуляції; профілактика монополізації земельного ринку окремими суб'єктами; забезпечення зростання капіталізації та ліквідності земель як економічного активу. Фундаментальними позиціями ефективного ринку сільськогосподарських земель, на нашу думку є: встановлення ліміту приватної власності в одних руках – до 300 га, в обробітку для фермерських господарств – до 1500 га; фіксація мінімального терміну оренди (вже врегульовано до 7 років); розробка механізму перешкоджання спекуляції та монополізації на земельному ринку шляхом встановлення податку на перепродаж земель у перші 5 років (у розмірі 100 % продажної ціни); запровадження анти-монопольних санкцій, шляхом обмеження максимальної площі землекористування одним підприємством – не більше як 30 % площі однієї ОТГ та 10 % площі адміністративного району; консолідація земель встановлення мінімального земельного масиву, який не підлягає парцеляції; пофілактика обезцінення сільськогосподарських земель через обґрунтування мінімального рівня цін; розробка механізмів іпотечного кредитування фермерських господарств для цілей придбання земель та фінансування розвитку виробництва. Суб'єктний склад ринку землі, до якого включити: громадян України; сімейні фермерські господарства, засновані селянами-українцями; територіальні громади; спеціально створений інститут як представник держави.

Таким чином, основні очікувані результати від запровадження регульованого ринкового обігу сільськогосподарських земель варто вбачати у забезпеченні конституційних прав громадян на землю та розпорядження нею, недопущенні обезцінення земель, уведенні запобіжних механізмів щодо ринкового обігу земель, підвищенні ролі держави на початковому етапі запровадження ринку земель в напрямку його інституційного регулювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богіра М.С. Вплив ринкової економіки на раціональне використання земель. Збалансоване природокористування. 2017. № 1. С. 88–91.
2. Даниленко А., Сокольська Т., Шуст О. Формування ринку землі в Україні – реалії і перспективи розвитку. Схід. 2017. № 6. С. 10–16.
3. Добряк Д.С., Шкуратов О. І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на теренах України. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 6–17.
4. Зінчук Т.О., Данкевич В. Є., Куцмус Н. М., Ковальчук О. Д. Соціально-економічні особливості ринкового обігу сільськогосподарських земель: вітчизняний та європейський досвід. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 7. С. 49–62.
5. Зубар І.В. Прогноз ринкових цін на землі сільськогосподарського призначення в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 11. С. 111–124.
6. Зубар І.В. Еколого-економічні проблеми сучасного землекористування господарств Вінниччини. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 9. С. 30–41.

7. Корінець Р.Я., Похиленко Н. М. Фермери та ринок земель сільськогосподарського призначення. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки. 2018. № 4. С. 48–54.
8. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження. Економіка АПК. 2017. № 3. С.15–21.
9. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру. URL: <http://land.gov.ua/>
10. Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Франції. Економіка та держава. 2018. № 3. С. 17–21.
11. Шатохін А.М., Вуйченко М.А. Ставлення селян до ринку земель в Україні: результати соціологічного моніторингу. Український соціологічний журнал. 2018. № 17. С. 221–226.
12. Шпичак О.М. Рівень цін земель сільськогосподарського призначення – запорука ефективного функціонування їх ринку. Економіка АПК. 2018. № 3. С. 38–48.
13. Юрченко І.В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 88–94.
14. Gabriel Popescu & Florentina Constantin, (2007). Arguments for the Growth Sale-Purchase Actions on the Land Market, Theoretical and Applied Economics, Asociatia Generala a Economistilor din Romania - AGER, vol. 4(509), pp 43–46.
15. Gnacadja L. Benefits of sustainable land Management. URL : http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibraryPublications/CSD_243_Benefits_of_Sustainable_Land_Management%20.pdf
16. Holden, Stein T. (2017). "Policies for Improved Food Security: - The Roles of Land Tenure Policies and Land Markets," CLTS Working Papers 9/17, Norwegian University of Life Sciences, Centre for Land Tenure Studies.
17. Mahoney R., Dale P. Land markets - Why are they required and how will they develop? (2016). International Federation of Surveyors. Vol 11. pp.1–10.
18. Factors of the agricultural land market development, Balanced Nature Using, Institute of agroecology and environmental management, vol. 5(1), pp. 141–146.
19. Rural development in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013. European Union, 2016. 390 p.
20. The changing wealth of nations 2018: building a sustainable future / The World Bank. Washington : DS, 2018. 196 p.

REFERENCES

1. Bohira M. S. (2017). Vplyv rynkovoї ekonomiky na ratsionalne vykorystannia zemel. Zbalansovane pryrodokorystuvannia. [Influence of a market economy on the rational use of land. Land-use nature]. Vol. 1. pp. 88–91.
2. Danylenko A., Sokolska T., Shust O. (2017). Formuvannia rynku zemli v Ukraini – realii i perspektyvy rozvytku. Skhid. [Formation of the land market in Ukraine - realities and prospects of development. East]. Vol. 6. pp. 10–16.
3. Dobriak D. S., Shkuratov O. I. (2018). Formuvannia i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn na terenakh Ukrainy. Zbalansovane pryrodokorystuvannia. [Formation and development of market land relations in the territory of Ukraine. Balanced natural resources]. Vol 1. pp. 6–17.
4. Zinchuk T.O., Dankevych V. Ye., Kutsmus N. M., Kovalchuk O. D. (2017). Sotsialno-ekonomichni osoblyvosti rynkovoho obihu silskohospodarskykh zemel: vitchyzniani ta yevropeyskyi dosvid. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [Socio-economic peculiarities of market circulation of agricultural lands: domestic and European experience. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice]. Vol 7. pp. 49–62.
5. Zubar I.V. (2017). Prohnoz rynkovykh tsin na zemli silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [Prognosis of market prices for agricultural land in Ukraine. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice]. Vol 11. pp. 111–124.
6. Zubar I.V. (2016). Ekoloho-ekonomichni problemy suchasnoho zemlekorystuvannia hospodarstv Vynnychchyny. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [Ecological and economic problems of the modern land use of Vynnytsia enterprises. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice]. Vol 9. pp. 30-41.
7. Korinets R. Ya., Pokhilenko N. M. (2018). Fermery ta rynek zemel silskohospodarskoho pryznachennia. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii : Ekonomichni nauky [Farmers and market of agricultural lands. International scientific magazine "Internet Science". Series: Economic Sciences]. Vol 4. pp. 48–54.
8. Martyniuk M. P. (2017). Rynek zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: stan ta perspektyvy zaprovadzhenia. Ekonomika APK [Agricultural land market in Ukraine: state and prospects of implementation. Economy of agroindustrial complex]. Vol 3. pp. 15–21.
9. Ofitsiyni veb-sait Derzhheokadastru [Official website of the State Geocodist]. URL: <http://land.gov.ua/>
10. Khodakivska O. V., Yurchenko I. V. Rehuliuвання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Франції. Економіка та держава. [Regulation of market circulation of agricultural land in France. Economy and the state]. 2018. Vol 3. pp. 17–21.
11. Shatokhin A. M. Vuichenko M. A. (2018). Stavlennia selian do rynku zemel v Ukraini: rezultaty sotsiolohichnoho monitorynhu. Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal. [The attitude of peasants to the land market in Ukraine: the results of sociological monitoring. Ukrainian Sociological Journal]. Vol 17. pp. 221–226.
12. Shpychak O. M. (2018). Riven tsin zemel silskohospodarskoho pryznachennia – zaporuka efektyvnoho funktsionuvannia yikh rynku. Ekonomika APK. [The level of prices of agricultural land - a guarantee of the effective functioning of their market. Economy of agroindustrial complex]. Vol 3. pp. 38-48.
13. Yurchenko I. V. (2018). Rehuliuвання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. Економіка АПК. [Regulating the market turnover of agricultural lands: the experience of Poland. Economy of agroindustrial complex]. Vol 4. pp. 88–94.
14. Gabriel Popescu & Florentina Constantin, (2007). "Arguments for the Growth Sale-Purchase Actions on the Land Market," Theoretical and Applied Economics, Asociatia Generala a Economistilor din Romania - AGER, vol. 4(509), pp. 43–46.
15. Gnacadja L. Benefits of sustainable land Management. URL: http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibraryPublications/CSD_243_Benefits_of_Sustainable_Land_Management%20.pdf

16. Holden, Stein T. (2017). "Policies for Improved Food Security: - The Roles of Land Tenure Policies and Land Markets," CLTS Working Papers 9/17, Norwegian University of Life Sciences, Centre for Land Tenure Studies.
17. Mahoney R., Dale P. Land markets - Why are they required and how will they develop? (2016). International Federation of Surveyors, vol 11. pp.1-1018.
18. Stupen R. M. (2016). "Factors of the agricultural land market development", *Balanced Nature Using*, Institute of agroecology and environmental management, vol. 5(1), pp. 141-146.
19. Rural development in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013. European Union, 2016. 390 p.
20. The changing wealth of nations 2018: building a sustainable future / The World Bank. Washington : DS, 2018. 196 p.

Концептуальные основы организации рынка земли сельскохозяйственного назначения в Украине

Карпенко А.Н.

В статье проведено оценку современного состояния земельного фонда Украины в свете проведенных трансформационных процессов собственности. Отмечается, что значительная доля частных землевладений говорит о достаточно сложившемся предложении на потенциальном рынке земли. Обозначено общие результаты социологических исследований, по итогам которых определена позиция населения относительно продажи земель сельскохозяйственного назначения.

Резюмированы ключевые тезисы мировых тенденций институциональных условий функционирования земельного рынка в ведущих странах ЕС на основе чего предложены концептуальные основы внедрения рынка сельскохозяйственных земель в Украине и спрогнозировано основные ожидаемые результаты от внедрения регулируемого рыночного оборота сельскохозяйственных земель.

Ключевые слова: земельные отношения, рынок земли, ипотечное кредитование, сельское хозяйство.

Conceptual principles of the organization of the agricultural land market in Ukraine

Karpenko A.

The article assesses the current state of the land fund of Ukraine in the light of the transformation processes of ownership. It is determined that after the reforms carried out, along with changes in the forms of land tenure, the forms of management have changed. Attention is drawn to the fact that the forms of management of the individual type, popular in Europe, are gaining momentum in Ukraine, which is manifested in the gradual growth of the area of farms.

It is noted that a significant proportion of private land holdings speaks of a sufficiently formed proposal in a potential land market, with regard to which perspectives in the Ukrainian society are being actively debated. The general results of sociological research conducted by a number of scientists in different regions of Ukraine are outlined, and the results of which determine the position of the population regarding the sale of agricultural land.

Analyzing statistical data, and assessing scientific developments in the field of land sales, summarized key theses of the global trends in institutional conditions for the functioning of the land market in the leading EU countries.

The key features of land resources and their market circulation are outlined. The specificity of the land is determined by the fact that it is immovable, therefore, unlike other resources that can be moved, only the rights to continuity of its use are sold on the land market. The emphasis is placed on the fact that the commodity in such a market is the right to land, which ensures comprehensive and predictable access to opportunities for profit from its exploitation, as well as obligations related to land and its exploitation, in accordance with the objectives of sustainable development.

The article describes the price situation on the land market in the EU countries and states that an efficient land market can improve the productivity of the country's economy and increase its recovery, since it will allow landowners to turn their assets into capital that can be used for other purposes and the money received by farmers through the mortgage system, can be used to finance the development of production activities.

Conceptual basis for the introduction of the market of agricultural land. land protection of interests of land plot owners; creation of a strong economically active middle class in rural areas; improvement of leasehold land relations; provision of sustainable land use; increase of employment of rural population; prevention of depreciation of agricultural land; introduction of mechanisms for preventing speculation in agricultural land and monopolizing it; increasing capitalization and liquidity of land as an economic asset.

In our opinion, the fundamental positions of an efficient agricultural land market are: establishing a private ownership limit in one hand up to 200 hectares; in cultivation for farms – up to 1000 hectares; fixing of the minimum term of lease (already settled up to 7 years); development of a mechanism for preventing speculation and monopolization in the land market by establishing a land sales tax for the first 5 years (at the rate of 100% of the selling price); introduction of antitrust sanctions, by limiting the maximum area of land use by one enterprise – no more than 30% of the area of one OTG; consolidation of land for the establishment of a minimum land parcel that is not subject to parceling; prevention of depreciation of agricultural land through the introduction of a minimum price level; the development of mechanisms for mortgage lending to farmers for the purpose of land acquisition and financing for the development of production. Subjective composition of the land market, to include: citizens of Ukraine; family farms, established by citizens of Ukraine; 3) territorial communities; 4) the state in the person of the special regulatory institute.

The main expected results from the introduction of regulated market turnover of agricultural land are: ensuring the constitutional rights of citizens to land and disposing of them; avoidance of depreciation of land; introduction of preventive mechanisms for market circulation of land; increasing the role of the state in the initial stage of the introduction of the land market in terms of its regulation.

Key words: land relations, land market, mortgage lending, agriculture.

Надійшла 07.11.2018 р.

УДК 338.439.4

ДМИТРУК М.І.

Національний університет біоресурсів і природокористування України
organizing_chair@nubip.edu.ua**ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДУ
ОСНОВНИМИ ТОВАРОВИРОБНИКАМИ УКРАЇНИ**

Розглянуто сучасний стан розвитку винограду в сільськогосподарських підприємствах. Зосереджена увага на актуальності досліджуваного питання та його значенні у системі сільськогосподарського виробництва. Визначено основні тенденції розвитку площ під виноградниками, урожайності та валового збору винограду у сільськогосподарських підприємствах. Встановлено, що площі зменшуються (навіть без врахування товаровиробників Автономної Республіки Крим), урожайність знаходиться на низькому рівні, що призводить до зменшення обсягу виробництва. На підставі проведених досліджень, запропоновані напрями ефективного розвитку виробництва винограду. Основними перешкодами для вирішення цієї проблеми є висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції. Дослідження проводились з використанням ряду економіко-математичних та статистичних методів. За допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: розвиток, виробництво, виноград, сільськогосподарські підприємства, конкурентоздатність, виноградарство, тенденції.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-48-53

Постановка проблеми. Останніми роками відмічаються певні позитивні тенденції зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, особливо рослинницької. Проте, збільшення узагальнених даних не може бути беззаперечною підставою для того, щоб охарактеризувати ситуацію в галузі як позитивну. Оскільки, в більшості випадків це відбувається за рахунок зростання обсягів експорту зернових та олійних культур. Тобто за рахунок розширення сировинної складової, що важко назвати позитивною тенденцією.

Окрім забезпечення розвитку конвенційного землеробства в сучасних умовах необхідно приділяти більше уваги нетрадиційним сферам діяльності та виробництва. Хоча виноградарство не можна назвати нішовою галуззю, в Україні воно завжди залишалось традиційним, особливо для південних областей та Закарпаття, але разом з тим, його розвитку приділялась неналежна увага, що призвело до нестабільних явищ. Площі під виноградниками скорочуються, урожайність на порядок нижча, ніж в розвинених країнах, насадження старіють, не оновлюються, застосовуються застарілі технології виробництва, що в сукупності негативно впливає на економічну ситуацію в галузі та зменшує рівень її конкурентоспроможності.

До основних причин цього можна віднести низку факторів і передумов: великі капіталовкладення на одиницю земельної площі, високі затрати праці, технології виробництва винограду та продуктів його переробки, низька механізація виробничих процесів і т.д. Але разом з тим, як показує світовий досвід, вітчизняна галузь має значний потенціал для сталого розвитку та виходу на світові ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку виробництва і забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та виноградарства зокрема присвячено наукові праці багатьох вчених – Авласенко О.А., Белоуса І.В., Власова В.І., Кваші С.М., Кучеренка В.М., Ільчука М.М., Мулюкіної Н.А., Попової М.М. та багатьох інших. Проте, ситуація в галузі залишається нестабільною і потребує подальших досліджень та рекомендацій щодо її поліпшення.

Мета статті – встановити сучасні тенденції виробництва винограду в сільськогосподарських підприємствах України та визначити основні напрями його розвитку.

Матеріал і методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою проведеного дослідження є положення економічної теорії, статистики та аналізу, наукові праці вітчизняних вчених з питань розвитку сільськогосподарського виробництва та виноградарства зокрема. Реалізація поставлених завдань ґрунтується на використанні системного підходу до ви-

вчення соціально-економічних явищ і процесів із застосуванням різних методів. Зокрема, за допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства в сільськогосподарських підприємствах.

Основні результати дослідження. Розвитку виноградарства притаманна значна кількість глобальних тенденцій у сільському господарстві. Зменшення обсягів виробництва, низька продуктивність праці, слабка конкурентоздатність продукції на зарубіжних ринках – ці проблеми порушуються у роботах багатьох науковців [5, 7, 13]. Їх вирішення потребує активізації зусиль на різних рівнях, оскільки галузь має стратегічне значення, особливо для південних областей України.

Для забезпечення ефективного виробництва сільськогосподарським підприємствам необхідно вирішити питання належного ресурсного забезпечення. При цьому особлива роль відводиться земельним ресурсам, оскільки земля в аграрній сфері виступає засобом виробництва, предметом праці та базисом розташування об'єктів для забезпечення виробничо-господарської діяльності. Правильно визначене місце виробництва, підібрані землі належної якості – це запорука процвітання майбутнього аграрного бізнесу.

За даними Державної служби статистики України у 2016 р. у користуванні було понад 60,3 тис. га земельної площі (табл. 1). З них сільськогосподарські угіддя займали майже 43 млн га, в тому числі 2,3 млн га були під садами та виноградниками або 5,5 % у структурі сільськогосподарських угідь.

Таблиця 1 – Розподіл сільськогосподарських угідь за землекористувачами на 1 січня 2016 року, тис. га

Показник	Загальна земельна площа	Усі сільськогосподарські угіддя	З них сади і виноградники	Частка садів та виноградників у структурі с.-г. угідь, %
Усього земель	60354,9	42726,4	2344,6	5,5
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37747,6	36453,3	920,6	2,5
Землі сільськогосподарських підприємств	21450,8	20746,9	202,1	1,0
Землі громадян	16296,8	15706,4	718,5	4,6
Землі користувачів інших категорій	22607,3	6273,1	1424	22,7

Розподіл земельних площ під садами та виноградниками між користувачами вказує на те, що сільськогосподарські підприємства та громадяни використовували 37,7 млн га або 62,5 % від загальної земельної площі, з них майже 36,5 млн га були під сільськогосподарськими угіддями. При цьому садами та виноградниками у цій категорії землекористувачів було зайнято 920,6 тис. га, або 39,3 % від загальної площі під такими насадженнями, що складає 2,5 % у структурі с.-г. угідь.

Разом з тим, слід відмітити, що громадяни приділяють значно більше уваги садівництву та виноградарству, ніж сільськогосподарські підприємства. На сільськогосподарські підприємства у 2016 р. припадало 20,7 млн га сільськогосподарських угідь, а громадяни використовували 17,7 млн га або 48,6 і 36,8 % відповідно від загального обсягу сільськогосподарських угідь. Під садами та виноградниками у сільськогосподарських підприємствах було зайнято 202,1 тис. га або 8,6 % від загальної площі під садами і виноградниками, а у громадян 718,5 тис. га або 30,6 % відповідно. Тобто в приватному секторі виробництву продукції садівництва та виноградарства приділяється значно більше уваги, ніж сільськогосподарськими підприємствами.

Тобто, розвитку виноградарства та садівництва сільськогосподарські підприємства приділяють значно менше уваги, ніж громадяни та користувачі інших категорій. Основними причинами можуть бути значні капіталовкладення, труднощі у застосуванні автоматизованих технологій, якість отриманої продукції, необхідність сертифікації тощо.

Як вказує Попова М.М., сьогодишній стан сировинної бази для виноробної галузі України має своє коріння ще з радянських часів, коли поступальному розвитку галузі виноградарства і виноробства завдав шкоди антиалкогольний закон 1986 р., внаслідок якого значна

кількість виноградних плантацій була знищена і всі аутентичні сорти винограду припинили своє існування [3].

Протягом 2012-2016 рр. земельна площа виноградників в усіх категоріях господарств в Україні зменшилася з 77,6 до 45,1 тис. га або на 41,9 % (табл. 2). Звичайно основною причиною цього стало неможливість врахування виноградників у АР Крим та частини зони АТО. Але не зважаючи на це слід відмітити, що спостерігається загальна тенденція до зменшення площ під виноградниками. Так, у 2012 р. їх було 77,6 тис. га, а у 2013 р. залишилося 75,1 тис. га. Тобто лише за рік площа зменшилася на 2,5 тис. га або 3,2 %. Протягом 2013-2016 рр. відмічається подібна тенденція зменшення – з 50,9 до 45,1 тис. га або на 5,8 тис. га чи 12,9 %. Тобто, розвиток виноградарства в Україні характеризується зменшенням зайнятих земельних площ.

Таблиця 2 – Загальна земельна площа під виноградниками в Україні, тис. га

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства усіх категорій	77,6	75,1	48,7	45,4	45,1	58,1
Сільськогосподарські підприємства	64,2	61,6	35,7	32,3	32,2	50,2
Частка с.-г. підприємств у структурі земельних площ під виноградниками, %	82,7	82,0	73,3	71,1	71,4	86,3

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2016 рр. – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Хоча дана тенденція типова для усіх категорій господарств, але вона дещо відрізняється в різних їх видах. Так площа виноградників у сільськогосподарських підприємствах в цілому за досліджуваний період зменшилася на 32,0 тис. га або майже вдвічі. Дані товаровиробники найбільше зазнали втрат від анексії АР Крим. Адже до цього в с.-г. підприємствах України нараховувалося 61,6 тис. га, а наступного року уже 37,7 тис. га, що на 23,9 тис. га або 38,8 % менше. Тобто, можна зробити висновок, що значна частина земель с.-г. підприємств України під виноградниками знаходилася саме в АР Крим.

Проте тенденція зменшення площ під виноградниками відмічалася і до цих подій і після. Так, у 2012 р. за даними статистичних досліджень с.-г. підприємства мали 64,2 тис. га виноградників, а у 2013 р. – 61,6 тис. га або на 2,8 тис. га чи 4,2 % менше. Протягом 2013–2016 рр. дана тенденція продовжується – з 37,7 до 32,2 тис. га або на 5,5 тис. га чи 17,1 %. Тобто, сільськогосподарські підприємства зменшують зацікавленість до галузі виноградарства, що призвело до зменшення їх частки у структурі земельних площ під виноградниками з 82,7 % у 2012 р. до 71,4 % у 2016 р.

Окрім розміру земельних площ на обсяг валового виробництва впливає урожайність. Її рівень значною мірою характеризує рівень інтенсифікації галузі.

Протягом 2012-2016 рр. урожайність винограду в господарствах усіх категорій зросла на 21,2 ц/га – з 67,2 до 88,4 ц/га або на 31,5 % (табл. 3). Незважаючи на це, протягом 2013-2016 рр. відмічається інша тенденція порівняно з 2012-2013 рр. Так з 2012 до 2013 рр. урожайність зросла з 67,2 до 99,6 ц/га або майже на 50 %. Протягом 2013-2016 рр. відмічається спадаюча тенденція до 88,4 ц/га. На нашу думку, однією з причин цього є те, що виноградарство – досить капіталоемна галузь, що потребує значних вкладень. Починаючи з 2014 р. відбувалося підвищення цін, знецінення національної валюти та деякі інші фактори, що негативно позначилося на можливостях товаровиробників ефективно забезпечувати потребу в коштах для виконання виробничої програми. Внаслідок цього підприємства зменшили обсяги використання виробничих ресурсів, що негативно відобразилося на рівні урожайності винограду.

Таблиця 3 – Урожайність винограду за категоріями виробників в Україні, ц/га

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства усіх категорій	67,2	85,8	98,6	92,3	88,4	131,5
Сільськогосподарські підприємства	53,2	70,9	76,4	70,7	51,9	97,6
Частка с.-г. підприємств у загальному рівні урожайності винограду, %	79,2	82,6	77,5	76,6	58,7	74,2

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2016 рр. – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

У сільськогосподарських підприємствах відмічаються подібні тенденції – зростання урожайності протягом 2012-2013 рр. та її зменшення протягом 2013-2016 рр. Хоча урожайність за досліджуваний період зменшилася з 53,2 у 2012 р. до 51,9 ц/га у 2016 р. або на 2,4 %.

Слід також відмітити, що урожайність винограду в сільськогосподарських підприємствах значно нижча, ніж в усіх категоріях господарств. Так, вона коливалася в межах 76,6-82,6 % за досліджуваний період (за виключенням 2016 р. коли урожайність винограду в сільськогосподарських підприємствах склала лише 58,7 % від загальнодержавного рівня).

У результаті того, що урожайність винограду в усіх категоріях господарств зросла, а у сільськогосподарських підприємствах знизилася, то їх частка у даному показнику зменшилася до 58,7 % у 2016 р. або на 26,8% від рівня 2012 р.

Зменшення розмірів земельних площ під виноградниками у сільськогосподарських підприємствах та зниження їх продуктивності призвело до зменшення обсягу виробництва винограду. Так, у 2016 р. дані товаровиробники виробили 221 тис. т винограду, що становило лише 75,5 % порівняно з 2012 р. (табл. 4).

Таблиця 4 – Обсяги виробництва винограду в Україні, тис. т

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства усіх категорій	456	575,4	435,6	386,3	377,8	82,9
Сільськогосподарські підприємства	292,9	384,2	241	206,2	221	75,5
Частка с.-г. підприємств у структурі виробництва винограду, %	64,2	66,8	55,3	53,4	58,5	91,1

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2016 рр. – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Внаслідок цього, частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва знизилася до 58,5 % у 2016 р. або на 8,9 % порівняно з 2012 р.

Отже, ситуація у виноградарстві залишається напруженою незважаючи на те, що виноградарство і виноробство є високоприбутковими галузями в агропромисловому комплексі України, на чому наголошує генеральний директор Укрвинпрому В.М. Кучеренко [10].

Заступник директора з наукової роботи Інституту виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова Мулюкіна Н.А. також наголошує, що незважаючи на деякі позитивні зрушення протягом останніх років ще не подолана негативна тенденція розвитку цієї галузі [11].

Авласенко О.А. підкреслює, що проблему розвитку виноградарства та виноробства неможливо вирішити без збалансованого державного регулювання [1]. Важливою передумовою низької конкурентоздатності галузі є необхідність її технологічного переоснащення, що дуже складно зробити товаровиробникам власними зусиллями.

Проблематика конкурентоздатності продукції та галузі розглядалася багатьма дослідниками [2, 8, 9, 16] і однозначності в цьому питанні немає. Разом з тим, Ільчук М.М. та інші вказують, що конкурентоспроможність товару виявляється на ринку в момент реалізації продукції. Рівень конкурентоспроможності товару визначається у кінцевому підсумку споживачем, який, купуючи продукцію, визнає її відповідність своїм потребам [4, с.12].

Тому, для забезпечення ефективного розвитку виробництва необхідно приділяти більше уваги удосконаленню організації системи збуту отриманої продукції.

Висновки. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що розвиток виробництва винограду в сільськогосподарських підприємствах характеризується нестабільними явищами. Площі під виноградниками зменшуються, урожайність коливається з року в рік, але навіть її деяке зростання не дозволяє стверджувати, що вона на належному рівні. Все це призводить до зменшення обсягів виробництва.

Тобто, чітко прослідковується зниження інтересу сільськогосподарських підприємств до ведення такого виду виробничої діяльності. Основними причинами при цьому, на нашу думку, є: висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції.

Вирішення цих питань потребує уваги з боку державних органів: розробки відповідних програм підтримки та розвитку, повної чи часткової компенсації вартості закладки виноградників,

закупівлі необхідної техніки для догляду, збирання та переробки винограду. Поєднання зусиль державних інституцій та сільськогосподарських товаровиробників дозволить забезпечити сталий розвиток виноградарства в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авласенко О.А. Сучасні тенденції розвитку виноробства в Україні і її регіонах. Ефективна економіка. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128>
2. Вініченко І.І., Маховський Д.В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи. *Агросвіт*. 2013. 21. С. 10–13.
3. Попова М. М. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та роль її окремих регіонів у розвитку галузі. *БІЗНЕС ІНФОРМ* № 7. 2014. URL: http://www.business-inform.net/pdf/2014/7_0/136_142.pdf
4. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птахівництва України в системі євроінтеграції: монографія / М.М. Ільчук та ін. К.: Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2015. 321 с.
5. Караман М.М., Дятел В.Н. Состояние и перспективы развития виноградарства Крыма. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2007. № 1 (39). С. 292–301.
6. Кваша С.М., Голомша Н.Є. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку. *Економіка АПК*. 2006. № 5. С. 99–104.
7. Кириллова О.В. Розвиток галузі виноградарства в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 39–43.
8. Кондратюк О. І. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 1. С. 56–63.
9. Крючкова Ж.В. Дослідження сутності конкурентоспроможності та конкурентоздатності аграрних підприємств. *Агросвіт* 2016. № 7. С.44–50.
10. Кучеренко В.М. Динаміка розвитку виноградарства і виноробства в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3856>
11. Мулюкіна Н.А. Куди рухається українське виноградарство. URL: <http://infoindustria.com.ua/kudi-ruhayetsya-ukrayinske-vinogradarstvo>
12. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду у 2012-2016 рр. *Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України*.
13. Розвиток виноградарства і виноробства на Півдні України: ретросп. бібліогр. покажч. / Уклад. : О.Г. Пустова, О.О. Цокало, Д.В. Ткаченко, М.О. Семиліт. Миколаїв: МДАУ, 2010. 440 с.
14. Рослиництво України. Статистичний збірник. 2012-2016 рр. Державна служба статистики України.
15. Сільське господарство України–2016. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2017.
16. Фіщук Б.П., Лукашенко О.П., Хмарук О.М. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції: збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2012. №4 (70). С. 160–164.

REFERENCES

1. Avlasenko O.A. (2014). Suchasni tendencii rozvytku vynorobstva v Ukraini i ii regionah [Modern trends of viticulture development in Ukraine and its regions]. *Efektivna ekonomika*. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128>.
2. Vinnichenko I.I. (2013). Konkurentospromozhnist tagrarnykh pidpryemstv: stan i perspektyvy [Competitiveness of agrarian enterprises: state and prospects]. *Agrosvit*. No 21. pp.10–13.
3. Popova M.M. (2014). Suchasnyj stan vynogradarstva i vynorobstva Ukrainy ta rol' ii okremykh regioniv u rozvytku galuzi. [The current state of wine-growing and winemaking in Ukraine and the role of its individual regions in the development of the industry]. *BIZNES INFORM*. No 7. URL: http://www.business-inform.net/pdf/2014/7_0/136_142.pdf/
4. Ilchuk M.M. & Konoval I.A. (eds.) (2015). Konkurentospromozhnist produktiv skotarstva i ptahivnytstva Ukrainy v systemi evrointegratsii [Competitiveness of the products of animal husbandry and poultry industry of Ukraine in the system of European integration]. Kyiv, «Agrar Madia Group» Ltd. 321 p.
5. Karaman M.M. & Datel V.N. (2007). Sostoyanie i perspektivy razvitiya vynogradarstva Kryma [The state and prospects of viticulture development of the Crimea]. *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky – Bulletin of ZhSTU. Economic sciences*. No 1 (39). pp. 292-301.
6. Kvasha S.M. & Golomsha N.Ye. (2006). Konkurentospromozhnist vitchyznyanoi silskogospodarskoi produktiv na svitovomu agrarnomu rynku [Competitiveness of domestic agricultural products in the world agrarian market]. *Ekonomika APK*. No 5. pp. 99–104.
7. Kyrylova O.V. (2015). Rozvytok galuzi v ynogradarstvav Ukraini [Development of the grape growing sector in Ukraine]. *Ekonomika APK*. No5. pp. 39-43.
8. Kondratiuk O.I. (2011). Konkurentospromozhnist silskogo gospodarstva ta shlyahyii pidvyshennya [Competitiveness of agriculture and ways to increase it]. *Aktualni problem ekonomiky. Actual problems of economy*. No 1. pp. 56–63.
9. Kryuchkova Zh. V. (2016). Doslidzhennya sutnosti konkurentospromozhnosti ta konkurentozdantosti agrarnykh pidpryemstv [Investigation of the essence of competitiveness and competitive ability of agrarian enterprises]. *Agroworld*. No 7. pp. 44-50.
10. Kucherenko V.M. (2014). Dynamika rozvytku vynogradarstva i vynorobstva v Ukraini [Dynamics of viticulture and winemaking development in Ukraine]. *Efektivna ekonomika [Efficient economics]*. No 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3856>.
11. Mulyukina N.A. Kudy ruhaetsya ukrainske vynogradarstvo [Where is Ukrainian viticulture going]. URL: <http://infoindustria.com.ua/kudi-ruhayetsya-ukrayinske-vinogradarstvo>.

12. Ploshchi, valovi zbory ta urozhaynist' sil's'kohospodars'kykh kul'tur, plodiv, yahid ta vynuhradu u 2012-2016 rr. Statystychnyy byuletyn [Squares, gross collections and yields of crops, fruits, berries and grapes in 2012-2016. Statistical bulletin]. State Statistics Service of Ukraine.

13. Rozvytok vynuhradartstva i vynorobstva na Pivdni Ukrayiny: retrosp. bibliohr. pokazhch. / Uklad.: O. H. Pustova, O. O. Tsokalo, D. V. Tkachenko, M. O. Semilit (2010). [Development of viticulture and winemaking in the south of Ukraine: retrospect. bibliographer pointer / Form.: O. G. Pustova, O. O. Tsokalo, D. V. Tkachenko, M. O. Semilit]. Mykolayiv: MSAU. 440 p.

14. Roslynnytstvo Ukrayiny. Statystychnyy zbirnyk. 2012-2016 rr. [Plant Growing of Ukraine. Statistical Collection. 2012-2016 years]. State Statistics Service of Ukraine.

15. Silske hospodarstvo Ukrayiny. 2016. Statystychnyy zbirnyk (2017). [Agriculture of Ukraine. 2016. Statistical bulletin]. State Statistics Service of Ukraine.

16. Fishuk B.P. & Lukashenko O.P. & Khmaruk O.M. (2012). Konkurentospromozhnist' sil's'kohospodars'koyi produktsiyi [Competitiveness of agricultural products]. Zbirnyk naukovykh prats VNAU Seriya: Ekonomichni nauky. Collection of scientific works VNAU Series: Economic sciences. No 4 (70). pp. 160-164.

Тенденции производства винограда основными товаропроизводителями Украины

Дмитрук Н.И.

Рассмотрено современное состояние развития винограда в сельскохозяйственных предприятиях. Сосредоточено внимание на актуальности изучаемого вопроса и его значении в системе сельскохозяйственного производства. Определены основные тенденции развития площадей под виноградниками, урожайности и валового сбора винограда в сельскохозяйственных предприятиях. Установлено, что площади уменьшаются (даже без учета товаропроизводителей Автономной Республики Крым), урожайность находится на низком уровне, что приводит к уменьшению объема производства. На основании проведенных исследований, предложенные направления эффективного развития производства винограда. Основными проблемами для решения данной проблемы является высокая капиталоемкость отрасли, значительные суммы первоначальных инвестиций для производства винограда, устаревшие технологии производства, проблемы со сбытом полученной продукции. Исследования проводились с использованием ряда экономико-математических и статистических методов. С помощью диалектического метода исследованы и освещены современное состояние производства винограда; экономико-статистический метод использован для оценки динамики развития предприятий отрасли; метод экспертных оценок и абстрактно-логический – при обосновании основных направлений обеспечения эффективного развития виноградарства в сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: развитие, производство, виноград, сельскохозяйственные предприятия, конкурентоспособность, виноградарство, тенденции.

Trends of grapeproduction by main producers in Ukraine

Dmytruk M.

To ensure the development of agricultural production in modern conditions, it is necessary to pay more attention to non-traditional spheres of activity and production. One of these forms is viticulture. In the article the present state of grape production development in agricultural enterprises is considered. Focus attention to the relevance of the issue under investigation and its significance in the agricultural production system. The main tendencies of development of are as under vineyards, productivity and gross collection of grapes in agricultural enterprises are determined. It is noted that agricultural enterprises devote much less attention to the development of grape production and horticulture private households and users of other categories. It has been established that the area of vineyards are decreasing (even without taking into account producers of the Autonomous Republic of Crimea), the yield is low. Reducing of land area under vineyards in agricultural enterprises and reducing their productivity has led to a reduction in the volume of grape production. One of the reasons of this situation is that viticulture is a highly capital intensive industry that requires significant investments. For the last years there was a rise in prices, a depreciation of the national currency and some other negative factors that negatively affected the ability of commodity producers to effectively provide the need for funds to carry out the production program. Consequently, enterprises reduced the use of productive resources, which negatively affected the yield of grapes. The main problems for solving this problem are the high capital intensity of the industry, significant amounts of initial investment for the production of grapes, obsolete production technologies, difficulties with the marketing of the resulting products. To ensure the effective development of grape production, it is necessary to pay more attention to the improvement of the organization of the system of sales of the ready products. There are two important problems in grape production sphere – low buying ability of most consumers and competitiveness of grape production. On the basis of the researches, the directions of effective development of grape production are offered. The solution of these issues requires attention from the governmental authorities: the development of appropriate support and development programs, the full or partial compensation of the cost of laying vineyards, the purchase of the necessary equipment for the care, harvesting and processing of grapes. The combination of efforts of state institutions and agricultural producers will ensure the sustainable development of viticulture in Ukraine. The research was carried out using a number of economic, mathematical and statistical methods. With the help of the dialectical method, the current state of development of grape production was explored and illuminated; the economic and statistical method is used to assess the dynamics of the industry's development; method of expert assessments and abstract-logical – in substantiating the main directions of ensuring the effective development of grape production in agricultural enterprises.

Key words: development, production, grape, agricultural enterprises, competitiveness, viticulture, trends.

Надійшла 15.11.2018 р.

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 658.5:005.21:664.1

ВАРЧЕНКО О.М.

Білоцерківський національний аграрний університет
omvarchenko@ukr.net

ВЕРНЮК Н.О.

Уманський національний університет садівництва
n.verniuk@gmail.com

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗБАЛАНСОВАНИХ ПОКАЗНИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті обґрунтовано збалансовану систему показників як інструменту стратегічного планування розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва. Узагальнено основні результати та тенденції функціонування бурякоцукрового виробництва в Україні в останні два маркетингових роки. Систематизовано характерні особливості у розвитку вітчизняних підприємств бурякоцукрового виробництва. Доведено, що у практиці бурякосійних господарств та цукрових заводів оцінювання ефективності розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва в основному здійснюють за системою фінансово-економічних та групою техніко-технологічних показників. Обґрунтована доцільність оцінювання результативності структур бурякоцукрового виробництва на основі збалансованої системи управління, що дозволяє об'єктивно встановити внесок кожного із учасників цукропродуктового ланцюга у створенні вартості.

Доведено, що концепція збалансованої системи показників є інструментом стратегічної системи управлінського обліку, основним призначенням якого є забезпечення функції збирання, систематизації та аналізу інформації, що є основою розробки та прийняття управлінських рішень. Запропоновано модифіковану збалансовану систему показників для стратегічного управління підприємством бурякоцукрового виробництва.

Ключові слова: бурякоцукрове виробництво, додана вартість, ефективність, інвестиції, інновації, фінансові ресурси.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-54-66

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання обумовили не лише позитивні зрушення в аграрному секторі економіки, але й призвели до того, що в більшості підприємств бурякоцукрового виробництва внаслідок прояву економічної кризи спостерігається повільна адаптація їх системи менеджменту до умов середовища функціонування. Суб'єкти господарювання досліджуваної галузі відчули прояв деструктивних явищ, доказом чого є банкрутство майже половини цукрових заводів, складна адаптація традиційної системи управління до умов, що склалися, та наявність фінансових труднощів, які зумовлені відсутністю знань та навиків щодо використання сучасного інструментарію управління підприємствами, які враховують галузеву специфіку ведення бізнесу.

Відомо, що виробництво цукру є одним із найбільш технологічно складних та ресурсозатратних. Окрім того, через посилення конкуренції на ринку цукру підприємства орієнтуються на виробництво якісної продукції за мінімально можливого рівня собівартості. Очевидно, що орієнтація на інтенсивний розвиток буряківництва у сільськогосподарських підприємствах та модернізація виробничого потенціалу цукрових заводів сприятиме забезпеченню потреб внутрішнього ринку та формуванню експортного потенціалу, підвищить зайнятість сільського населення та його добробут, а також збільшить фінансові надходження до бюджетів різних рівнів.

Отже, необхідне здійснення ефективного управління підприємствами бурякоцукрового виробництва, яке передбачає стратегічне планування та організацію діяльності, виявлення та мобілізацію всіх наявних резервів для підвищення рентабельності бурякоцукрового виробництва, а також пошук напрямів залучення інвестицій у підприємства галузі в умовах невизначеності середовища. З метою успішного запровадження стратегічного управління на підприємствах доцільно обґрунтувати збалансовану систему показників, що є доказом актуальності даного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробку теоретико-методологічних питань стратегічного планування здійснили зарубіжні науковці: І. Ансофф, Г. Кокінз, П. Хорварт, Р. Бранденбург, Дж. Гелбрейт, У. Кінг Каплан, С. Роберт, Д. Нортон, Р. Персон, П. Нівен та ін. Водночас, стратегічному плануванню як інструменту забезпечення стійкого розвитку підприємства присвячені праці також вітчизняних науковців, зокрема: Л. Артеменко, Є. Герасимов, В. Герасимчук, В. Бабич, О. Дмитрієва, Л. Довгань, Г. Кіндрацька, В. Пономаренко, З. Шершньова та багатьох інших. Зазначимо, що наукові розробки щодо впровадження збалансованої системи показників у систему стратегічного управління підприємствами у вітчизняній практиці проводилися, однак залишаються недостатньо обґрунтовані питання на рівні підприємств бурякоцукрової галузі.

Метою статті є узагальнення підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до розуміння стратегічного планування на рівні підприємства, систематизувати особливості підприємств бурякоцукрового виробництва як об'єкта управління, а також адаптувати збалансовану систему показників для управління підприємствами досліджуваної галузі.

Матеріал та методика дослідження. Під час проведення дослідження використано наукові праці в області економіки та організації бурякоцукрового виробництва, стратегічного управління підприємствами із урахуванням галузевої специфіки, фундаментальні та прикладні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців з питань концепцій збалансованої системи показників. У дослідженні використано системний підхід, аналітичний та діалектичний методи, метод аналізу та синтезу, монографічний метод.

Основні результати дослідження. Підприємства бурякоцукрового виробництва у 2017-2018 МР виробили 2,14 млн т цукру, що на 6,5 % більше порівняно із 2016-2017 МР. Відомо, що у виробничому сезоні 2017-2018 МР працювало 46 цукрових заводів. Однак, у цьому сезоні цукроваріння були несприятливі умови для формування якісних показників цукрової сировини, зокрема цукристості, і як наслідок, виходу цукру. Нарощення обсягів виробництва цукру у 2017-2018 МР було забезпечено збільшенням посівних площ під цукровими буряками та введенням у дію виробничих потужностей чотирьох цукрових заводів. Необхідно зазначити, що завдяки здійсненню технічної модернізації та реконструкції виробничих потужностей діючих цукрових заводів збільшено обсяги виробництва цукру із високими якісними параметрами. Так, у 2017-2018 МР виробництво цукру I-ї категорії склало 50 % порівняно із часткою (30 %) у попередньому періоді [1]. Зазначимо, що за позитивної в цілому динаміки бурякоцукрового виробництва, існує низка проблем у підприємств досліджуваної галузі, які охоплюють численні сторони їхньої діяльності. З метою вирішення ряду внутрішніх проблем у менеджменті досліджуваних суб'єктів господарювання теорією та практикою розроблено дієві інструменти, які допомагають підприємствам досягати поставлених цілей, в т.ч. запровадження системи менеджменту якості, раціонального (бережливого) виробництва, реструктуризація бізнесу, обґрунтованого комплексу маркетинг-мікс [2]. Однак, значна кількість підприємств галузі перебуває на рівні стратегічного планування своєї діяльності.

Насамперед, необхідно систематизувати характерні ознаки вітчизняного бурякоцукрового виробництва, які в нинішніх умовах не набувають форми стійких особливостей, перебувають під впливом різнобічних факторів, які впливають на бізнес-процеси, у т.ч. тих, що зумовлюють необхідність оновлення або залучення нових інструментів менеджменту на підприємствах галузі.

Бурякоцукрове виробництво країни та суміжні із ним галузі виробляють широкий асортимент продукції і сировини для виробництва продовольства та напоїв, а також кормів для тваринництва. Як відомо, нині виробляється досить широкий перелік асортиментних позицій продукту-цукру різної якості: цукор-пісок, рафінований цукор, органічний цукор, цукрові сиропи, меляса, буряковий жом. Із меляси виробляють дріжджі, спирт, харчові кислоти та їх солі (лимонна, молочна), білкові корми для тваринництва (лізин, метіонін та ін.), в останні роки вона стала використовуватися для виробництва напоїв та продовольства. Необхідно зазначити посилення уваги до перспективної функціональної добавки у продукти харчування багатьох видів – бурякового жому, завдяки високому вмісту у ньому клітковини, пектинів та інших корисних речовин. Меляса, буряковий жом та супутні продукти переробки є важливими кормовими добавками для худоби.

Водночас, для вітчизняного бурякоцукрового виробництва характерним є виробництво цукру лише із одного виду сировини – цукрових буряків, забезпечення виробництва високоякісної продукції

кції на рівні світових стандартів, пошук шляхів по зниженню витрат виробництва. Як відомо, найбільш значимими факторами, що впливають на витрати виробництва цукру, є: асортимент виробленої продукції та види сировини; обґрунтованість комплексу маркетингу; територіальне розміщення підприємства; кадрове та інформаційне забезпечення виробничого процесу; ефективність використання ресурсного потенціалу [3].

Встановлено, що система менеджменту підприємств бурякоцукрової галузі також характеризується рядом особливостей. Насамперед, складна структура бурякоцукрового виробництва потребує компактного розміщення у регіонах бурякосійних господарств та переробних потужностей. Якщо економічні відносини бурякосійних господарств та переробника є порушеними, що зумовлює відмінність цілей у кожного із них, як наслідок, така ситуація негативно вплине на показники ефективності як бурякосійних господарств, так і цукрового заводу.

Окрім цього, цукровим заводам нехарактерне оперативне реагування на зміни зовнішнього середовища. На підприємствах агрохолдингового типу спостерігається така ситуація, за якої має місце верховенство структури над функцією. Розширення підприємства зумовлює створення нових підрозділів, що робить структуру складною, у якій узгодження дій між підрозділами ускладнюється. Це посилює рівень некерованості організації, що можливо вирішити за умови використання сучасного інструментарію менеджменту, зокрема, які сприяють оперативній взаємодії із зовнішнім середовищем.

Однією із важливих особливостей бурякоцукрового виробництва є сезонність виробництва, яка зумовлює плинність персоналу, що впливає на зниження продуктивності праці. Зазначимо, що функціонування цукрових заводів на сільських територіях формує працевзайнятність населення, сприяє розвитку соціальної інфраструктури, не допускає загострення соціальної напруги у зоні, а також за умови додержання екологічних вимог, дозволяє реалізувати принципи сталого розвитку.

Наступна особливість полягає у тому, що досягнення оптимальності технологічного процесу забезпечується за умови відповідного розвитку суміжної галузі – буряківництва. Розбалансування економічних інтересів підприємств цукрового виробництва та буряківництва у суб'єктів, які не входять до структур агрохолдингового типу, породжує незадовільне відношення до сировини. Заходи, які використовуються цукровими заводами щодо збереження якісних параметрів коренеплодів, є малоефективними, оскільки значні втрати на шляху до споживача у часі. Звідси, виникають значні затрати на транспортування сировини (цукрові буряки містять 75–80 %), що зумовлює мінімізацію радіусу перевезення шляхом концентрації посівів цукрових буряків, тобто компактних сировинних зон [4]. Бурякосійні господарства в основному фокусують зусилля за напрямками агротехніка, селекція та ін., тоді як саме при збиранні урожаю цукрових буряків та за короткострокового зберігання в полі погіршуються технологічні та фізико-механічні показники цукрових буряків.

До особливостей бурякоцукрового виробництва слід віднести також те, що процеси виробництва та споживання цукрових буряків не завжди співпадають у часі. Окрім того, потреби цукрових буряків не завжди відповідають можливостям сировинних зон у вирощуванні сировини, що перебуває під впливом сприятливих і несприятливих умов. У зв'язку із цим виникає складне переплетення природних та економічних явищ і ситуацій, що зумовлює певні труднощі за організації заготівлі сировини. Труднощі проявляються через неготовність цукрових заводів оперативно реагувати на кліматичні зміни та необхідність залучення у такі моменти додаткових трудових та матеріальних ресурсів, що зумовлює безповоротні втрати як маси, так і якості цукрових буряків [5].

Як відомо, бурякоцукрове виробництво є матеріаломістким, у якому обсяги сировини та допоміжних матеріалів у декілька разів перевищують вихід готової продукції. Цукрові заводи, окрім цукру виробляють ще й побічну продукцію (жом, меляса), які можуть стати основою для диверсифікації виробництва та товарного асортименту (допоміжні цехи з виробництва сухого жому, пектину, дріжджів, спирту та ін.) [6]. Налагодження виробництва побічних продуктів (цегла, вапно) із відходів цукрового виробництва створює такі умови, за яких є можливість одержати додатковий економічний ефект, забезпечується зайнятість населення, скорочується число сезонного персоналу через переведення їх до складу основного штату.

Орієнтація цукрових заводів до технічної модернізації виробничого процесу переробки обумовила прояв наступних тенденцій: перехід до малостадійних процесів на основі поєднання в одному обладнанні декількох операцій, які виконувалися окремо раніше; забезпечення у но-

вих технологічних системах мало- та безвідходних виробництв; підвищення рівня комплексності механізації процесів на принципі використання систем машин та технологічних ліній; використання нових технологічних рішень одночасно із підвищенням рівня автоматизації процесів досягати більш динамічної гнучкості виробництва [7]. Водночас, специфіка функціонування бурякоцукрового виробництва здійснюється у взаємозв'язку та взаємозалежності сільськогосподарських та переробних підприємств, ефективність функціонування кожного із зазначених суб'єктів впливає на кінцевий результат. Бурякоцукрова галузь представлена суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність на певній території, зі змінами природно-кліматичних умов та певними ресурсами, вимагає відповідних підходів до управління їхньою фінансово-господарською діяльністю. До інших специфічних особливостей бурякоцукрового виробництва слід віднести те, що підприємства, що входять до складу комплексу, як об'єкти управління є відкритими системами, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем та перебувають під впливом макро- і мікроекономічних його факторів.

У нинішніх умовах орієнтації до інноваційного розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва вимагає налагодження відповідного процесу управління їх розвитком. З метою посилення вектору інноваційного розвитку у бурякоцукровій галузі доцільно запровадити інструмент технологічної платформи. За такого підходу, технологічна платформа буде об'єднувати зусилля бізнесу, держави та науки, що прискорить розробку заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки, ефективного використання меляси для виробництва енергоресурсів, що забезпечить підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва та знизить шкідливий вплив на навколишнє середовище. Вважаємо, що розглядаючи стійкий розвиток підприємств досліджуваної галузі, слід враховувати такі складові як соціальна культура, організаційна структура, стратегія та тактика, а також інші складові. На рисунку 1 систематизовано характерні особливості підприємств бурякоцукрового виробництва в аспекті управління основними та допоміжними бізнес-процесами.

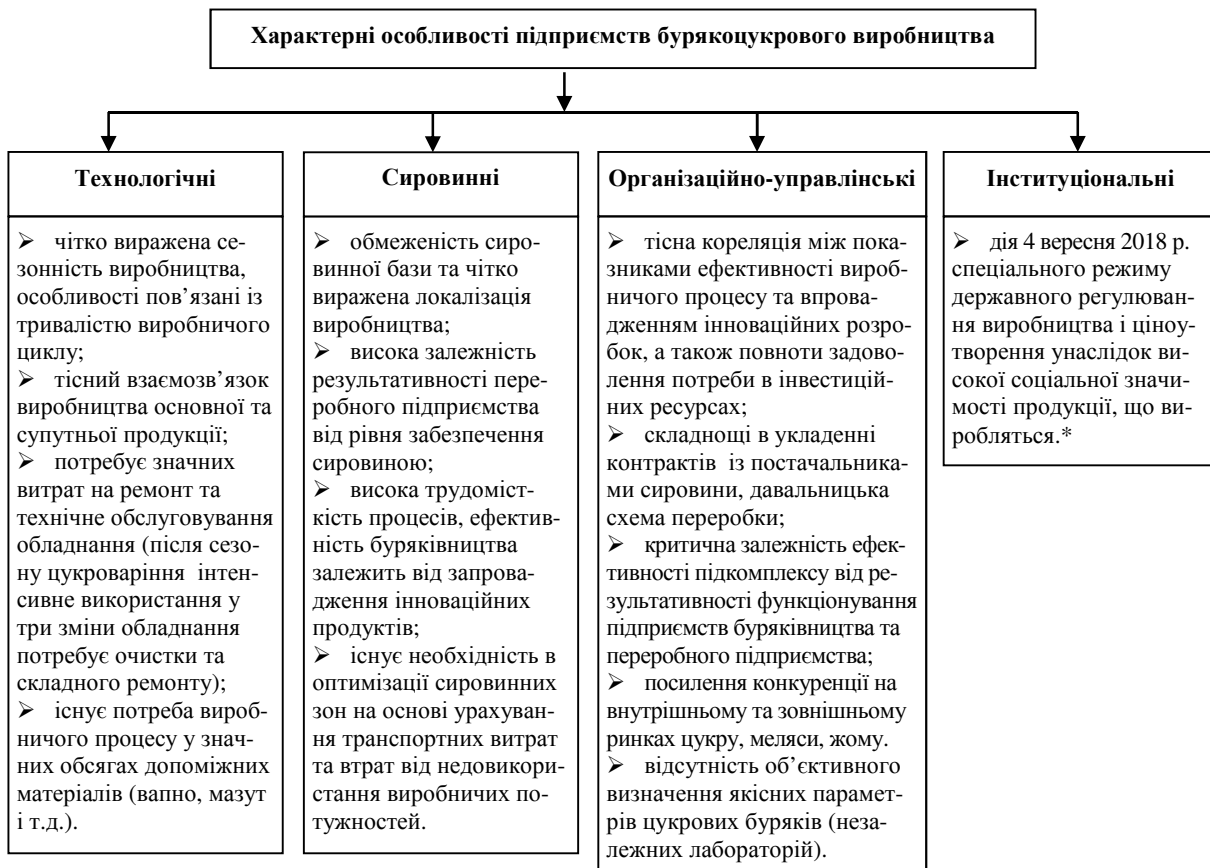

Рис. 1. Характерні особливості підприємств бурякоцукрового виробництва як об'єктів управління.

Джерело: узагальнено автором з врахуванням джерела [8].

Зазначимо, що тенденціями сучасного менеджменту є оцінка ефективності управління підприємством та розробка його стратегії, реалізація яких здійснюється на основі запровадження систем показників. Узагальнення вітчизняної та зарубіжної практики до формування переліку показників для оцінки ефективності його функціонування дозволило встановити, що використовуються різні сукупності показників, завдяки яким можна якісно та кількісно оцінити усі сторони функціонування підприємства.

Так, вітчизняні науковці досліджували питання адаптації збалансованої системи показників у практичну діяльність бізнесових структур, ведуть дискусію щодо неформалізованого підходу, що закладено у неї, роблять висновок про доцільність її використання, оскільки на сьогодні відсутні комплексні аналітичні моделі для прогнозування перспективного розвитку організації [9]. Подібної думки дотримуються також науковці, які наголошують на доцільності використання інструменту стратегічного управління на основі використання системи показників, згрупованими та структурованими за важливими напрямками функціонування підприємства [10]. Водночас, вітчизняні дослідники наголошують на складності визначення цільових показників, які варто обов'язково визначати для вимірювання стратегічних цілей [11]. У інших знаходимо також думку, що за одночасної привабливості збалансованої системи показників існують труднощі її практичного використання, що зумовлено проблемністю організації роботи вищої ланки менеджменту із безпосередніми працівниками [12], а також її обмеженістю у використанні для моделювання розвитку організації в умовах ризику та невизначеності [13]. У зв'язку із цим слушною є думка науковців, які вважають, що збалансована система показників дозволяє провести оцінювання підприємства лише у рамках економічного розвитку, хоча вона є інструментом покращення показників ефективності діяльності [14].

Встановлено, що у вітчизняній практиці оцінювання ефективності розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва в основному здійснюють за системою фінансово-економічних та групою техніко-технологічних показників. Відомо, що до початку 90-х років більшість західних компаній також були зорієнтованими лише на фінансові показники оцінки ефективності управління компанією. Починаючи із середини 1980-х років провідними західними компаніями в області управлінського консалтингу інтенсивно використовується на практиці концепція VBM (Value Based Management) – управління, зорієнтоване на створення вартості. Отже, ця концепція базується на основі інтегрованого фінансового показника – вартості [15–17].

У концепції VBM можна виділити дві групи методів: до однієї групи відносять показники, що мають фінансову направленість, зокрема, ринкова додана вартість (MVA), економічна додана вартість та інші; до другої групи – збалансовану систему показників BSC (Balanced ScoreCard). Ця система представляє собою сукупність показників, які мають між собою зв'язок та дозволяють визначити оцінку ефективності управління, продуктивність галузі або її господарюючих суб'єктів. Особливістю використання BSC є можливість об'єднання в одному аналізі декількох методів, сукупність кількісних та якісних показників, використання як фінансових, так і не фінансових показників для прийняття управлінських рішень системою менеджменту підприємств.

На сьогодні удосконалюються підходи до формування систем управління підприємствами, а також методи ефективності його функціонування. При цьому форму перетворень визначають кількісні статистичні дані, які характеризують функціональну модель поведінки підприємства та відображають результати його діяльності. На думку П. Ф. Друкера, оптимального рішення щодо побудови систем управління підприємствами не існує [18]. Так, доказом цієї думки є те, що існують різні види організаційних структур, яким притаманні як сильні, так і слабкі сторони. Кожному підприємству властивим є власний підхід побудови системи управління, що визначається вимогами зовнішнього середовища та інноваційними змінами у сфері діяльності.

Зазначимо, що донині не розроблено загальноприйнятого цілісного підходу до удосконалення систем управління підприємством згідно з теорією організації, яка органічно використовувала напрацювання традиційних підходів та одночасно була зорієнтованою на динамічну адаптацію та інноваційний розвиток в умовах становлення інформаційного суспільства. На нашу думку, донині менеджмент більшості переробних підприємств досліджуваної галузі додержується спрощеного та звуженого традиційного бачення підходів до формування системи управління підприємством (наприклад, збільшується чисельність управлінського персоналу,

тобто розширюються органи управління замість модернізації їх складу та структури). Одними із головних недоліків традиційних методик формування систем управління підприємством є їх жорстка функціональна орієнтація та регламентація кількісних параметрів процесів управління, а не, наприклад, технологічних параметрів якості. Саме тому, оцінювання ефективності управління на основі показників діяльності підприємства базується на припущенні, що для цього доцільно розглянути результати його функціонування та його підрозділів як цілісної системи. Очевидно, що у нинішніх умовах функціонування підприємств галузі перебуває під значним впливом факторів зовнішнього середовища, що потребує створення аналітичних структур для проведення аналізу та синтезу його впливів.

Узагальнюючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що в умовах становлення інформаційного суспільства необхідно поглибити дослідження щодо обґрунтування збалансованої системи показників, які б характеризували важливі з погляду стратегії аспекти діяльності (фінансові, виробничі, маркетингові, інноваційні та ін.). Так, згідно з дефініцією, яка запропонована Сертифікованим інститутом спеціалістів з управлінського обліку (CIMA, The Chartered Institute of Management Accountants), збалансована система показників – це підхід, необхідний для забезпечення менеджменту підприємства інформацією, який сприяє у формулюванні стратегічної політики та цілей організації. Ця концепція ґрунтується на тому, що користувачів необхідно забезпечити об'єктивною інформацією, яка б характеризувала всебічно результати функціонування будь-якого підприємства. Ця інформація має включати як фінансові, так і не фінансові показники, та представляти такі області як прибутковість організації, рівень задоволення споживачів, ефективність бізнес-процесів та інновації [19]. На думку зарубіжних науковців, збалансована система показників є доцільною як для великих компаній, так і для середніх та малих, дає можливість підприємствам самостійно вибирати показники ефективності та формувати на їх основі напрями аналізу діяльності підприємства, що є основою розробки стратегій перспективного розвитку [17; 20].

На практиці досягнення обґрунтованості збалансованої системи показників забезпечує спільність цілей в організації, оскільки усі параметри спрямовані на виконання єдиної стратегії. Ми поділяємо думку вітчизняних науковців про те, що збалансована система показників може використовуватися на вітчизняних підприємствах, однак потребує обґрунтування вибору напрямів аналізу та уточнення переліку показників [21–24].

Концепцію збалансованої системи показників називають інструментом стратегічної системи управлінського обліку, основним призначенням якого є забезпечення функції збирання, систематизації та аналізу інформації, необхідної для розробки та прийняття управлінських рішень. Однак, вважаємо, що систему збалансованих показників не можна назвати просто обліковою системою, оскільки вона є складовою частиною системи управління організації.

Вибір концепції BSC, саме як інструменту формування стратегії розвитку вітчизняних бізнесових структур відповідно, потребує подальших досліджень та адаптації щодо задач та цілей його функціонування. З метою обґрунтування доцільності у якості інструменту стратегічного управління та розробки стратегій розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва у подальшому дослідженні управлінських інструментів, які широко використовуються у практиці зарубіжних підприємств та відповідно почали використовуватися у практиці менеджменту вітчизняних бізнесових структур.

Встановлено, що розробки вітчизняних та зарубіжних науковців [25–30] дозволяють виділити основні інструменти стратегічного управління, зокрема, бенчмаркінг, аналіз великих даних, реінжиніринг бізнес-процесів, управління змінами, сегментація споживачів, система управління взаємовідносинами із клієнтами, запровадження яких у практиці вітчизняного менеджменту дозволить здійснити реальні позитивні зміни та забезпечити створення нових якісних характеристик для змін та напрямів розвитку підприємств бурякоцукрового виробництва.

При визначенні раціонального складу збалансованої системи показників доцільно використати ресурсно-функціонально-компетентнісний підхід, із урахуванням обґрунтованого та прийнятого у дослідженні розуміння розвитку сучасного підприємства бурякоцукрового виробництва як процесу кількісних та якісних змін у результаті вирішення внутрішніх та зовнішніх суперечностей, що має забезпечити підвищення рівня загального розвитку підприємства та визначення перспективних напрямів його розвитку. Ресурсний підхід при визначенні складових

збалансованої системи показників має враховувати наявні ресурси підприємства, використання та управління яких є ресурсним забезпеченням стратегій розвитку підприємства. Під функціональним підходом визначення кількості складових збалансованої системи показників та їх складу розуміємо урахування основних функціональних сфер життєдіяльності підприємства, за якими доцільно визначати функціональні стратегії його розвитку. Компетентнісний підхід при визначенні кількості складових збалансованої системи та їх складу доцільно відобразити наявними та стратегічними компетенціями до розвитку, як окремі складові життєдіяльності підприємства, так і підприємства в цілому, що є основою визначення конкурентних стратегій.

За результатами дослідження особливостей підприємств бурякоцукрового виробництва як об'єкта управління, обґрунтовано, що до класичної збалансованої системи показників доцільно включити індикатори за напрямом «інновації та інвестиції» (рис. 2).

Рис. 2. Модифікована збалансована система показників для підприємств бурякоцукрового виробництва.

Джерело: розроблено автором.

Доцільність включення нової складової до збалансованої системи показників «Інновації та інвестиції» зумовлюється наступними причинами. Так, класична концепція системи збалансованих показників Каплана та Нортон розглядає інноваційні процеси у рамках внутрішніх бізнес-процесів.

Однак, необхідно визнати, що на сьогодні конкурентоспроможність підприємств досліджуваної галузі забезпечується на внутрішньому та зовнішньому ринках за умови пошуку нових раціональних інструментів функціонування та впровадження у практичну діяльність інновацій-

них продуктів не лише у виробничій діяльності, а й менеджменті, маркетинговій та інших видах діяльності. Отже, під інноваційними продуктами нами розглядається можливий комплекс змін на підприємстві у всіх сферах його функціонування, зокрема, розробка нових видів продукції та удосконалення існуючого асортименту, методів та форм обслуговування споживачів, збутові інновації, інновації, що передбачають розробку та запровадження інноваційних або удосконалення існуючих технологічних процесів та методів організаційно-управлінського характеру, які спроможні забезпечити одержання економічного ефекту.

Вважаємо, що аналіз перспектив за напрямом «Інновації та інвестиції» за комплексом показників, які дозволяють оцінити рівень інноваційності розвитку в цілому підприємства та виявити наявні або стратегічні компетенції до розвитку інноваційно-інвестиційної сфери діяльності підприємства, а також здатність його до формування та реалізації інвестиційних можливостей.

Водночас, фінансування переробних підприємств бурякоцукрового виробництва має свою специфіку, оскільки їх виробничий цикл є коротким та потребує значних обсягів інвестицій та фінансування, що в свою чергу вимагає підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства як об'єкта інвестування для потенційних інвесторів та розробки на підприємстві механізму пошуку і залучення фінансових ресурсів. Очевидно, визначення рівня «інноваційно-інвестиційної» складової на підприємстві дозволяє встановити ступінь його інвестиційної привабливості та відповідно до нього обґрунтувати заходи по її підвищенню.

Виділення складової «Інновації та інвестиції» дозволить виявити та згрупувати найбільш важливі показники інноваційної та інвестиційної діяльності, дозволить діагностувати наявність або відсутність прояву кризових явищ. Відповідно до якісного рівня інноваційно-інвестиційної складової можна обґрунтувати як перспективну або як проблемну конкурентну стратегію розвитку.

Зазначимо, що представлення показників за цією складовою є простим, оскільки існує достатня кількість необхідних показників, які характеризують наявність, стан та ефективність використання інвестиційних та інноваційних ресурсів, які можна розрахувати на основі існуючої фінансової, податкової та статистичної звітності підприємств бурякоцукрової промисловості та які можуть бути інтегрованими до системи управлінської звітності бізнесових структур галузі.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що з метою забезпечення розробки корпоративної, конкурентної та функціональних стратегій розвитку підприємства на основі збалансованої системи показників до її складу доцільно включити наступні блоки: фінансову складову, складову бізнес-процесів, клієнтську складову, складову персоналу, та додатково запропоновану інноваційно-інвестиційну складову.

При обґрунтуванні переліку збалансованих показників нами використано наступні принципи: показники мають формувати комплексну характеристику досліджуваного аспекту процесу управління розвитком підприємства у рамках відповідної задачі; мають бути актуальними для розробки та прийняття управлінських рішень та інформативними, відображати найбільш важливі ознаки різних аспектів розвитку підприємства та не дублювати інформацію; характеризуватися максимальним ступенем динамічності та бути придатними для прийняття управлінських рішень, тобто неформальні затрати на збирання та обробку інформації мають бути мінімальними; вибрані показники мають враховувати особливості підприємств досліджуваної галузі.

Розглянемо за переліченими вище складовими систему показників, яка найбільш повно може охарактеризувати їх для підприємств бурякоцукрового виробництва.

Блок «Фінанси» має включати наступні показники: величина доданої вартості, коефіцієнти абсолютної ліквідності, рентабельність сукупного капіталу, активів, рентабельність продажів, коефіцієнт оборотності капіталу, коефіцієнт фінансової стійкості, фінансового ризику, коефіцієнт автономії, рентабельність власного капіталу.

Блок «Бізнес-процеси» характеризується наступними показниками: валова рентабельність виробництва; цукристість буряків під час приймання; частка доплати за цукристість та інші якісні показники; величина транспортних витрат на одиницю сировини; оптимальний радіус доставки; урожайність цукрових буряків, собівартість сировини; частка супутньої продукції у загальному обсязі виробленої; коефіцієнт використання виробничих потужностей; втрати цукрових буряків при зберіганні, транспортуванні; втрати цукру; коефіцієнт виходу цукру; коефіцієнт заводу; цукристість цукрових буряків; коефіцієнт придатності основних фондів; фондовіддача; фондоозброєність; трудомісткість; тривалість сезону цукроваріння, вихід цукру на 1 га посіву цукрових буряків.

Блок «Клієнти» характеризується наступними показниками: коефіцієнт загальної (поточної) ліквідності; операційна рентабельність продажів; витрати на збут; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; коефіцієнт оборотності готової продукції; частка переробки цукрових буряків на давальницьких умовах; частка обсягу реалізованої продукції на зовнішні ринки у загальному обсязі виробництва; частка підприємства на внутрішньому ринку.

Блок «Персонал» характеризується наступними показниками: коефіцієнт використання робочого часу; частка виробничого персоналу у загальній чисельності працівників, частка працівників, що мають вищу освіту; частка працівників із середньою спеціальною освітою; частка працівників, що пройшли навчання за суміжними професіями; частка працівників, які підвищили кваліфікацію не пізніше 5 років; частка витрат на оплату праці у собівартості реалізованої продукції; частка додаткової заробітної плати у фонді оплати праці; індекс лояльності працівників.

Блок «Інновації та інвестиції» доцільно охарактеризувати на основі використання наступних показників: частка працівників, які є винахідниками та раціоналізаторами; частка інвестицій у програмне забезпечення та комп'ютеризацію у загальному обсязі інвестицій у нематеріальні активи; частка інвестицій нематеріальних активів у загальній вартості необоротних активів; частка витрат на дослідження та розробку (без амортизації) у загальному обсязі затрат на інновації; частка витрат на машини, обладнання та програмне забезпечення, що пов'язано із впровадженням інновацій у загальному обсязі витрат на інновації; частка власних інвестицій на технологічні інновації у загальному обсязі витрат на інновації; частка вітчизняних інвесторів у загальному обсязі витрат на інновації; частка зарубіжних інвесторів у загальному обсязі витрат на інновації; частка виробленої нової (удосконаленої) продукції у загальному обсязі реалізації; коефіцієнт оновлення основних фондів; частка інвестицій в основний капітал.

Висновки. Доведено, що підприємства бурякоцукрового виробництва в цілому забезпечуючи позитивну динаміку економічного розвитку, стикаються із широким спектром проблем, серед яких доцільно виділити труднощі на рівні стратегічного планування своєї діяльності. Узагальнено основні особливості підприємств досліджуваної галузі як об'єкта управління, що дозволило адаптувати існуючий інструментарій стратегічного менеджменту до сучасних умов ведення бізнесу. Зокрема, сезонність виробництва цукру зумовлює плинність працівників, що загострює проблеми підвищення продуктивності праці, суміщення професій ремонтних та виробничих працівників. Водночас, більшість населення, яка проживає у районі цукрового заводу, безпосередньо пов'язана із діяльністю бурякоцукрового виробництва цієї території. Стабільна цілорічна робота підприємств галузі має забезпечити зайнятість населення, не допускаючи загострення соціальної напруги.

Обмеженість сировинної бази та чітко виражена локалізація виробництва ускладнюють повне задоволення потреб цукрових заводів у цукрових буряках. Розвиток бурякосійних підприємств перебуває під впливом взаємопов'язаних природних та економічних чинників, які зумовлюють певні труднощі при організації заготівлі сировини, а також особливості технологічних процесів, що зумовлюють підвищені затрати на ремонт та технічне обслуговування обладнання. Обладнання переробного підприємства упродовж виробничого циклу (майже 100 днів безперервної роботи в три зміни) значно зношується, і після закінчення переробки цукрових буряків підприємство зупиняється, а його обладнання потребує чистки та складного ремонту.

Водночас, необхідно відзначити високу соціальну значимість продукції галузі та необхідність безперервного забезпечення населення соціально-значимим продуктом харчування – цукром. Урахування тісного зв'язку виробництва основної та супутньої продукції у переробці цукрових буряків дозволило обґрунтувати поділ бізнес-процесів за групами, пов'язаними із виробництвом сировини (цукрові буряки), виробництвом основної продукції (цукру) та супутньої (жом, меляса і т.д.).

Висока залежність результативності переробних підприємств від своєчасності та повноти забезпечення якісною сировиною, багатокомпонентний та складний склад сировини, швидкопливний характер відходів та висока їх частка про одержанні цукру із цукрових буряків зумовлює потребу в інвестиціях на реконструкцію цукрових заводів, а також в організацію та розвиток власної сировинної бази.

Висока трудомісткість виробничих процесів, інтенсивний характер розвитку буряківництва потребують запровадження інноваційних технологічних прийомів і процесів при виробництві

сировини та її переробці. Існують також труднощі у формуванні економічних відносин буряко-свійних господарств і переробних підприємств, зокрема, відсутність об'єктивного визначення якості сировини, справедливого розподілу продукції в рамках переробки сировини на умовах давальницької продукції, що також негативно впливає на результативність підприємств бурякоцукрового виробництва.

Запропоновано модифіковану збалансовану систему показників для стратегічного управління підприємствами бурякоцукрового виробництва, яка включає показники за такими блоками: «Фінанси», «Бізнес-процеси», «Клієнти», «Персонал», «Інновації та інвестиції». Доведено доцільність включення нової складової збалансованої системи показників «Інновації та інвестиції», оскільки за сукупністю показників цього блоку є можливість оцінити рівень інноваційності підприємства та виявити наявні існуючі та стратегічні компетенції до розвитку. Водночас, фінансування переробних підприємств галузі має свою специфіку, оскільки їх виробничий цикл більш короткий, потребує значних обсягів інвестицій та фінансування, що вимагає підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства та розробки дієвого механізму формування фінансових ресурсів. Очевидно, що набір показників за інноваційно-інвестиційною складовою має також сприяти у визначенні рівня інвестиційної привабливості підприємства. Вважаємо, що виділення цього блоку дозволить визначити найбільш важливі показники інноваційної та інвестиційної діяльності, а також діагностувати наявність або відсутність прояву кризових явищ. Зазначимо, що розрахунок відповідних показників, які характеризують наявність, стан та ефективність використання інноваційних та інвестиційних ресурсів можна розрахувати за існуючими звітностями підприємства. Наведений перелік збалансованої системи показників нами сформовано із урахуванням наступних принципів: показники мають бути комплексними, актуальними, інформативними, динамічними, недороговартісними, урахувати особливості досліджуваної галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Україна збільшила виробництво цукру. URL: <https://economics.unian.ua/agro/10013813-ukrajina-zbilshila-virobnictvo-cukru.html>
2. Варченко О. М. Стратегічні напрями розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні: збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, 2013. С. 563–569.
3. Данилишин М. С. Ефективність діяльності бурякоцукрової галузі України. Економіка та держава. 2016. № 1. С. 108–111.
4. Гапоненко Т. М. Аналіз сучасного стану ринку цукру в Україні та світі. Глобальні та національні проблеми економіки, 2016. Вип. 10. С. 292–295.
5. Месель Веселяк В.Я., Ярчук М.М. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України. Економіка АПК. 2013. № 2. С. 3–9.
6. Сичевський М.П., Хомічак Л.М., Олійнічук С.Т. Шляхи диверсифікації цукробурякового виробництва. Цукор України. 2013. № 4 (88). С. 9–14.
7. Управління інноваційним розвитком цукробурякового виробництва: монографія / Найда А.В. та ін. за ред. проф. М. П. Сахацького. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2013. 220 с.
8. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру: Закон України від 04.09.2018 № 2518-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2518-Viii>
9. Кизим М.О., Пилипенко А.А., Зінченко В.А. Збалансована система показників: монографія. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2007. 192 с.
10. Смірнов В.В., Клименко О.О. Система збалансованих показників як ефективний інструмент об'єктивної оцінки діяльності підприємства. Академічний огляд. 2007. № 2. С. 97–102.
11. Чернега О.М. Розроблення збалансованої системи показників управління підприємством. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць Одеського державного економічного університету. 2009. № 29. С. 224–228.
12. Гольдфарб А.Г. Человеческий фактор как основная проблема внедрения сбалансированной системы показателей на отечественных предприятиях. Бизнес Информ: науч. журнал. 2007. № 11. С. 166–169.
13. Лясковська О.О. Переваги та недоліки збалансованої системи показників. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 7(85). С. 119–126.
14. Гончарова С.Ю., Затеїщикова О.О. Удосконалення збалансованої системи показників діяльності підприємства. Економіка розвитку. 2007. № 1. С. 81–83.
15. Norton D. P., Kaplan R. S. (January–February 1992). The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance, "Harvard Business Review". No 70(1). pp. 71–79.
16. Norton D.P., Kaplan R.S. (2000). The Strategy-Focused Organization: How Balanced Scorecard Companies Thrive in the New Business Environment. Boston: Massachusetts. Harvard Business School Press. 416 p.
17. Hinterhuber A. (2004). Towards value-based pricing: an integrative framework for decision making. Industrial Marketing Management. Vol. 33. Issue 8. pp. 765-778.
18. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / пер. с англ. М.: Вильямс, 2007. 276 с.
19. CIMA, Management Accounting: Official Terminology. 2005. 49 p.

20. Indounas K. (September 2006). Making effective pricing decisions. *Business Horizons*. Vol. 49. Issue 5. pp. 415–424.
21. Потривасва Н.В. Система збалансованих показників як аналітичний засіб підвищення ефективності функціонування підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. С. 12–16.
22. Кузьмін О.Є., Петришина Н.Я., Дорошкевич К.О. Стратегічна діяльність підприємств: технології планування та побудова карт: монографія. Львів: Міські інформаційні системи, 2011. 320 с.
23. Батанова Т.В. Методологічні аспекти розробки системи збалансованих показників діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. №3. С. 79–83.
24. Осадча Г.Г., Ополонець І. П. Збалансована система показників як ефективний інструмент управління підприємством на прикладі ПАТ «Яготинський маслозавод»: науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 18. Ч. 2. С. 120–124.
25. Giannopoulos G. (2013). The Use of the Balanced Scorecard in Small Companies. George Giannopoulos, Andrew Holt, Ehsan Khansalar. *International Journal of Business and Management*. Ottawa: Canadian Center of Science and Education. Vol. 8. Issue 14. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v8n14p1>
26. Darrell K. R. (2013). *Management Tools*. Boston: Bain & Company Inc. URL: <http://www.bain.com/publications/articles/management-tools-2013-an-executivesguide.aspx>
27. Ondrej Zizlavsky (2014). The Balanced Scorecard: Innovative Performance Measurement and Management Control System. *Technol. Manag. Innov.*, Vol. 9. Issue 3. pp. 210–222.
28. Батанова Т.В. Методологічні аспекти розробки системи збалансованих показників діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 3 (54). С. 79–84.
29. Дмитрієва О. Збалансована система показників у стратегічному управлінні підприємствами в Україні та Угорщині. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2007. № 2. С. 21–28.
30. Калінеску Т.В., Пономарьова І.В., Наталенко М.О. Інноваційна стратегія розвитку підприємств на основі збалансованої системи показників : монографія. Луганськ: Вид-во ЧНУ ім. В. Даля, 2013. 286 с.

REFERENCES

1. Ukrai'na zbil'shyla vyrobnyctvo cukru [Ukraine has increased sugar production]. URL: <https://economics.unian.ua/agro/10013813-ukrajina-zbilshila-virobnictvo-cukru.html>
2. Varchenko O. M. (2013). Strategichni naprjamy rozvytku burjakocukrovogo vyrobnyctva v Ukrai'ni: zbirnyk materialiv Chotyrnadcjatyh richnyh zboriv Vseukrai'nskogo kongr. vchen. ekonomistiv-agrarnykyv [Strategic directions of development of sugar beet production in Ukraine: a collection of materials of the Fourteenth Annual Meeting of the All-Ukrainian Cong. scientist economists-agrarians]. pp. 563–569.
3. Danylyshyn M. S. (2016). Efektyvnist' dijial'nosti burjakocukrovoi' galuzi Ukrai'ny . *Ekonomika ta derzhava*. [Efficiency of Beetroot Sugar Industry in Ukraine. Economy and the state.] No 1. pp. 108–111.
4. Gaponenko T. M. (2016). Analiz suchasnoho stanu rynku cukru v Ukrai'ni ta sviti. Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. [Analysis of the current state of the sugar market in Ukraine and in the world. Global and national problems of the economy]. Issue 10. pp. 292–295.
5. Mesel' Veseljak V.Ja., Jarchuk M.M. (2013). Organizacijnoekonomichne udoskonalennja roboty cukroburjakovogo pidkompleksu Ukrai'ny. *Ekonomika APK*. [Organizational economic improvement of sugar-beet subcomplex of Ukraine. Economy of agroindustrial complex]. No 2. pp. 3–9.
6. Sychev's'kyj M.P., Homichak L.M., Olijnichuk S.T. (2013). Shljahy dyversyfikacii' cukroburjakovogo vyrobnyctva . *Cukor Ukrai'ny* [Ways of diversification of sugar beet production. Sugar Ukraine]. No 4 (88). pp. 9–14.
7. Najda A.V., Sahac'kyj M.P., Najda I.S., Zapsha G.M., Nicenko V.S. (2013). Upravlinnja innovacijnym rozvytkom cukroburjakovogo vyrobnyctva: monografija [Management of innovative development of sugar-beet production: monograph]. Odesa: TOV «Leradruk», 220 p.
8. Pro derzhavne reguljuvannja vyrobnyctva i realizacii' cukru: Zakon Ukrai'ny [On state regulation of sugar production and sale: Law of Ukraine dated] 04.09.2018 № 2518-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2518-Viii>
9. Kyzym M.O., Pylypenko A.A., Zinchenko V.A. (2007). Zbalansovana systema pokaznykyv: monografija. [Balanced Scorecard: Monograph]. Harkiv, VD "INZhEK". 192 p.
10. Smirnov V.V., Klymenko O.O. (2007). Systema zbalansovanyh pokaznykyv jak efektyvnyj instrument ob'ektyvnoi' ocinky dijial'nosti pidpryjemstva. [Balanced Scorecard as an effective tool for objectively assessing enterprise performance]. *Akademichnyj ogljad*. No 2. pp. 97–102.
11. Chernega O.M. (2009). Rozroblennja zbalansovanoi' systemy pokaznykyv upravlinnja pidpryjemstvom. *Visnyk social'no-ekonomichnyh doslidzhen': zb. nauk. prac' Odes'kogo derzhavnogo ekonomichnogo universytetu*. [Development of Balanced Scorecard of Enterprise Management. Bulletin of Social and Economic Research: Sb. sciences works of the Odessa State Economic University]. No 29. pp. 224–228.
12. Gol'dfarb A.G. (2007). Gol'dfarb A.G. Chelovecheskij faktor kak osnovnaja problema vnedrenija sbalansirovannoj systemy pokazatelej na otechestvennyh predpriyatijah. *Biznes Inform: nauch. zhurnal* [The human factor as the main problem of introducing a balanced scorecard in domestic enterprises. *Business Inform: scientific. magazine*]. No 11. pp. 166–169.
13. Ljaskov's'ka O.O. (2008). Perevagy ta nedoliky zbalansovanoi' systemy pokaznykyv. Aktual'ni problemy ekonomiky [Advantages and disadvantages of a balanced system of indicators. Actual problems of the economy]. No 7(85). pp. 119–126.
14. Goncharova S.Ju., Zatejshhykova O.O. (2007). Udoskonalennja zbalansovanoi' systemy pokaznykyv dijial'nosti pidpryjemstva. *Ekonomika rozvytku* [Improvement of the balanced system of enterprise performance indicators. *Development Economics*]. No 1. pp. 81–83.
15. Norton D.P., Kaplan R.S. (1992) The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance, "Harvard Business Review". [The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance, *Harvard Business Review*]. January–February 1992. No 70(1). pp. 71–79.

16. Norton D.P., Kaplan R.S. (2000). *The Strategy-Focused Organization: How Balanced Scorecard Companies Thrive in the New Business Environment*. Boston: Massachusetts. Harvard Business School Press. 416 p.
17. Hinterhuber A. (2004). Towards value-based pricing: an integrative framework for decision making. *Industrial Marketing Management*. Vol. 33. Issue 8. pp. 765-778.
18. Druker P.F. (2007). *Zadachy menedzhmenta v XXI veke [Management Tasks in the 21st Century]*. M.: Vyl'jams, 276 p.
19. CIMA, *Management Accounting: Official Terminology*. 2005. 49 p.
20. Indounas K. (2006). Making effective pricing decisions. *Business Horizons*. September 2006. Vol. 49. Issue 5. pp. 415-424.
21. Potryvajeva N.V. (2015). Systema zbalansovanyh pokaznykiv jak analitychnyj zasib pidvyshhennja efektyvnosti funkcionuvannja pidpryjemstv. *Efektivna ekonomika*. [The system of balanced indicators as an analytical tool for improving the efficiency of enterprises. *Effective economy*]. No 12. pp. 12-16.
22. Kuz'min O.Je., Petryshyna N.Ja., Doroshkevych K.O. (2011). *Strategichna dijial'nist' pidpryjemstv: tehnologii' planuvannja ta pobudova kart: monografija*. [Strategic activity of enterprises: technologies of planning and mapping: monograph]. L'viv, Mis'ki informacijni systemy. 320 p.
23. Batanova T.V. (2014). Metodologichni aspekty rozrobky systemy zbalansovanyh pokaznykiv dijial'nosti pidpryjemstva. *Visnyk social'no-ekonomichnyh doslidzhen'*. [Methodological aspects of the development of a system of balanced performance of the enterprise. *Bulletin of socio-economic research*]. No 3. pp. 79-83.
24. Osadcha G.G., Opolonec' I. P. (2018). Zbalansovana systema pokaznykiv jak efektyvnyj instrument upravlinnja pidpryjemstvom na prykladi PAT «Jagotyns'kyj maslozavod»: naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu [Balanced indicator system as an effective enterprise management tool, for example, PJSC "Yagotinsky Butter Plant": Scientific Bulletin of Uzhgorod National University]. Issue 18. Ch. 2. pp. 120-124.
25. Giannopoulos G. (2013). *The Use of the Balanced Scorecard in Small Companies*. George Giannopoulos, Andrew Holt, Ehsan Khansalar. *International Journal of Business and Management*. Ottawa: Canadian Center of Science and Education. Vol. 8. Issue 14. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v8n14p1>
26. Darrell K. R. (2013). *Management Tools*. Boston: Bain & Company Inc. URL: <http://www.bain.com/publications/articles/management-tools-2013-an-executivesguide.aspx>
27. Ondrej Zizlavsky (2014). *The Balanced Scorecard: Innovative Performance Measurement and Management Control System*. *Technol. Manag. Innov.*, Vol. 9. Issue 3. pp. 210-222.
28. Batanova T.V. Metodologichni aspekty rozrobky systemy zbalansovanyh pokaznykiv dijial'nosti pidpryjemstva. *Visnyk social'no-ekonomichnyh doslidzhen'*. [Methodological aspects of the development of a system of balanced performance of the enterprise. *Bulletin of socio-economic research*]. 2014. Issue 3 (54). pp. 79-84.
29. Dmytrijeva O. (2007). Zbalansovana systema pokaznykiv u strategichnomu upravlinni pidpryjemstvamy v Ukraini ta Ugorshhyni. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. [Balanced system of indicators in strategic management of enterprises in Ukraine and Hungary. *Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University*]. No 2. pp. 21-28.
30. Kalinesku T.V., Ponomar'ova I.V., Natalenko M.O. (2013). *Innovacijna strategija rozvytku pidpryjemstv na osnovi zbalansovanoi' systemy pokaznykiv : monografija* [Innovative strategy of enterprise development based on a balanced system of indicators: monograph]. Lugans'k, SNU im. V. Dalja, 286 p.

Формирование системы сбалансированных показателей как инструмент стратегического управления предприятий сахарной промышленности

Варченко О.М., Вернюк Н.А.

В статье обосновано сбалансированную систему показателей как инструмента стратегического планирования развития предприятий свеклосахарного производства. Обобщены основные результаты и тенденции функционирования свеклосахарного производства в Украине в последние два маркетинговых года. Систематизированы характерные особенности в развитии отечественных предприятий свеклосахарного производства. Доказано, что на практике свеклосеющих хозяйств и сахарных заводов оценка эффективности развития предприятий свеклосахарного производства в основном осуществляется по системе финансово-экономических и группой технико-технологических показателей. Обоснована целесообразность оценки результативности структур свеклосахарного производства на основе сбалансированной системы управления, что позволяет объективно установить вклад каждого из участников сахарнопродуктовой цепи в создании стоимости.

Доказано, что концепция сбалансированной системы показателей является инструментом стратегической системы управленческого учета, основным назначением которого является обеспечение функции сбора, систематизации и анализа информации, являющейся основой разработки и принятия управленческих решений. Предложена модифицированная сбалансированная система показателей для стратегического управления свеклосахарного производства.

Ключевые слова: свеклосахарное производство, добавленная стоимость, эффективность, инвестиции, инновации, финансовые ресурсы.

Formation of system of balanced indicators as an instrument of strategic management of sugar industry enterprises

Varchenko O., Vernyuk N.

The article substantiates a balanced system of indicators as a tool for strategic planning of beet and sugar production enterprises development. The main results and trends of sugar beet production in Ukraine in the last two marketing years are summarized, the positive dynamics of which is not sustainable, which requires the use of the latest tools of strategic management from the industry.

The characteristic features of the development of domestic enterprises of sugar beet production are systematized, in particular seasonal production, non-compliance of production processes and consumption of products, imperfection of economic relations between sugar beet plants and sugar factories, the possibility of production of a wide range of products (sugar and

related products), high dependence on investments and innovative products, the formation of final economic results depends on the efficiency of beet and processing of sugar beets, etc.

Dedicated as other specific features of the business structures of sugar beet production as an object of management, which are open systems, requires the establishment of appropriate tools for strategic management. The approaches of domestic and foreign theory and practice to the understanding of the balanced system of indicators and the formation of an appropriate list of indicators for qualitative and quantitative evaluation of the efficiency of the business structures of sugar beet production are summarized.

It is proved that in the practice of sugar beet farms and sugar factories, the evaluation of the efficiency of beet and sugar production enterprises is mainly carried out according to the financial and economic system and the group of technical and technological indicators. The expediency of evaluating the effectiveness of sugar beet production structures on the basis of a balanced control system is substantiated, which allows to objectively establish the contribution of each of the participants in the sugar-based chain in creating the value.

It was clarified that in order to strengthen the innovative development of beet and sugar industry it is expedient to introduce a technological platform tool that will combine the efforts of business, state and science, which will accelerate the development of measures to ensure food security, which will promote the efficient use of molasses for energy production, will increase efficiency sugar beet production and reduce the harmful effects on the environment. The technological, raw, organizational, managerial and institutional features of sugar beet production enterprises in the aspect of management of basic and auxiliary business processes are revealed.

It is determined that a balanced system of indicators is a tool for providing enterprise information management system, which allows to develop well-grounded strategies for the development of business structures. It is proved that the concept of a balanced system of indicators is an instrument of a strategic accounting system, the main purpose of which is to provide the function of collecting, systematizing and analyzing information, which is the basis for the development and adoption of managerial decisions.

We believe that in determining the rational composition of the balanced system of indicators, it is expedient to use a resource-functional and competency approach that should lead to an increase in the overall development of a modern beet-and-sugar production enterprise and to identify promising directions for its development.

It is proposed to include in the classical complex of the balanced system of indicators the block in the direction of "Innovations and Investments", since ensuring the competitiveness of beet and sugar production enterprises in the current conditions is achieved provided their innovation and investment support their activities. It is substantiated that the indicators of the given group will allow to assess the level of innovation of the enterprise and to identify existing or strategic competences for successful development. We have proposed a modified balanced system of indicators for the strategic management of beet and sugar production enterprises.

It is proved that in order to develop substantiated corporate, competitive and functional strategies for the development of enterprises of the investigated industry on the basis of a balanced system of indicators for its composition it is expedient to include the following blocks: financial, business processes, clients, personnel, innovation and investment.

The following principles were used in substantiating the complex of indicators of a balanced system for the enterprises of the investigated branch, namely: complexity, relevance, dynamism, economic and informational accessibility, taking into account branch features.

Key words: beet sugar production, added value, efficiency, investments, innovations, financial resources.

Надійшла 12.11.2018 р.

УДК 339.138:005.2:636.5.033

ШУПИК С.М.

*Білоцерківський національний аграрний університет***СКЛАДОВІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ М'ЯСНОГО ПТАХІВНИЦТВА**

Наведено теоретичні підходи українських та зарубіжних вчених щодо розуміння процесу управління маркетингом та основні складові елементи управління маркетинговою діяльністю. Систематизовано підходи до дефініції поняття управління маркетингом. Узагальнено практичний досвід управління маркетинговою діяльністю підприємств-лідерів м'ясного птахівництва та розглянуто характерні особливості їх функціонування на ринку. Наведено класифікацію підприємств м'ясного птахівництва за рівнем розвитку організаційних структур маркетингу та їх основні складові процесу управління маркетинговою діяльністю. Представлена принципова модель управління маркетинговою діяльністю підприємства, основні фактори та взаємозв'язки зовнішнього і внутрішнього середовища, місце та роль функціонування маркетингової інформаційної системи. Запропоновано напрями удосконалення процесу управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва на основі оцінки факторів ринкової орієнтації вищої ланки менеджменту підприємства, персоналу, рівня відкритості зовнішнього середовища системи управління та підходи щодо здійснення оцінювання ефективності маркетингової діяльності. На основі проведеного опитування систематизовано стримуючі чинники формування досконалого процесу управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва.

Ключові слова: управління маркетингом, система управління маркетинговою діяльністю, структура маркетингу, підприємства м'ясного птахівництва.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-67-77

Постановка проблеми. Зарубіжний досвід компаній агробізнесу та практика вітчизняних аграрних підприємств доводить, що створення маркетингових структур як окремого функціонального підрозділу на підприємстві виконує функцію «системного інтегратора», який забезпечує не лише інформаційний, але й організаційний зв'язок елементів внутрішнього середовища та внутріфірмового простору. Маркетинг, який інтегровано до системи управління підприємством нині розглядається багатьма науковцями та практиками як система ринкових операцій, філософія бізнесу, концепція управління та впливає на формування і прийняття управлінських рішень у всіх підрозділах та сферах діяльності підприємства. Маркетингова діяльність будь-якого підприємства на сьогодні являє собою не лише одну із функціональних структур управління, її необхідно сприймати цілісно як систему, що гнучко адаптована у загальну систему менеджменту підприємства. На сьогодні практично відсутні підприємства у галузі м'ясного птахівництва, на яких як мінімум не була задекларованою діяльність в сфері маркетингу, однак в окремих із них досліджуваний напрям діяльності не розглядається як ключовий бізнес-процес функціонування підприємства та зводиться до реалізації лише однієї функції просування виробленої продукції на цільових сегментах. Однак це лише одна функція із великої кількості (у окремих працях виділяють більше 20), які мають бути інтегрованими до системи управління підприємством, орієнтованим на споживача. Саме це доводить необхідність проведення дослідження щодо складових системи управління із урахуванням досягнутого розвитку менеджменту маркетингової діяльності на підприємствах м'ясного птахівництва.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Зазначимо, що дослідження теоретико-практичних питань управління маркетинговою діяльністю аграрних підприємств знайшло відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Варченко, І. Артімонової, Т. Дударя, В. Зіновчука, О. Єраркіна, В. Ключача, Р. Коулса, О. Колесова, В. Неганової, М. Сахацького, Ю. Ципкіна та ін. Ці дослідження дозволили розробити засади практичної реалізації інструментів маркетингу, зорієнтованих на посилення та формування конкурентних переваг української аграрної продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Однак, недостатньо вирішеними є питання формування раціональної системи управління маркетинговою діяльністю, зокрема, підприємств м'ясного птахівництва, характерними особливостями розвитку яких є посилення монополізації, невизначеність впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників на продуктивний ланцюг постачання, які б створювали умови для визначення сильних та слабких сторін їхньої діяльності на цільових сегментах ринку та дозволили повністю використовувати потенційні можливості суб'єктів господарювання.

Метою статті є узагальнення підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення складових системи управління маркетинговою діяльністю підприємства, систематизації розвитку організаційних структур маркетингу на підприємствах м'ясного птахівництва та обґрунтування складових процесу управління маркетинговою діяльністю.

Методика досліджень. За написання статті використано наступні наукові підходи: системний – для комплексного врахування чинників, які визначають процес управління маркетинговою діяльністю підприємств, монографічний – для поглибленого вивчення особливостей формування системи управління маркетингом, абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень результатів висновків та їх формулювання. Інформаційною базою слугували статистичні матеріали Держкомстату України про розвиток м'ясного птахівництва, а також результати опитування фахівців менеджменту окремих підприємств м'ясного птахівництва: (ТОВ «Агромарс», СТОВ «Старинська птахофабрика») щодо організації, напрямів та результативності управління маркетинговою діяльністю.

Основні результати дослідження. З метою більш повної систематизації складових маркетингового менеджменту узагальнимо дефініції цього поняття в українській та зарубіжній науковій літературі, де представлено компоненти управління маркетингом на трьох рівнях організаційної структури. Так, до складових процесу управління маркетингом зарубіжними дослідниками віднесено наступні елементи: місія підприємства та розуміння ролі маркетингової діяльності у її реалізації; встановлення маркетингових цілей; збір, аналіз та обробка інформації щодо середовища його функціонування, на основі чого визначаються сильні та слабкі сторони, можливості та загрози підприємства; розробка маркетингової стратегії – визначення цільових сегментів та їх конкретних потреб, розробка оптимальної маркетингової діяльності підприємства (маркетинговий комплекс має бути об'єднаним стратегіями щодо продукту, розподілу, просування та ціни), що задовольняють споживчі та організаційні цілі; реалізація стратегії маркетингу; періодичний моніторинг маркетингових зусиль та внесення необхідних змін [1].

Більш спрощену структуру процесу управління маркетингом запропоновано Райтом у праці «Маркетинг: витоки, поняття, навколишнє середовище», що включає такі складові управління маркетинговою діяльністю: планування маркетингу (комплекс завдань, оцінювання можливостей, створення маркетингових стратегій, розробка маркетингових планів); реалізація маркетингових планів та програми; контроль планів та маркетингових програм (результати вимірювання, оцінка прогресу) [2].

Водночас, Джон Маллінс і Орвілле Уолкер запропонували більш детальну структуру, яка включає такі елементи стратегічного планування та види діяльності: аналіз зовнішнього середовища, зорієнтований на:

а) посилення ролі маркетингу в розробці стратегій (цілей і стратегій, пов'язаних із корпоративним рівнем та стратегічними одиницями);

б) аналіз ринкових можливостей (4С-компанія, контекст, клієнт, конкуренти), посилюючи такі питання як розуміння ринкових можливостей, споживча поведінка, маркетингові дослідження, сегментація маркетингу та вибір цільових сегментів, позиціонування; розробка стратегічних маркетингових програм (4Р-продукт, ціна, розміщення, реклама), включаючи рішення, пов'язані з маркетингом програми, бізнес-стратегії та рішення, пов'язані з комплексом маркетингу; розвиток стратегічних маркетингових програм для конкретних ситуацій (відповідні стратегії на нових ринках, зростаючих, зрілих і спадаючих); реалізація та управління маркетинговими програмами, що передбачають організацію та планування маркетингової діяльності, оцінювання продуктивності маркетингу та мотивація персоналу [3].

Згідно із запропонованою структурою процес управління маркетинговою діяльністю може складати наступні елементи: стратегічний план (місія, цілі, стратегії, господарський портфель діяльності); маркетинговий план (аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, маркетингові цілі, вибір цільового ринку, маркетинговий набір), реалізація та моніторинг стратегічних планів і комплексу маркетингу.

Водночас, Ф. Котлер у своїй роботі «Управління маркетингом: аналіз, планування, впровадження та контроль» розглядає маркетингову діяльність організації як аналіз ринкових можливостей, що виникають, вивчення та вибір цільових ринків, розробка маркетингових стратегій, маркетингових програм, організація, впровадження та контроль маркетингових зусиль [4].

Отже, складовими процесу управління за цим підходом є: аналіз ринкових можливостей; вивчення та вибір цільових ринків; розробка маркетингових стратегій; розробка маркетингових програм; організація, впровадження та контроль маркетингових зусиль. Зазначимо, що вищезазначені складові процесу управління маркетинговою діяльністю підприємства науковців розглядають на корпоративному, бізнес-одиниці та функціональному рівнях.

Складові процесу управління маркетингом у працях Девіда Аакера, Річарда Уілсона і Коліна подібні до тих, що представлені вище [5]. Узагальнюючи зазначене вище можна зробити висновок, що більшість фахівців з маркетингу розглядають управління маркетинговим процесом на трьох рівнях організаційної структури: на корпоративному, бізнес-одиниці та функціональному та у більш ширшому, або вужчому складі основних видів діяльності – аналіз, планування, впровадження та контроль.

Вважаємо, що відмінну структуру процесу управління маркетингом запропоновано С. Джайн у роботі «Маркетинг, планування та стратегія», де управління маркетингом зводиться до тактичної діяльності, яка є специфічною для функціонального рівня [6]. Цей підхід базується на стратегічному маркетинговому підході для розуміння концепції маркетингового менеджменту. Згідно з цією теорією, корпоративний рівень, основні елементи формування загального стратегічного плану забезпечуються маркетинговими наслідками: конкурентний аналіз, динаміки ринку та факторів зовнішнього середовища. Із цієї позиції, маркетинг являє собою з'єднувальну ланку між підприємством та ринком, поточною та майбутньою інформацією про стан попиту, які відіграють важливу роль в стратегічному плануванні. На думку автора, управління маркетингом на основі передбачення розробки та реалізації маркетингових програм, підтримує ідею стратегічного маркетингу, тобто обґрунтування маркетингових стратегій для різних продуктових ринків. Відомо, що маркетингові стратегії розробляються на другому рівні структури підприємства, а саме стратегічній одиниці. У певному контексті маркетингова стратегія може бути розробленою, по суті, за рахунок взаємодії трьох складових відомих у науковій літературі як 3 С: споживач, конкуренція та корпорація. Маркетингові стратегії орієнтуються на виявлення конкретних елементів диференціації конкуренції через капіталізацію та удосконалення складових комплексу маркетингу, щоб забезпечити вищу цінність для клієнтів. Відповідно до цієї теорії між стратегічним маркетингом та маркетингом існують певні відмінності: орієнтація, філософія, підхід, відносини із суб'єктами середовища функціонування підприємства, стиль управління та інші складові внутрішнього середовища організації.

Систематизуючи підходи до дефініції поняття управління маркетингом нами виділено наступні: «...це практичне здійснення ... інтегрованої політики підприємства на ринку, яка включає організацію, аналіз, планування, проведення заходів, спрямованих на досягнення певних цілей підприємства на ринку і контроль. ... це сукупність заходів, що регулюють позицію підприємства на ринку за допомогою маркетингових функцій» [7]. «... управління підприємством, яке спрямоване на вивчення та врахування попиту і вимог ринку для обґрунтованої орієнтації виробничої діяльності підприємств на випуск конкурентоспроможних видів продукції» [8], «...це управлінська діяльність, яка включає аналіз, планування, реалізацію і контроль заходів, спрямованих на формування та інтенсифікацію попиту на товари або послуги та збільшення прибутків» [9], «... механізм процесу управління, за допомогою якого маркетингова організація взаємодіє зі споживачами» [10], «... аналіз, планування, реалізація і контроль заходів, зорієнтованих на встановлення, зміцнення і підтримку вигідних обмінів з цільовими покупцями щодо досягнення певних завдань організації ... отримання прибутку, зростання обсягу збуту, збільшення частки ринку [5].

Отже, процес управління маркетингом полягає в реалізації ряду функцій, кожна із яких являє собою комплекс аналітично-оціночних задач, задач стратегічного та тактичного планування, а також виконавчих задач. Очевидно, одержання комерційного успіху бізнесовою структурою на цільових сегментах залежить від ефективності та результативності маркетингової діяльності, та потребує реалізації наступних організаційних засад: реалізація стратегічного та тактичного планування; створення організаційних структур управління; формування інформаційної бази управління [11].

Маркетингова діяльність як вид особливої діяльності підприємства в управлінні підприємством має здійснювати цілеспрямований вплив на споживача, ринок, попит; формувати достові-

рну інформацію про кон'юнктуру ринку, відповідати потребам та вимогам покупців, про зовнішнє середовище функціонування підприємства; розробка такого товарного асортименту, який відповідає вимогам ринку, підвищення конкурентоспроможності продукції. Саме тому службам маркетингу на підприємстві має відводитися провідне місце у системі управління.

За впровадження маркетингу в систему управління підприємства необхідно забезпечити створення служб маркетингу із такими функціями як вивчення ринків збуту, визначення ємності ринку, виявлення вимог покупців до товару, забезпечення конкурентоспроможності продукції, організація просування товару на ринок, формування ланцюгів поставок продукції із високою доданою вартістю, здійснення переробки побічної продукції та відходів виробництва тощо. Окрім цього з метою забезпечення високої результативності маркетингового підрозділу на підприємстві доцільно сформувати тісні зв'язки із іншими управлінськими підрозділами та орієнтувати систему менеджменту на задоволення потреб споживачів за якістю, ціною та іншими споживчими властивостями. Такий підхід зорієнтує виробничу програму підприємства до оптимальних показників, тобто виробництво у необхідних обсягах, асортименту. У цілому усі структурні підрозділи менеджменту підприємства повинні брати участь у розробці та реалізації цілей, стратегії та тактики маркетингу. Необхідно довести до усвідомлення усього персоналу, що маркетинг – це важлива складова в управлінні маркетингом, що впливає на результативність господарської діяльності підприємства.

Управління маркетинговою діяльністю будь-якого підприємства є складним процесом, який потребує відповідних трудових, фінансових і матеріальних затрат. Нині маркетинговий менеджмент підприємства є актуальним завданням, яке має не лише наукове, але й важливе практичне значення. Доказом цього є те, що не існує єдиної методики побудови, а також функціонування системи маркетингу, кожне підприємство створює службу маркетингу із урахуванням внутрішнього потенціалу, сформованих партнерських зв'язків із споживачами, постачальниками, посередниками, клієнтськими колами, конкуренції на ринку, таким чином, щоб забезпечувати досягнення стратегічних цілей. Формування системи маркетингового менеджменту на підприємстві потребує насамперед створення відповідних організаційних структур, розробку відповідного Положення про службу маркетингу, внесення змін до установчих документів підприємства, а також забезпечення розробки стратегії і тактики маркетингової діяльності.

Узагальнення практики управління маркетинговою діяльністю підприємств-лідерів м'ясного птахівництва дозволило зробити висновок про те, що під складовими процесу управління маркетинговою діяльністю слід розуміти сукупність різних елементів – матеріальних і понятійних, а також фахівців, які пов'язані між собою певним чином та відповідно цією взаємодією забезпечують створення маркетингових стратегій, а також управлінських рішень, які дозволяють проводити цілеспрямовану політику комплексу-маркетингу. Однозначно можна сказати, що маркетинг є не лише однією із функцій управління підприємством, а й системоутворювальним чинником формування його корпоративної культури.

Розглянемо особливості середовища функціонування вітчизняних товаровиробників м'яса птиці, що характеризуються високим рівнем монополізації, посиленням невизначеності як чинників внутрішнього, так і зовнішнього середовища ланцюга поставок, стійкою динамікою зростання обсягів виробництва (частка у структурі товарної пропозиції м'яса у 2017 р. становила 51,1%). Така ситуація пов'язана з особливістю м'ясного птахівництва, де технологічний процес визначає швидку окупність вкладеного капіталу та високу інвестиційну привабливість галузі, у результаті чого здійснено будівництво інноваційних птахофабрик переважно вертикально-інтегрованого типу. Можна зробити висновок, що підприємства досліджуваної галузі використали потенційні можливості щодо розвитку. Враховуючи складну ситуацію із виробництвом яловичини та свинини за рахунок птахівництва стабілізовано внутрішній ринок м'яса та сформовано напрям для аграрного експорту.

Так, найбільшим виробником м'яса птиці у країні є «Миронівський хлібопродукт», який в останні два роки утримує понад 40 % ринку та є експортером продукції (майже 25 % обсягів виробленої продукції). Встановлено, що у зв'язку із розширенням експортної діяльності підприємством відкрито дистриб'юторські офіси на Близькому Сході та в Північній Африці, а також переробний завод у Нідерландах. Другу позицію посідає «Агромарс» – частка ринку

більше 12 %. Дещо диверсифікованою є товарна пропозиція агрохолдингу «Агро-Овен», який посідає третю позицію (6 % частки ринку) та виробляє не лише м'ясо птиці, а також свинину та яловичину [12].

Вивчення процесу організації управління маркетинговою діяльністю на птахівничих підприємствах м'ясного напрямку дозволило встановити, що основою для створення спеціалізованих підрозділів у сфері маркетингу були відділи збуту та постачання, які в попередні роки функціонували на цих підприємствах. Очевидно, що в успішних на ринку операторах ці підрозділи управління почали виконувати дуже широке коло функцій, в тому числі аналітичну. Встановлено, що за рівнем розвитку організаційних структур маркетингу в досліджуваних підприємствах їх умовно можна поділити на дві основні групи. Слід зазначити, що серед функціонуючих спеціалізованих підприємств м'ясного птахівництва немає таких, де був би відсутній спеціалізований підрозділ управління маркетинговою діяльністю. Таку ситуацію ми можемо спостерігати у сільськогосподарських підприємствах, де невелике поголів'я птиці вирощується для власного споживання, відсутні потужності із переробки та зберігання.

До першої групи віднесено сільськогосподарські підприємства, що не входять до вертикально-інтегрованих об'єднань, здійснюють поставки м'ясної продукції на локальні (місцеві) ринки, у яких наявними є підрозділи збуту та постачання. Ці організаційні структури виконують функції збуту та матеріально-технічного постачання на рівні підприємства, забезпечуючи усі напрями виробництва. У своїх стратегічних та тактичних діях ці підприємства зорієнтовані на потреби місцевих ринків, на яких займають значні частки, є не завжди спроможними раціонально відреагувати на виклики зовнішнього середовища унаслідок різних чинників (нестачі підготовлених маркетингологів, відсутності стратегії тощо).

До другої групи входять вертикально-інтегровані птахівничі холдинги, які мають сформовані служби (департаменти, відділи) маркетингу, забезпечені висококваліфікованими маркетингологами. Зазвичай, у цих суб'єктів господарювання сформована власна база виробництва кормів. Ці підприємства розвивають підрозділи глибокої переробки, зберігання м'яса птиці, переробки відходів виробництва. Ці агрохолдинги є інноваційними, які орієнтуються на реалізацію принципів сталого розвитку у власній діяльності, є експортерами якісної продукції, формують ланцюги поставок із високою доданою вартістю. Це відповідно впливає й на організацію управління маркетинговою діяльністю та безпосередньо на його складові.

Важливою складовою процесу управління маркетинговою діяльністю птахівничих підприємств м'ясної продуктивності є визначення сукупності цілей маркетингової діяльності: економічні (одержання прибутку від реалізації продукції та послуг, збільшення частки ринку тощо); науково-технічні (поліпшення технології виробництва, утилізації побічної продукції виробництва і т.д.); виробничо-комерційні (забезпечення ритмічності виробництва, формування товарного асортименту відповідно до вимог та запитів споживачів, т.д.); соціальні (задоволення потреб споживачів, персоналу підприємства, його власників, підвищення добробуту країни); екологічні (мінімізація негативного впливу підприємства на навколишнє середовище, утилізація та переробка відходів, виробництво екологічної продукції, запровадження екологічних технологій і т.д.). В управлінні маркетинговою діяльністю зазвичай включаються наступні обов'язкові процедури, які так само як і цілі маркетингу, формують його складові: розробка програми комплексу маркетингу, формування структури маркетингових підрозділів, здійснення маркетингових досліджень, забезпечення координації дій підрозділів при вирішенні різних маркетингових завдань (рис. 1).

Отже, управління маркетинговою діяльністю являє собою процес, який спрямований на впорядкування і узгодження дій співробітників системи менеджменту підприємства та забезпечує маркетингове управління їх діяльністю, тобто це менеджмент, направлений на досягнення організаційних цілей підприємств на основі задоволення потреб та вимог споживачів шляхом реалізації маркетингових функцій. Якщо управління розглядати в широкому розумінні, то це вплив суб'єкта на об'єкт на основі певних методів, технічних засобів, а також використання певної технології для досягнення поставлених цілей. Подібну думку ми знаходимо у Ф. Котлера, який визначає управління маркетингом як аналіз, планування, реалізацію та контроль за виконанням програм, спрямованих на створення, підтримку вигідних відносин із цільовими сегментами для досягнення цілей організації [18].

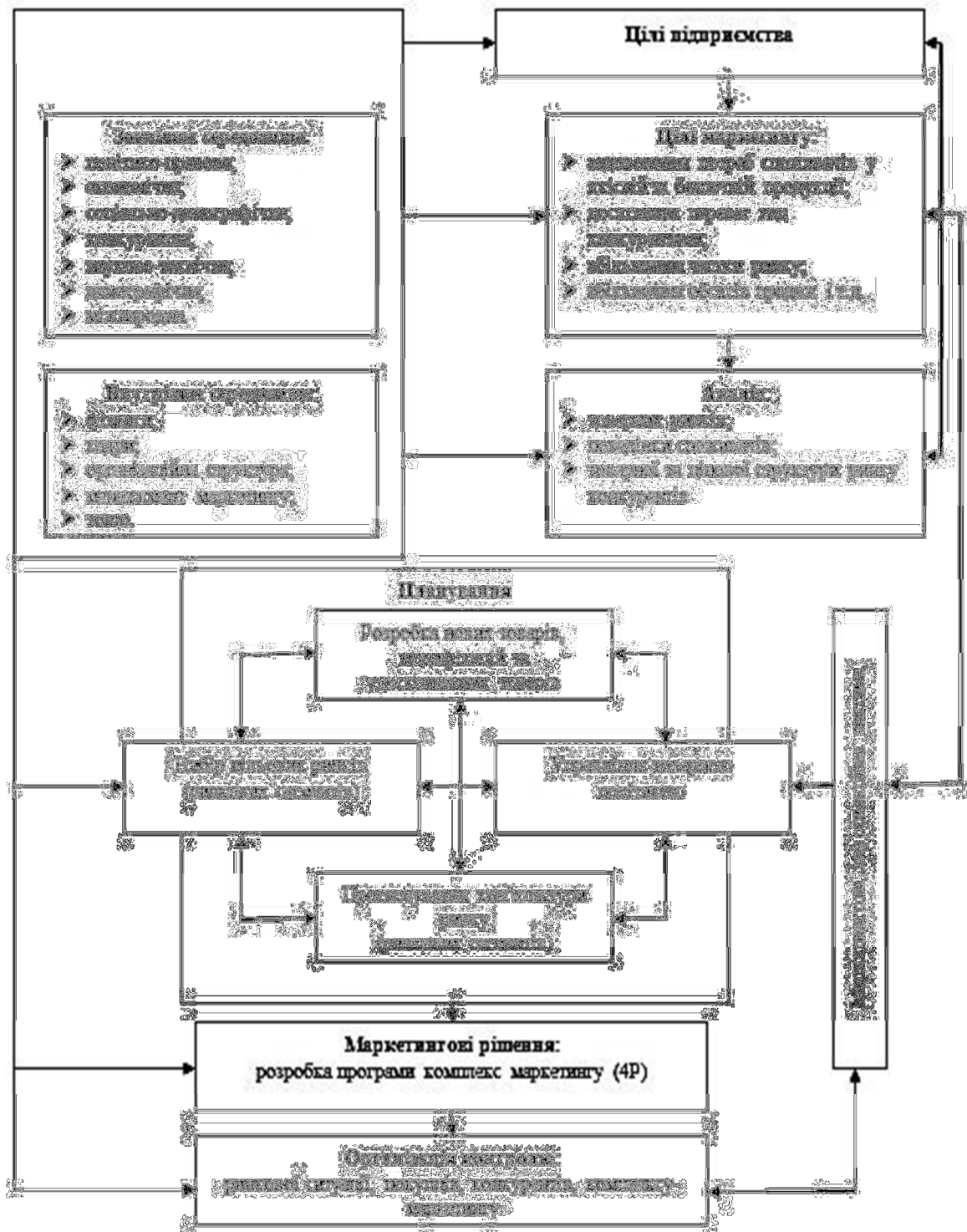

Рис. 1. Принципова модель управління маркетинговою діяльністю підприємства [13, 14, 15, 16, 17].

Російський науковець Т.П. Данько розглядає поняття «управління маркетингом» як цілеспрямовану дію суб'єкта управління на об'єкт управління на основі певної технології та використання системи методів для досягнення поставлених цілей. Управління маркетингом – це цілеспрямована діяльність щодо регулювання позицій підприємства на цільових сегментах на основі організації, планування, обліку, контролю із урахуванням впливу кон'юнктури ринку та конкурентного середовища для досягнення ефективності діяльності підприємства на ринку [19].

Отже, маркетинг потребує наявності чітко поставлених цілей, а також детально розроблених заходів по їх досягненню. Важливою вимогою маркетингу є його підпорядкованість стратегічним цілям та завданням підприємства, а стратегія має відповідати маркетинговим цілям.

Якщо розглядати управління маркетингом як цілеспрямований процес впливу суб'єкта на об'єкт, то слід виділити дві основні сфери – стратегію та тактику. Стратегія маркетингу впливає на всі структури управління, маркетинг є інтегратором внутрішньої та зовнішньої поведінки підприємства. Стратегія – це вибір найбільш загальних напрямів розвитку підприємства, які є пріоритетними для нього із урахуванням конкретної ціннісної орієнтації та є основою для розробки дієвих заходів для досягнення запланованих результатів у майбутньому. Тобто стратегія управління маркетингом – це вибір та рефлексивне відстеження, яке дозволяє в майбутньому скоригувати стратегічні рішення по управлінню маркетинговою діяльністю із урахуванням ціннісних орієнтацій підприємства. У свою чергу тактика маркетингу – це сукупність взаємопов'язаних дій та прийомів підприємства, на основі яких здійснюються конкретні заходи, що передбачають урахування цінових можливостей ринкового середовища з метою досягнення прибутковості та ефективності підприємства у певний період часу.

Підсумовуючи зазначене вище можна зробити висновок про те, що управління маркетинговою діяльністю підприємства включає наступні складові: аналіз ринкових можливостей; оцінку можливих сегментів та відбір цільових ринків, розробку комплексу маркетингу та реалізацію маркетингових заходів. Розглянемо більш детально кожен із виділених складових: аналіз ринкових можливостей – вивчення маркетингового середовища (внутрішнього та зовнішнього), здійснення маркетингових досліджень (вивчення ринку, споживачів, конкурентів, фірмової структури ринку, товарної та цінової структури, аналіз внутрішнього середовища), формування інформаційної бази маркетингу (первинна та вторинна інформація); вибір цільових ринків – оцінка попиту та визначення потенційної і реальної місткості ринку; сегментація ринку, вибір цільових сегментів, позиціонування товару на цільових сегментах; розробка комплексу маркетингу – формування товарної, цінової політики, дистрибуція та просування товару на цільових ринках; реалізація маркетингових заходів – розробка маркетингової стратегії, розробка плану маркетингу та організація контролю маркетингу.

Структура управління маркетинговою діяльністю підприємства представляє собою у найбільш загальному вигляді підпорядкованість управлінських зв'язків між об'єктами та суб'єктами управління, яка характеризує інформаційні зв'язки підрозділів, що мають ієрархічну підпорядкованість та наділені певними правами і відповідальністю. Науковцями систематизовано основні вимоги, які пред'являються до структури управління маркетинговою діяльністю: гнучкість, економічність, оптимальність, оперативність, надійність, стійкість [20].

Вважаємо, що з метою удосконалення процесу управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва, гнучкої орієнтації кінцевих результатів їхньої діяльності на вимоги споживачів доцільно систематично оцінювати його ефективність, а також своєчасно вносити необхідні коригування заходів. Одним із підходів до здійснення оцінювання ефективності маркетингової діяльності підприємства є бенчмаркінг, який є процесом порівняння власної діяльності із результатами функціонування підприємств-конкурентів, на основі чого ведеться пошук та впровадження найбільш дієвих маркетингових заходів і методів роботи інших суб'єктів господарювання [21].

Як порівняння рекомендують використовувати такі показники: потенціал ринку, продуктивний портфель, обсяги продажів, конкурентні стратегії, витрати на рекламу і т.д. За підходом інших науковців пропонується оцінювати стан маркетингової діяльності через оцінку позицій служби маркетингу на підприємстві, тобто оцінку повноти виконання службою своїх завдань та характеристику маркетингової діяльності. Підтримуємо думку, що основним недоліком цієї методики є суб'єктивна оцінка окремих характеристик маркетингової діяльності [22].

Найбільш комплексним підходом до виявлення факторів ефективності маркетингової діяльності є концепція, яка базується на твердженні, що управління маркетинговою діяльністю є важливою функціональною частиною загальної системи управління підприємством, яка спрямована на досягнення узгоджених внутрішніх можливостей підприємства із вимогами зовнішнього середовища для забезпечення прибутковості діяльності. Оскільки управління маркетингом це управлінська підсистема підприємства, яка функціонує на трьох рівнях: управління діяльніс-

тю, управління функцією, управління попитом, то відповідно його ефективність забезпечується цими рівнями.

Результативність процесу управління діяльністю підприємства доцільно проводити на основі оцінки факторів ринкової орієнтації вищої ланки менеджменту підприємства, ринкової орієнтації персоналу, налагодження взаємодії (прямого та зворотного зв'язку) персоналу та вищої ланки управління, рівня відкритості зовнішнього середовища системи управління. Ефективність управління функцією можна представити як залежність таких змінних як планування, організація, прогнозування, мотивація, контроль, тобто результативність функцій менеджменту маркетингової діяльності. Очевидно, що ефективність управління попитом це функція, яка залежить від наступних показників: управління товарною, ціною, збутовою політикою та політикою просування на цільових сегментах підприємства. Отже, управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва у нинішніх умовах вимагає постійно здійснювати ревізію та удосконалення сформованої практики. У мінливих умовах зовнішнього середовища підприємства змушені оперативно адаптувати план дій під умови ринкового середовища. Це можливо забезпечити шляхом досягнення високої гнучкості виробництва, розвиненої інформаційної бази маркетингу, а також його інтегрованості із діяльністю інших підрозділів системи управління підприємством.

Отже, в умовах глобалізаційних змін та європейської інтеграції країни для суб'єктів господарювання галузі м'ясного птахівництва важливою умовою забезпечення ефективності є оптимізація маркетингової діяльності на внутрішньому та зовнішніх ринках, а також налагодження раціонального процесу її управління.

На основі проведеного опитування фахівців вищої та середньої ланки менеджменту підприємств м'ясного птахівництва нами систематизовано стримуючі чинники формування досконалого процесу управління маркетинговою діяльністю, серед яких виділено:

- відсутність розуміння принципів сучасної концепції маркетингу, що можна охарактеризувати як вузький підхід до розуміння маркетингу, який орієнтується лише до задоволення економічних інтересів підприємства, власників та менеджменту. При цьому ігнорується необхідність вирішення питань екологічного та соціального значення (концепція соціально-етичного маркетингу), а також необхідність у формуванні довгострокових партнерських взаємовигідних відносин із суб'єктами ринку (концепція взаємодії);

- прояв монополізації ринку – ця проблема полягає у тому, що за такого типу конкурентного середовища посилюються ризики впливу на споживача та партнерів по бізнесу, а також прояв певних маніпулятивних дій (підвищення цін, обмеження доступу товару у певні часові проміжки і т.д.);

- нестача кваліфікованих кадрів у сфері маркетингу – має прояв за умови, коли власники, керівництво недооцінює маркетингову діяльність, неефективно здійснює організацію праці, встановлює низький рівень заробітної плати. Саме за таких умов маркетингу дуже часто відводиться другорядна роль, незважаючи на те, що ці маркетингові управлінські рішення інтегрують всі сфери діяльності підприємства;

- недостатність фінансування комплексу маркетингу – на окремих підприємствах недооцінюються керівництвом затрати на маркетинг і відсутня готовність їх оплачувати у повному обсязі. Така ситуація зумовлює низьку віддачу маркетингових дій, що й посилює хибну думку у керівництва про недоцільність використання комплексу-маркетингу на підприємстві.

Очевидно, що у зв'язку з розширенням діяльності підприємств м'ясного птахівництва на внутрішньому та зовнішніх ринках, а також усвідомленням вищою та середньою ланкою управління важливості менеджменту маркетинговою діяльністю як інструменту підвищення ефективності, буде посилюватися роль маркетингу, а його інструментарій (товарна, цінова, збутова політики та політика просування) буде гнучко адаптуватися до конкретних ринкових умов, а також до специфіки виробничої діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки. Узагальнені методичні підходи до розуміння процесу управління маркетинговою діяльністю підприємства, яка нами розглядається як складний процес, що потребує відповідних трудових, фінансових і матеріальних затрат. Управління маркетинговою діяльністю підприємств м'ясного птахівництва представляє собою процес, який зорієнтований на впорядкування та узгодження дій, ідей співробітників як маркетингових, так й не маркетингових підрозділів підприємства та забезпечує маркетингове управління їх діяльністю, тобто це управління

спрямоване на досягнення організаційних цілей підприємства на основі повного задоволення потреб потенційних споживачів у якісній та безпечній продукції м'ясного птахівництва шляхом реалізації маркетингових функцій.

Систематизовано основні чинники, які стримують менеджмент підприємства у повній реалізації принципів сучасної концепції маркетингу, а саме: вузьке розуміння сутності маркетингу, монополізація ринку, нестача кваліфікованих фахівців у сфері маркетингу, недостатність фінансування маркетингової діяльності. Невирішеними питаннями у даному напрямі досліджень є формування системи показників результативності процесу управління маркетинговою діяльністю птахівничих підприємств м'ясної продуктивності на основі диференційованого підходу через систему збалансованих показників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lamb, Charles W., Hair, Joseph F., Mc Daniel, Carl (2007). *Essential of Marketing*, South Western Publishing.
2. Wright, R. (1999). *Marketing: Origins, Concepts and Environment*. London: Business Press.
3. Mullins, J., Walker, O. (2005). *Marketing Management: A Strategic, Decision-Making Approach*, 5/e, McGraw-Hill.
4. Kotler, P. (2004). *Marketing Management: Analysis planning implementation and control*. New Jersey. Prentice Hall Pearson Prentice Hall.
5. Aaker, A.D. (2007). *Strategic market management*. John Wiley&SONS, Inc.
6. Richard M.S., Wilson By, Colin Gilligan. (2005). *Strategic Marketing Management: Planning, Implementation and Control*. Elsevier Butterworth-Heinemann Amsterdam.
7. Jain S.C.(2000). *Marketing Planning&Strategy*. Cincinnati: Thomson Learning.
8. Балабанова Л.В., Холод В.В., Балабанова І. В. *Маркетинг підприємства: навчальний посібник*. К.: Центр навчальної літератури, 2012. 612 с.
9. Старостина А.А. *Маркетинговые исследования*. М. : Издательский дом «Вильямс», 2001. 320 с.
10. Гаркавенко С.С. *Маркетинг: підручник*. К.: Лібра, 2008. 712 с.
11. Ассэль Г. *Маркетинг: принципы и стратегия: учебник для вузов / пер. с англ. 2-е изд.* М.: ИНФРА-М: НФПК, 1999. 803 с.
12. Варченко О.М. *Організаційні аспекти розвитку маркетингу в бурякоцукровій галузі*. Вісник аграрної науки. 2001. С. 68–72.
13. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/29/633514/>
14. Райко Д.В., Лебедева Л.Е. *Модель управління маркетингом у системі менеджменту промислового підприємства. Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С.107–121.
15. Артимонова І.В. *Концепція маркетинг-міксу як основа програмно-цільового підходу до організації маркетингової діяльності підприємства. Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 4. С.94–101.
16. Шиманська А.А. *Управління маркетинговою діяльністю промислового підприємства: економічний та філософський підходи*. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No3/166-171.pdf>
17. Гузенко Г.М. *Управління та вдосконалення маркетингової діяльності на підприємстві*. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/38.pdf
18. Россоха В.В. *Маркетинговий менеджмент в системі управління підприємством*. Агроінком. 2012. № 10–12. С. 108–112.
19. Котлер Ф. *Маркетинг от А до Я: концепции, которые должен знать каждый менеджер*. М. : Альпина Паблицерз, 2010. 210 с.
20. Данько Т.П. *Управление маркетингом: учебник. 2-е изд., перераб. и доп.* М. : ИНФРА-М, 2001. 334 с.
21. Голубков Е.П., Михайлов О.З. *Управление внутренним маркетингом. Маркетинг в России и за рубежом*. 2009. № 1. С. 60–71.
22. Goncharuk, A.G., Lazareva, N.O., Alsharf, I.A.M. *Source Benchmarking as a performance management method*. Polish Journal of Management Studies Published. July 2015. No 11(2), pp. 27-36.
23. Патрушева Е. *Методика оценки состояния маркетинга на предприятии*. *Маркетинг*. 2002. №1. С. 80–85.

REFERENCES

1. Lamb, Charles W., Hair, Joseph F., Mc Daniel, Carl (2007). *Essential of Marketing*, South Western Publishing.
2. Wright, R. (1999). *Marketing: Origins, Concepts and Environment*. London: Business Press.
3. Mullins, J., Walker, O. (2005). *Marketing Management: A Strategic, Decision-Making Approach*, 5/e, McGraw-Hill.
4. Kotler, P. (2004). *Marketing Management: Analysis planning implementation and control*. New Jersey. Prentice Hall Pearson Prentice Hall.
5. Aaker, A.D. (2007). *Strategic market management*. John Wiley&SONS, Inc.
6. Richard M.S., Wilson By, Colin Gilligan. (2005). *Strategic Marketing Management: Planning, Implementation and Control*. Elsevier Butterworth-Heinemann Amsterdam.
7. Jain S.C.(2000). *Marketing Planning&Strategy*. Cincinnati: Thomson Learning.
8. Balabanova L.V., Holod V.V., Balabanova I. V. (2012). *Marketing pidpryemstva: navchal'nyj posibnyk [Marketing of the enterprise: a manual]*. K., Centr navchal'noi' literatury, 612 p.
9. Starostina A.A. (2001). *Marketingovye issledovaniya [Marketing research]*. M., Izdatel'skij dom «Vil'jams», 320 p.
10. Garkavenko S.S. (2008). *Marketing: pidruchyk [Marketing: a girlfriend]*. K., Libra, 712 p.

11. Assjel' G. (1999). Marketing: principy i strategija: uchebnik dlja vuzov [Marketing: principles and strategy: a textbook for universities] / per. s angl. – 2-e izd. M., INFRA-M: NFPK, 803 p.
12. Varchenko O.M. (2001). Organizacijni aspekty rozvytku marketyngu v burjakocukrovij galuzi [Organizational aspects of marketing development in beet sugar industry]. Visnyk agrarnoi' nauky. pp. 68–72.
13. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/29/633514/>
14. Rajko D.V., Lebedjeva L.E. (2015). Model' upravlinnja marketyngom u systemi menedzhmentu promyslovogo pidpryjemstva. Marketyng i menedzhment innovacij [Model of management of marketing in the management system of the industrial enterprise. Marketing and Innovation Management]. No 1. pp.107–121.
15. Artimonova I.V. (2010). Koncepcija marketyng-mixu jak osnova programno-cil'ovogo pidhodu do organizacii' marketyngovo'i' dijal'nosti pidpryjemstva [The concept of marketing mix as the basis of the program-target approach to the organization of marketing activities of the enterprise]. Aktual'ni problemy ekonomiky. No 4. pp. 94–101.
16. Shymans'ka A.A. Upravlinnja marketyngovoju dijal'nistju promyslovogo pidpryjemstva: ekonomichnyj ta filosof's'kyj pidhody [Management of marketing activity of an industrial enterprise: economic and philosophical approaches]. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No3/166-171.pdf>
17. Guzenko G.M. Upravlinnja ta vdoskonalennjamarketyngovo'i'dijal'nosti na pidpryjemstvi. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/38.pdf
18. Rossoha V.V. (2012). Marketyngovyj menedzhment v systemi upravlinnja pidpryjemstvom. Agroinkom. No 10–12. pp. 108–112.
19. Kotler F. (2010). Marketing ot A do Ja: koncepcii, kotorye dolzhen znat' kazhdyj menedzher [Marketing from A to Z: concepts that every manager should know]. M., Al'pina Pablishez, 210 p.
20. Dan'ko T.P. (2001). Upravlenie marketingom: uchebnik [Marketing Management: a tutorial]. 2-e izd., pere-rab. i dop. M., INFRA-M. 334 p.
21. Golubkov E.P., Mihajlov O.Z. (2009). Upravlenie vnutrennim marketingom. Marketing v Rossii i za rubezhom [Management of internal marketing. Marketing in Russia and abroad]. No 1. pp. 60–71.
22. Goncharuk, A.G., Lazareva, N.O., Alsharf, I.A.M. (2015). Source Benchmarking as a performance management method. Polish Journal of Management Studies Published. No 11(2), pp. 27–36.
23. Patrusheva Ye. (2002). Metodika otsenki sostoyaniyamarketinganapredpriyatii [Methods of assessing the state of marketing in the enterprise.]. Marketing. No1. pp. 80–85.

Составляющие системы управления маркетинговой деятельностью предприятий мясного птицеводства

Шупик С.М.

В статье приведены теоретические подходы украинских и зарубежных ученых относительно понимания процесса управления маркетингом и основные составляющие элементы управления маркетинговой деятельностью. Систематизированы подходы к дефиниции понятия управления маркетингом. Проанализирован практический опыт управления маркетинговой деятельностью предприятий –лидеров мясного птицеводства и рассмотрены характерные особенности их функционирования на рынке. Приведена классификация предприятий мясного птицеводства по уровню развития организационных структур маркетинга и их основные составляющие процесса управления маркетинговой деятельностью. Представлена принципиальная модель управления маркетинговой деятельностью предприятия, основные факторы и взаимосвязи внешней и внутренней среды, место и роль функционирования маркетинговой информационной системы. Предложены направления совершенствования процесса управления маркетинговой деятельностью предприятий мясного птицеводства на основе оценки факторов рыночной ориентации высшего звена менеджмента предприятия, персонала, уровня открытости внешней среды системы управления и подходы к осуществлению оценки эффективности маркетинговой деятельности. На основе проведенного опроса систематизированы сдерживающие факторы формирования процесса управления маркетинговой деятельностью предприятий мясного птицеводства.

Ключевые слова: управление маркетингом, система управления маркетинговой деятельностью, структура маркетинга, предприятия мясного птицеводства.

Complex systems of management of marketing activity of meat farming enterprises

Shupyk S.

The components of marketing management are systematized and definitions of the concept of marketing management in the Ukrainian and foreign scientific literature are generalized.

The components of marketing management at three levels of the organization a structure represented.

The components of the marketing management process are presented: the mission of the enterprise; establishment of marketing objectives; collection, analysis and processing of information for the purpose of analyzing market opportunities (4C: company, context, client, competitors); identification of strengths and weaknesses, opportunities and threats enterprise; development of marketing strategy; realization of marketing strategy; periodic monitoring of marketing efforts and making necessary changes; development of strategic marketing programs for specific situations, assessment of marketing performance and staff motivation. Most marketing professionals consider managing a marketing process at three levels of organizational structure: on a corporate, business unit and functional and core activities –analysis, planning, implementation, and control. The process of marketing management is to implement functions, each of which is a set of analytical and appraisal tasks and strategic, tactical planning. When introducing marketing in to the enterprise management system, it is necessary to ensure the creation of marketing services with such functions as, studying markets, determining the market capacity, identifying buyers requirements for the product, ensuring product competitiveness, organizing product promotion on the market, forming supply chain for high value added products, the processing of by-products and waste products. In order to ensure the high performance of the marketing unit at the enterprise it is expedient to form close relationships with other management departments and orient the management system to meet the needs of consumers in quality, price and other

consumer properties. Features of the environment of functioning of domestic producers of poultry meat characterized by a high level of monopolization, increased uncertainty as factors of the internal and external environment of the supply chain, stable dynamics of growth in production volumes are considered. This situation is conditioned by the peculiarity of meat poultry farming, where the peculiarity of the technological process determines the rapid return on invested capital and the high investment attractiveness of the industry, which resulted in the construction of innovative poultry farms, mostly of a vertically integrated type. It was established that the basis for the creation of specialized divisions in the field of marketing were sales and supply departments, which in previous years functioned at these enterprises and performed a wide range of functions, including analytical ones. The basic requirements, which are presented to the structure of management of marketing activity are systematized: flexibility, efficiency, optimality, efficiency, reliability, stability. The structure of management of marketing activities of these enterprises, in the most general form, the subordination of managerial links between objects and management entities, which characterizes the information communications of units that have hierarchical subordination and are endowed with certain rights and responsibilities. In order to improve the management process of marketing activities of meat poultry enterprises, the flexible orientation of the final results of their activities to the requirements of consumers, approaches to assess the effectiveness of marketing activities are proposed. Effectiveness of the management process of the enterprise should be conducted on the basis of assessment of the factors of market orientation of the highest level of management of the enterprise, market orientation of staff, the establishment of interaction between staff and senior management, the level of openness of the external environment of the management system. The main factors restraining the management of the company in full implementation of the principles of the modern marketing concept are systematized, namely: a narrow understanding of the essence of marketing, monopolization of the market, the lack of qualified specialists in the field of marketing, lack of financing of marketing activities.

Key words: marketing management, marketing activity management system, marketing structure, meat poultry enterprises.

Надійшла 22.11.2018 р.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 336.714

ШЕВЧЕНКО А.О., ЗАДОРЖНА Р.П., ТКАЧЕНКО М.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

РОЗВИТОК ФОРМ ІНСТИТУЦІЙНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ТА ЇХ РОЛЬ В МЕХАНІЗМІ ЗАЛУЧЕННЯ КАПІТАЛУ У НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

В статті розглянуто питання розвитку та значення інституційних інвесторів на вітчизняному фондовому ринку як основних інституцій по акумулюванню коштів населення та перерозподілу їх в реальний сектор економіки.

Досліджено тенденції та результати діяльності українських інституційних інвесторів за останні п'ять років. Показано, що попри кількісне зростання обсягів їх діяльності, використання потенціалу інститутів спільного інвестування (ІСІ) як механізму залучення коштів дрібних інвесторів є недостатнім для забезпечення подальшого розвитку українського фондового ринку.

Виконано критичний аналіз тривалої практики функціонування на вітчизняному ринку цінних паперів однієї з найбільш успішних компаній з управління активами – ПрАТ «КІНТО», яка наразі є інвестиційним керуючим дванадцяти інвестиційних фондів та одного недержавного пенсійного фонду.

Досліджено особливості використання різних інвестиційних стратегій інститутами спільного інвестування на фондовому ринку та їх вплив на кінцеві фінансові результати ІСІ.

Обґрунтовано, що використання інвестиційними фондами пасивно-активної стратегії є найбільш ефективним, оскільки забезпечує максимізацію доходу при мінімізації ризиків в середньо- та довгостроковій перспективі. З цією метою більшість інвестиційних фондів ПрАТ КУА «КІНТО» формує диверсифікований інвестиційний портфель, основу якого складають цінні папери найбільш інвестиційно привабливих компаній реального сектору економіки, які належать до «блакитних фішок» вітчизняного фондового ринку.

Ключові слова: інституційні інвестори, вартість чистих активів, закритий корпоративний недиверсифікований інвестиційний фонд, інтервальний диверсифікований пайовий інвестиційний фонд.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-78-85

Постановка проблеми. Інституційні інвестори є професійними учасниками фондового ринку та фінансовими посередниками між заощадженнями громадян та потребами вітчизняної економіки. Значна кількість вільних грошових коштів, що знаходиться в українських громадян та велика потреба реального сектору економіки у вільних інвестиційних ресурсах вимагає пошуку ефективних засобів залучення коштів дрібних власників в інститути спільного інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в дослідження діяльності інституційних інвесторів внесли такі зарубіжні вчені як Г. Александер [1], Дж. Бейлі [2], Е. Девіс [3], Г. Марковіч [4], Ф. Фішер [5], Ф. Фабозці [6], У. Шарп [2] та ін. Серед вітчизняних вчених дану проблему досліджували О.В. Болдуєва [7], І. Бланк [8], В. Ватаманюк [9], В. Вірченко [10], В. Корнеєв [11], С. Науменкова [12, 13], В. Пластун [16,17,18], Є. Поліщук [19], А. Федоренко [23], В. Шелудько [24], О. Юркевич [25] та ін. Однак, сучасна діяльність інституційних інвесторів на українському фондовому ринку досліджена недостатньо. Тому особливу актуальність має дослідження практичного досвіду функціонування провідних вітчизняних компаній з управління активами та освоєння ними українського фондового ринку.

Метою статті є вивчення тенденцій функціонування вітчизняних інституційних інвесторів, особливостей застосування ними інвестиційних стратегій та їх впливу на кінцевий фінансовий результат діяльності інвестиційних фондів.

Матеріал і методика дослідження. Відповідно до поставлених завдань для дослідження специфіки розвитку інститутів спільного інвестування були використані методи індукції та дедукції, історичний метод, аналізу та синтезу.

Для аналізу основних тенденцій розвитку інституційних інвесторів використовували методи статистичного та порівняльного аналізу.

Інформаційною базою дослідження виступили наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених, законодавчі та нормативно-правові акти з питань розвитку інститутів спільного інвестування та фондового ринку, статистичні дані НКЦПФР, УАІБ, річні звіти вітчизняних компаній з управління активами та інвестиційних фондів, інтернет-ресурси.

Основні результати дослідження. Важливою проблемою, що стоїть наразі перед вітчизняною економікою, є забезпечення стійкого економічного зростання шляхом залучення інвестиційного капіталу в усі галузі народного господарства. Як свідчить світовий досвід, основна роль у цьому процесі належить ринку цінних паперів, який є важливим інструментом розвитку національної економіки, оскільки сприяє перерозподілу капіталу між її сферами та галузями. Вирішальну роль в механізмі переливу капіталів відіграють такі професійні фінансові посередники як інституційні інвестори. Інститути спільного інвестування – це масштабні фінансові установи, які приймають в своє управління значні суми грошових коштів.

Основним напрямом розміщення грошових коштів ІСІ є цінні папери. З огляду на це ІСІ можна трактувати як фінансових посередників, котрі здійснюють інвестиції шляхом акумулювання грошових коштів більш дрібних інвесторів та вкладення їх в цінні папери [8].

Діяльність ІСІ в Україні має свої особливості та перебуває під впливом різноманітних чинників, зокрема, політичного та економічного характеру. Перші пов'язані із зміною законодавчих та нормативних актів, другі – із нестабільністю економічної ситуації. У Законі України «Про інститути спільного інвестування» чітко зазначаються види інвестиційних фондів та особливості управління активами, а також визначаються правові та організаційні основи створення їх на території України [20].

Станом на 01.10.18 року в Україні було зареєстровано 292 компанії з управління активами (КУА), 235 інститутів спільного інвестування, 58 недержавних пенсійних фондів та 3 страхові компанії з активами в управлінні КУА [22].

У 2017 році Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було зареєстровано випусків цінних паперів інститутів спільного інвестування з урахуванням реєстрації за попередні роки на загальну суму 486,34 млрд грн. У минулому році загальний обсяг випусків цінних паперів ІСІ становив 19,97 млрд грн, що більше на 3,88 млрд грн проти 2016 року. У 2017 році НКЦПФР зареєструвала 42 випуски інвестиційних сертифікатів пайових інвестиційних фондів на суму 6,26 млрд грн. Це на 0,89 млрд грн більше в порівнянні з 2016 роком. Впродовж 2017 року НКЦПФР зареєструвала 138 випусків акцій корпоративних інвестиційних фондів на суму 13,71 млрд грн, що на 3 млрд грн більше порівняно з 2016 роком [21].

Наприкінці 2017 року загальна сума активів інститутів спільного інвестування складала 266,21 млрд грн, причому 96,6 % з них належать до активів венчурних ІСІ (табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристика активів ІСІ за 2013-2017 роки, млн грн

Вид ІСІ	Вартість активів ІСІ, млн грн				
	2013	2014	2015	2016	2017
Пайові інвестиційні фонди	137426,33	148123,59	170855,30	160079,41	170100,71
Корпоративні інвестиційні фонди	45959,57	65627,50	72485,84	75079,45	96110,91
Усього	183385,90	213751,09	243341,15	235158,86	266211,61
Диверсифіковані	1 497,76	1 196,74	788,40	140,19	95,35
Спеціалізовані	-	33,63	21,58	46,15	65,58
Недиверсифіковані	181888,13	212520,72	242 531,17	234972,52	266048,77
Кваліфікаційні	-	-	-	-	1,92
Усього	183385,90	213751,09	243 341,15	235158,86	266211,61
Закриті (невенчурні)	9 864,79	10 708,90	11 042,39	9 444,79	8 873,52
Інтервальні	128,72	110,71	90,39	69,07	82,23
Відкриті	105,81	61,05	55,96	58,59	75,49707
Венчурні	173286,58	202870,43	232 152,41	225586,41	257180,37
Усього	183385,90	213751,09	243 341,15	235158,86	266211,61

Джерело: [21].

Зростання вартості активів за останні п'ять років відбулося майже по всіх видах фондів. Найбільший приріст вартості активів спостерігається по недиверсифікованих інвестиційних фондах – 146,3 % та пайових інвестиційних фондах – 23,8 %. Загалом за 2017 рік найбільшу вартість активів мали недиверсифіковані інвестиційні фонди – 266048,77 млрд грн та венчурні фонди – 257180,37 млрд грн.

Цінними паперами ІСІ переважно торгують на позабіржовому ринку, тоді як на організованому ринку обсяг торгівлі цінними паперами ІСІ в 2017 році становив 61 млн грн. Перелік інвестиційних фондів, цінні папери яких мають найбільший попит серед інвесторів на біржовому ринку, наведено в таблиці 2.

Таблиця 2 – ІСІ закритого типу, цінні папери яких користувалися найбільшим попитом на біржовому ринку у 2017 році (за кількістю біржових контрактів)

Організатори торгівлі	Найменування емітента	2017 рік		
		кількість біржових контрактів, шт.	обсяг виконаних біржових контрактів на організаціях торгівлі, млн грн	відсоток від загальної кількості виконаних біржових контрактів на організаціях торгівлі, %
ПАТ «ФБ «Перспектива»	ЗНПФ «Інвестиційний капітал – фонд облігацій»	4	17,61	30,31
ПАТ «Українська біржа»	ЗНПФ «Індекс Української Біржі» ПрАТ «КІНТО»	4232	13,15	22,65
ПАТ «Українська біржа»	АТ «ЗНКІФ «ПРОФІ-Т ІНВЕСТ»	2	5	8,61
ПАТ «Українська біржа»	Закритий спеціалізований пайовий інвестиційний фонд банківських металів «КІНТО-Голд»	909	2,97	5,11
ПАТ «Українська біржа»	ПАТ «ЗНКІФ «Синергія – 7»	31	0,62	1,06
ПАТ «Українська біржа»	ПАТ «ЗНКІФ «Синергія – 4»	9	0,04	0,07
ПАТ «Українська біржа»	ПАТ «ЗНКІФ «Синергія – 5»	1	0,01	0,01

Джерело [21].

Аналіз наведених даних свідчить, що серед семи основних інститутів спільного інвестування закритого типу п'ять є інвестиційними фондами, які знаходяться в управлінні ПрАТ КУА «КІНТО».

ПрАТ КУА «КІНТО» створене 1992 року і здійснює професійну діяльність на ринку цінних паперів – діяльність з управління активами інститутів спільного інвестування та пенсійних фондів. Власний капітал компанії складає 68,9 млн грн. Сьогодні вона має в управлінні 12 інвестиційних фондів та один недержавний пенсійний фонд.

ПрАТ КУА «КІНТО» ефективно працює на фондовому ринку України вже 25 років. Ще в 2007 році обсяг активів інвестиційних фондів, які знаходилися в управлінні компанії, досяг нечуваного для України розміру більше ніж 1 млрд грн.

Компанія «КІНТО» виступила співзасновником Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ) та Позабіржової (тепер Першої) фондової торговельної системи (ПФТС), яка нині є однією із самих крупних вітчизняних площадок торгівлі цінними паперами.

Співробітники компанії брали активну участь у розробці законів про цінні папери та фондовий ринок, а також закону про інститути спільного інвестування. Історія створення основних інвестиційних фондів, інвестиційним керуючим яких стало ПрАТ «КІНТО» показана в таблиці 3.

За вартістю чистих активів фондів, що знаходяться в управлінні ПрАТ «КІНТО» чільне місце посідає закритий недиверсифікований корпоративний інвестиційний фонд (ЗНКІФ) «Синергія-4» – 55986980,25 грн. Розмір зареєстрованої емісії акцій фонду – 250 млн грн. Фонд випустив в обіг 111951 акцію номінальною вартістю 10000 грн. Друге місце посідає відповідно ЗНКІФ «Синергія-5» з вартістю чистих активів – 25 518853,39 та ЗНКІФ «Синергія Клуб» з вартістю чистих активів 24 510152,65 млн грн (табл. 4).

Таблиця 3 – Основні фонди, управління активами яких здійснює ПрАТ «КІНТО»

Рік створення	Фонди, інвестиційним керуючим яких стало ПрАТ «КІНТО»
1994	«Достаток» – інвестиційний фонд по роботі з приватизаційними паперами.
1995	«КІНТО-Бюджет» – інвестиційний фонд для вкладень в державні боргові папери.
2003	«Синергія» – перший закритий корпоративний недиверсифікований інвестиційний фонд в Україні, створений відповідно до нового законодавства. Акціями фонду торгують на організованому ринку.
2004	«Соціальний стандарт» – відкритий пенсійний фонд, який є доступним для будь-яких фізичних та юридичних осіб «КІНТО-Капітал».
	«Класичний» – відкритий диверсифікований пайовий інвестиційний фонд для інвесторів, які в своїх інвестиційних рішеннях є неохочими до ризику.
2005	«Синергія Ріал Істейт» – закритий недиверсифікований корпоративний інвестиційний фонд. Фонд розрахований на інвесторів, які шукають можливості диверсифікувати власний портфель інвестиціями у нерухомість.
2006	«Народний» – інтервальний диверсифікований пайовий інвестиційний фонд. Є фондом змішаних інвестицій із законодавчо встановленими обмеженнями щодо обсягів інвестування у різні види активів.
2007	«Синергія-4» та «Синергія-5» – закритий недиверсифікований корпоративний інвестиційний фонд. Досягнення максимальних результатів, які можуть бути реалізовані у середньостроковій перспективі. Акції фонду пройшли процедуру лістингу та включені до котирувального списку ПФТС другого рівня лістингу.
2008	«Синергія-7» – закритий недиверсифікований корпоративний інвестиційний фонд. Інвестиційна стратегія фонду передбачає диверсифікований склад активів.
2009	«КІНТО-Еквіті» – диверсифікований пайовий інвестиційний фонд. Перший в Україні відкритий фонд акцій.
2011	ЗНПФ «Індекс Української біржі». Перший фонд, цінні папери якого вільно торгуються на біржі як звичайні акції.
2012	«КІНТО-Казначейський» – відкритий інвестиційний фонд. Портфель фонду складається з акцій, банківських металів, інструментів з фіксованим доходом (облігацій) та депозитів.
2014	«КІНТО-Голд» – закритий спеціалізований пайовий інвестиційний фонд банківських металів. Мета діяльності фонду – створення інструменту, зміна вартості якого максимально відповідає динаміці золота.

Джерело: побудовано за даними [14].

Таблиця 4 – Активи основних інвестиційних фондів, інвестиційним керуючим яких є ПрАТ «КІНТО», 2 квартал 2018 року

Інвестиційні фонди	Вартість чистих активів (ВЧА), грн	ВЧА в розрахунку на один цінний папір, грн	Номінальна вартість 1 цінного паперу, грн	Кількість цінних паперів в обігу, шт.	Мінімальний об'єм інвестицій
ЗНКІФ «Синергія-4»	55 986980,25	5 002,86	10000,00	111951	1 акція
ЗНКІФ «Синергія-5»	25 518853,39	4 292,49	10000,00	5945	1 акція
ЗНКІФ «Синергія-7»	7 001 920,04	7 974,85	10000,00		1 акція
«Синергія РіалІстейт» (ЗНКІФ)	4 212 571,99	4 378,97	10 000	962	1 акція
«Синергія Клуб» (ЗНКІФ)	24 510152,65	17 838,54	10 000	1 374	1 акція
«КІНТО-Еквіті»	5 524 622,23	1 226,60	1 000	4 504	1 інвестиційний сертифікат
«КІНТО-Народний»	5 939 331,18	1 216,08	1 000	4 884	1 інвестиційний сертифікат
«КІНТО-Казначейський»	2 391 312,96	214,52	100	11 147	10 інвестиційних сертифікатів

Джерело: побудовано за даними [14].

Станом на 26 жовтня 2018 року ЗНКІФ «Синергія-4» має у своєму портфелі акції таких компаній як Мотор-Січ з вартістю чистих активів – 26,4 % від загальної вартості активів фонду, Кривбасвибухпром – 19,3 %, Івано-Франківський завод «Промприлад» – 10 %, Центренерго – 8,1 % та Харківський машинобудівний завод «Світло шахтарям» – 7,9 %. Серед галузей промисловості основні кошти фонд вкладає в машинобудування – 47 %, енергетику – 25,2 %, металургію – 20,2 %, фінансовий сектор 6,7 % (рис.1) [14].

Формуючи свій інвестиційний портфель ЗНКІФ «Синергія-4» орієнтувалася на найбільших вітчизняних емітентів: як «блакитні фішки», так і компанії інших, але менш привабливих секторів економіки України. До інвестиційного кошика фонду належать найбільш ліквідні та капіталізовані цінні папери.

Рис.1. Розподіл акцій за галузями ЗНКІФ «Синергія-4».

Джерело: [14].

Різні інвестиційні стратегії, інструменти інвестування і торговельні площадки, на яких працює ПрАТ «КІНТО», забезпечують компанії можливість досягати максимальних результатів та дозволяють використовувати всі переваги спільного інвестування (табл. 5).

Таблиця 5 – Інвестиційна політика фондів, інвестиційним керуючим яких є ПрАТ «КІНТО»

Назва фонду	Тип фонду	Інвестиційна політика фонду	Середньорічна доходність, %
«КІНТО-Казначейський»	Відкритий	Пасивно-активна стратегія	14,6
«КІНТО –Класичний»	Відкритий	Збалансована стратегія	13,6
«КІНТО-Еквіті»	Відкритий	Агресивна стратегія	2,3
«КІНТО-Народний»	Інтервальний	Збалансована стратегія	1,7
«Достаток»	Інтервальний	Збалансована стратегія	14,3
«Синергія РіалІстейт»	Закритий	Збалансована стратегія	-6,2
«Синергія-4»	Закритий	Пасивна стратегія, але з використанням активних операцій	-6,1
«Синергія-5»	Закритий	Пасивна стратегія, але з використанням активних операцій	-7,6
«Синергія-7»	Закритий	Пасивно-активна стратегія	-2,2
«Синергія Клуб»	Закритий	Пасивно-активна стратегія	9,6

Джерело: побудовано за даними [14,15].

Як видно з таблиці 5, найкращий результат при управлінні активами досягається при використанні фондом пасивно-активної стратегії, за якої фонди обмежені можливостями інвестування у конкретні цінні папери та вимогами законодавства щодо диверсифікованих фондів.

Крім того, в прийнятті рішень щодо інвестування фонди орієнтуються на ринкову кон'юнктуру та сприятливі можливості перевкладання коштів у більш прибуткові об'єкти. Зокрема, таку інвестиційну політику проводить відкритий інвестиційний фонд «КІНТО-Казначейський», ЗНКІФ «Синергія Клуб» та ЗНКІФ «Синергія-7». Останній в своїй інвестиційній діяльності проводить політику активного менеджменту з врахуванням результатів різнобічного аналізу та інвестиційних оцінок [14].

Відкритий інвестиційний фонд «КІНТО-Казначейський» орієнтований на середньо- та довгострокових інвесторів, які намагаються зменшити ризики та отримати відносно високі при-

бутки. Тому він дотримується такої інвестиційної політики, коли не більше 5 % активів фонду можуть бути вкладені в цінні папери одного емітента. Свій інвестиційний портфель «КІНТО-Казначейський» утворює з акцій вітчизняних компаній, що котируються на Українській біржі, банківських металів, інструментів з фіксованим доходом і депозитів у пропорції 30:30:30:10 [15].

У свою чергу, використання збалансованої стратегії також є ефективним. Ця стратегія передбачає одержання максимального результату шляхом довгострокового інвестування в диверсифікований портфель цінних паперів, в основному державних, а також акцій вітчизняних компаній та інструменти грошового ринку. При цьому фонд стикається з помірними ризиками та має високі прибутки.

Натомість аналіз інвестиційної політики ЗНКІФ «Синергія-4» та ЗНКІФ «Синергія-5», які використовують пасивну стратегію показав, що вона не дає бажаних результатів.

Висновки. Діяльність інституційних інвесторів має велике соціальне значення, оскільки вони є провідними постачальниками інвестиційних ресурсів в економіку країни та визначають рівень її економічного розвитку. Неухильно з року в рік зростає загальний обсяг випусків цінних паперів ІСІ, зокрема, випуски інвестиційних сертифікатів пайових інвестиційних фондів та випуски акцій корпоративних інвестиційних фондів. Зростання вартості активів за останні п'ять років відбулося майже по всіх видах фондів. Проте для українського фондового ринку цього недостатньо. Стимує активність вітчизняних ІСІ незначна кількість деривативів, що перебувають в обігу та низька ліквідність цінних паперів.

Аналіз функціонування українських інституціональних інвесторів на прикладі інвестиційних фондів, що знаходяться в управлінні ПрАТ КУА «КІНТО», засвідчив, що більшість фондів проводять політику активного менеджменту, вкладають кошти у цінні папери провідних українських компаній та дотримуються принципу широкої диверсифікації своїх інвестиційних портфелів.

Дослідження показало, що серед усіх можливих стратегій, які використовують інвестиційні фонди ПрАТ КУА «КІНТО», найбільш прибутковими є пасивно-активні стратегії. Ці стратегії дають можливість отримувати найбільший дохід при найменших ризиках на середньо- та довгостроковому горизонті інвестування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Alexander, G. J., Sharpe, W. F. & Bailey, J. V. (2001). *Fundamentals of Investments* (3rd ed.). New Jersey: Prentice-Hall.
2. Gordon, A., Sharpe, W., & Bailey, J. (2001). *Fundamentals of investments*. New Jersey: Prentice Hall.
3. Davis E. P., &Steil B. (2001). *Institutional investors*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Markowitz, H. M. (1959). *Portfolio selection: efficient diversification on investments* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons Inc.
5. Fisher, I. (1930). *The theory of interest*. New York: MacMillan.
6. Fabozzi, F. J. & Markowitz, H. M. (Eds.). (2011). *The theory and practice of investment management: asset allocation, valuation, portfolio construction and strategies* (2nd ed.). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
7. Болдуева О. В. Інституційні аспекти розвитку ринку цінних паперів в Україні: монографія. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2013. 391 с.
8. Бланк И. А. *Основы инвестиционного менеджмента*. К.: Эльга-Н, Ника-центр, 2001. 512 с.
9. Ватаманюк В. Г. Розвиток інституційного інвестування в Україні. *Фінанси України*. 2007. № 3. С. 124–130.
10. Вірченко В. В. Формування інвестиційної структури фінансового ринку в умовах транзитивної економіки: дис... канд. екон. наук: 08.00.01. Київ. 2007. 276 с.
11. Корнєєв В. В. Інституційні орієнтири ринкових перетворень. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 3. С. 82–90.
12. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Інституційний розвиток фінансового сектору України. *Фінанси України*. 2008. № 7. С. 53–71.
13. Науменкова С.В., Міщенко С.В. Проблеми розвитку інститутів спільного інвестування. *Економіка та держава*. 2009. № 11. С. 46–48.
14. Офіційний сайт ПрАТ КУА "КІНТО". URL.: <http://www.kinto.com>
15. Офіційний сайт «КІНТО-Казначейський». URL: <http://www.kinto.com/rus/funds/treasury/about/>
16. Пластун В. Л. Інституційні інвестори: підходи до визначення сутності та роль на фінансовому ринку. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. Суми. ДВНЗ «УАСБ НБУ», 2012. Вип. 35. С. 185–194.
17. Пластун В.Л., Домбровський В.С. Підходи до класифікації інституційних інвесторів. *Бізнес Інформ*. 2012. № 9. С. 118–122.
18. Пластун В.Л. Діяльність інституційних інвесторів на фондовому ринку: теорія та практика: монографія. Суми: ДВНЗ «УАСБ НБУ», 2014. 330 с.

19. Поліщук С.А. Діяльність небанківських фінансових установ в інституційній структурі ринку : монографія. Київ: КНЕУ, 2014. 340 с.
20. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 р. №080-VI (із змін.; редакція від 09.12.2015 р.). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5080-17/print146600_2638394908.
21. Річний звіт за 2017 рік Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/rtchniy-zvt-nktsprfza-2017-rk>.
22. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. URL: <http://www.uaib.com.ua>.
23. Федоренко А. Актуальні проблеми залучення інвестиційного капіталу в корпоративний сектор економіки. Вісник ТНЕУ. 2009. № 1. С. 20-30.
24. Фондовий ринок: підручник / Базилевич В.Д. та ін. Київ: Знання, 2015. 621 с.
25. Юркевич О.М. Визначення сутності та ролі інституційних інвесторів на фінансовому ринку. Формування ринкової економіки. 2011. № 26. С. 149–157.

REFERENCES

1. Alexander, G. J., Sharpe, W. F. & Bailey, J. V. (2001). *Fundamentals of Investments* (3rd ed.). New Jersey: Prentice-Hall.
2. Gordon, A., Sharpe, W., & Bailey, J. (2001). *Fundamentals of investments*. New Jersey: Prentice Hall.
3. Davis E. P., &Steil B. (2001). *Institutional investors*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Markowitz, H. M. (1959). *Portfolio selection: efficient diversification on investments* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons Inc.
5. Fisher, I. (1930). *The theory of interest*. New York: MacMillan.
6. Fabozzi, F. J. & Markowitz, H. M. (Eds.). (2011). *The theory and practice of investment management: asset allocation, valuation, portfolio construction and strategies* (2nd ed.). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
7. Boldueva, O. V. (2013). *Instytucijni aspekty rozvytku rynku cinnih paperiv v Ukraini* [Institutional aspects of the development of the securities market in Ukraine]: monografija. Zaporizhzhja: Klasych. pryvat. un-t, 391 p.
8. Blank, I. A. (2001). *Osnovy investicionnogo menedzhmenta* [Investment Management Basics]. Kyiv, Jel'ga-N, Nika-centr, 512 p.
9. Vatamanjuk V. G. *Rozvytok instytucijnogo investuvannja v Ukraini* [Development of institutional investment in Ukraine]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 2007, no. 3, pp. 124–130.
10. Virchenko, V. V. (2007). *Formuvannja investycijnoi' struktury finansovogo rynku v umovah tranzytynoi' ekonomiky*. Diss kand. ekon. nauk [Formation of the investment structure of the financial market in conditions of a transitory economy]. PhDecon. sci. diss]. Kyi'v, 276 p.
11. Kornjejev, V.V. *Instytucijni orijentyry rynkovyh peretvoren'* [Institutional guidelines for market transformations]. *Ekonomika i prognozuvannja* [Economics and Forecasting], 2002, no. 3, pp. 82–90.
12. Naumenkova, S.V., Mishhenko, S.V. *Instytucijnyj rozvytok finansovogo sektoru Ukrainy* [Institutional development of the financial sector of Ukraine]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 2008, no. 7, pp. 53–71.
13. Naumenkova, S.V., Mishhenko, S.V. *Problemy rozvytku instytutiv spil'nogo investuvannja* [Problems of development of collective investment institutes]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the state], 2009, no. 11, pp. 46–48.
14. Official site PrAT KUA "KINTO" URL: <http://www.kinto.com>
15. Official site «KINTO-Kaznachejs'kyj». URL: <http://www.kinto.com/rus/funds/treasury/about>
16. Plastun, V. L. *Instytucijni investory: pidhody do vyznachennja sutnosti ta rol' na finansovomu rynku* [Institutional investors: approaches to defining essence and role in the financial market]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koj' systemy Ukrainy* [Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine]. Sumy, DVNZ «UASB NBU», 2012, iss. 35. pp. 185–194.
17. Plastun, V. L., Dombrovs'kyj, V.S. *Pidhody do klasyfikacii' instytucijnyh investoriv* [Approaches to the classification of institutional investors]. *Biznes Inform* [Business Inform], 2012, no. 9, pp. 118–122.
18. Plastun, V. L. (2014). *Dijal'nist' instytucijnyh investoriv na fondovomu rynku: teorija ta praktyka* [The activity of institutional investors in the stock market: theory and practice]: monografija. Sumy, DVNZ »UASB NBU», 330 p.
19. Polishhuk, Je. A. (2014). *Dijal'nist' nebankivs'kyh finansovyh ustanov v instytucijnij strukturi rynku* [Activities of non-bank financial institutions at the institutional structure of the market]: monografija. Kyi'v, KNEU, 340 p.
20. *Pro instytuty spil'nogo investuvannja: Zakon Ukrainy* [About the institutes of collective investment: Law of Ukraine]. vid 05.07.2012 r. № 5080-VI (iz zmin.; redakcija vid 09.12.2015 r.)/ URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5080-17/print146600_2638394908.
21. *Richnyj zvit za 2017 rik Nacional'noi' komisii' z cinnih paperiv ta fondovogo rynku* [Annual report for 2017 of the National Commission on Securities and Stock Market]. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/rtchniy-zvt-nktsprfza-2017-rk>.
22. *Ukrai'ns'ka asociacija investycijnogo biznesu* [Ukrainian Association of Investment Business]. URL: <http://www.uaib.com.ua>.
23. Fedorenko, A. *Aktual'ni problemy zaluchennja investycijnogo kapitalu v korporatyvnyj sektor ekonomiky* [Actual problems of attraction of investment capital into the corporate sector of the economy]. *Visnyk TNEU* [TNEU Bulletin], 2009, no. 1, pp. 20–30.
24. *Fondovyj rynek : pidruchnyk* [Stock market: a textbook]/ V. D. Bazylevych, V. M. Shelud'ko, V. V. Virchenko ta in. Kyi'v, Znannja, 2015, 621 p.
25. Jurkevych, O. M. (2011). *Vyznachennja sutnosti ta roli instytucijnyh investoriv na finansovomu rynku* [Determination of the essence and role of institutional investors in the financialmarket]. *Formuvannja rynkovo' ekonomiky* [Formation of a market economy]. No. 26, pp. 149–157.

Развитие форм институционального инвестирования и их роль в механизме привлечения капитала в отечественную экономику**Шевченко А.О., Задорожная Р.П., Ткаченко М.В.**

В статье рассмотрены вопросы развития и значение институциональных инвесторов на отечественном фондовом рынке в качестве основных институтов по аккумулярованию денежных средств населения и перераспределения их в реальный сектор экономики.

Исследованы тенденции и результаты деятельности украинских институциональных инвесторов за последние пять лет. Показано, что несмотря на количественный рост объемов их деятельности, использование потенциала институтов совместного инвестирования (ИСИ) как механизма привлечения средств мелких инвесторов недостаточно для обеспечения дальнейшего развития украинского фондового рынка.

Выполнен критический анализ длительной практики функционирования на отечественном рынке ценных бумаг одной из самых успешных компаний по управлению активами – ЧАО «КИНТО», которая сейчас является инвестиционным управляющим двенадцати инвестиционных фондов и одного негосударственного пенсионного фонда.

Исследованы особенности использования институтами совместного инвестирования различных инвестиционных стратегий на фондовом рынке и их влияние на конечные финансовые результаты ИСИ.

Обосновано, что использование инвестиционными фондами пассивно-активной стратегии является наиболее эффективным, поскольку обеспечивает максимизацию дохода при минимизации рисков в средне- и долгосрочной перспективе. С этой целью большинство инвестиционных фондов ЧАО КУА «КИНТО» формирует диверсифицированный инвестиционный портфель, основу которого составляют ценные бумаги наиболее инвестиционно привлекательных компаний реального сектора экономики, которые относятся к «голубым фишкам» отечественного фондового рынка.

Ключевые слова: институциональные инвесторы, стоимость чистых активов, закрытый корпоративный недиверсифицированный инвестиционный фонд, интервальный диверсифицированный паевой инвестиционный фонд.

The development of forms of institutional investment and their role in the mechanism of raising capital for the domestic economy**Shevchenko A., Zadorozhna R., Tkachenko M.**

One of the important contemporary problems is to provide sustainable economic growth by attracting investment capital to all sectors of the national economy. According to world experience, the main role in this process belongs to the securities market. It is an important tool for the development of the national economy, as it promotes the redistribution of capital between its spheres and industries.

Institutional investors as professional financial intermediaries play a decisive role in the mechanism of capital flows allocation. Collective investment institutes are large-scale financial institutions that accumulate significant amounts and manage them.

The article investigates the role and importance of institutional investors as a special type of financial intermediaries in the Ukrainian financial market. Institutional investors are professional participants of the stock market and financial intermediaries between citizen's savings and the investment needs of the domestic economy. Their mission is to promote the more effective realization of the function of transforming savings into investments.

Significant amounts of free cash owned by small investors and the large needs of a real sector of the economy in free investment resources require the search for effective means of fundraising from small owners to collective investment institutions. The importance of institutional investors activity is great since they are the leading suppliers of investment resources in the country's economy and determine the level of its economic development.

The trends and results of Ukrainian institutional investors activity over the last five years is investigated in the article. From the quantitative side, the collective investment institutions are the dominant kind of institutional investors in Ukraine, and their number is constantly increasing. For the beginning of 2018, 292 asset management companies, 235 collective investment institutions, 58 non-state pension funds and 3 insurance companies with assets in AMC management were registered in Ukraine.

We can see the largest increase in the value of assets in non-diversified investment funds – 146.3%. At the same time, mutual funds increased on 23.8%. However, this is not enough for the Ukrainian stock market. A small number of derivatives in circulation and low liquidity of securities restrict the activity of domestic collective investment institutes.

The critical analysis of the long-term working practices of Private joint stock company «KINTO» is performed. PJSC «KINTO» is one of the most successful asset management companies on the domestic securities market. Currently, PJSC «KINTO» is an investment manager of twelve investment funds and one non-state pension fund.

As shown by analysis, the final financial results of the collective investment institutes (CII) depend on the choice of investment strategies. The features of the use of various investment strategies by CII at the stock market are investigated. It is proved that the passive-active strategy using is the most effective because of maximizing income while minimizing risks in the medium and long-term. To achieve this aim, the majority of investment funds of AMC «KINTO» forms a diversified investment portfolio based on the securities of the most investment-attractive companies of the real sector of the economy, belong to the «blue chips» of the domestic stock market. Also, the company «KINTO» uses all advantages of collective investments by applying both different trading platforms and investment instruments (instruments of stock, bond and money markets).

Key words: institutional investors, net asset value, closed-end non-diversified corporate investment fund, interval diversified unit investment fund.

Надійшла 14.11.2018 р.

УДК 336.74:658.11

ОХРИМОВИЧ Т.С., ГУТКО Л.Н.*Білоцерківський національний аграрний університет***ГРОШОВІ ПОТОКИ ПІДПРИЄМСТВА:
ЇХ ОЦІНКА ТА АНАЛІЗ**

Процеси, що відбуваються в економіці в останні десятиліття, наочно доводять, що економічна і соціальна стабільність суспільства залежить від фінансової стійкості підприємств. Одним з найважливіших ознак фінансової стійкості є здатність підприємства генерувати грошові потоки. Наявність грошей у підприємства визначає можливість його виживання і напрями подальшого розвитку. Будь-яке підприємство в процесі своєї діяльності відчуває потребу в фінансових ресурсах, необхідних для здійснення взаємовідносин з іншими юридичними і фізичними особами. Безперервний кругообіг грошових потоків у відтворювальному процесі означає виконання зобов'язань перед бюджетом, партнерами, відсутність прострочених боргів перед підприємством і у самого підприємства, нормальну платоспроможність, необхідну фінансову стійкість, кредитоспроможність і рентабельність. У статті розглянуто сутність і особливості грошових потоків. Наведена класифікація і джерела формування грошових потоків. За даними сільськогосподарського підприємства «Слобода» проведений аналіз формування його грошових потоків, встановлено ступінь їх достатності й ефективності для забезпечення збалансованості та синхронізації грошових потоків, наведено висновки щодо підвищення ефективності грошових потоків.

Ключові слова: грошові потоки, вхідні грошові потоки, вихідні грошові потоки, аналіз грошових потоків, ефективність, рентабельність, ліквідність, сільськогосподарське підприємство.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-86-93

Постановка проблеми. Функціонування підприємства – складний динамічний процес, що є результатом безперервного циклічного руху грошових коштів [1]. Однією із проблем, які виникають перед підприємствами в сучасних умовах, є відновлення і збереження динаміки циклів інвестиційної, операційної та фінансової діяльності, що є запорукою необхідної ліквідної позиції підприємства і реалізації його попиту на кошти [3].

Вирішення цієї проблеми неможливе без глибоких досліджень економічних механізмів, що визначають грошові потоки кожного окремого суб'єкта господарювання [6]. Необхідність в контролі та економічному аналізі грошових потоків на підприємствах обумовлена існуванням практичних потреб фінансового управління, що стоять на рівні проблеми виживання окремих підприємств, галузей і виходу із кризового стану економічної системи в цілому [2, 8, 9]. Тому тема є актуальною і потребує подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу грошових потоків підприємства присвячено праці таких зарубіжних учених як Л. А. Бернстайн, Е. А. Хелферт, К. Уолш, В.В. Ковальов, Г. В. Савицька, певний внесок у дослідження проблеми належить і вітчизняним науковцям, серед яких: І. О. Бланк, М. Г. Чумаченко, Є. В. Мних, І. М. Парасій-Вергуненко, С.І. Шкарабан, Р. В. Федорович, В. М. Серединська, І. Д. Лазаришина та багатьом іншим [3, 5, 10].

Метою дослідження було провести всебічний аналіз формування грошових потоків підприємства, оцінити ступінь достатності та ефективності для забезпечення їх збалансованості та синхронізації. Для реалізації поставленої мети висувуються завдання:

- з'ясувати значення грошових потоків в діяльності суб'єктів господарювання;
- провести аналіз формування грошових потоків конкретного підприємства;
- здійснити оцінку складу, динаміки та ефективності управління грошовими потоками підприємства.

Методологію дослідження складають загальнонаукові методи пізнання та спеціальні, зокрема, економіко-статистичні методи (порівняння, групування, табличний, графічний, стандартизації показників досліджуваних явищ), економіко-логічні прийоми (елімінування, вертикального, горизонтального, коефіцієнтного аналізу), які забезпечили розв'язання поставлених завдань з обраного напрямку дослідження.

Основні результати дослідження. Грошовий потік означає фактичну величину розподілених у просторі і часі надходжень і виплат грошових коштів, що формуються в процесі діяльності господарюючих систем, сферу яких становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

З метою забезпечення ефективного цілеспрямованого управління грошовими потоками вони потребують визначеної класифікації (рис. 1.) [4, 11].

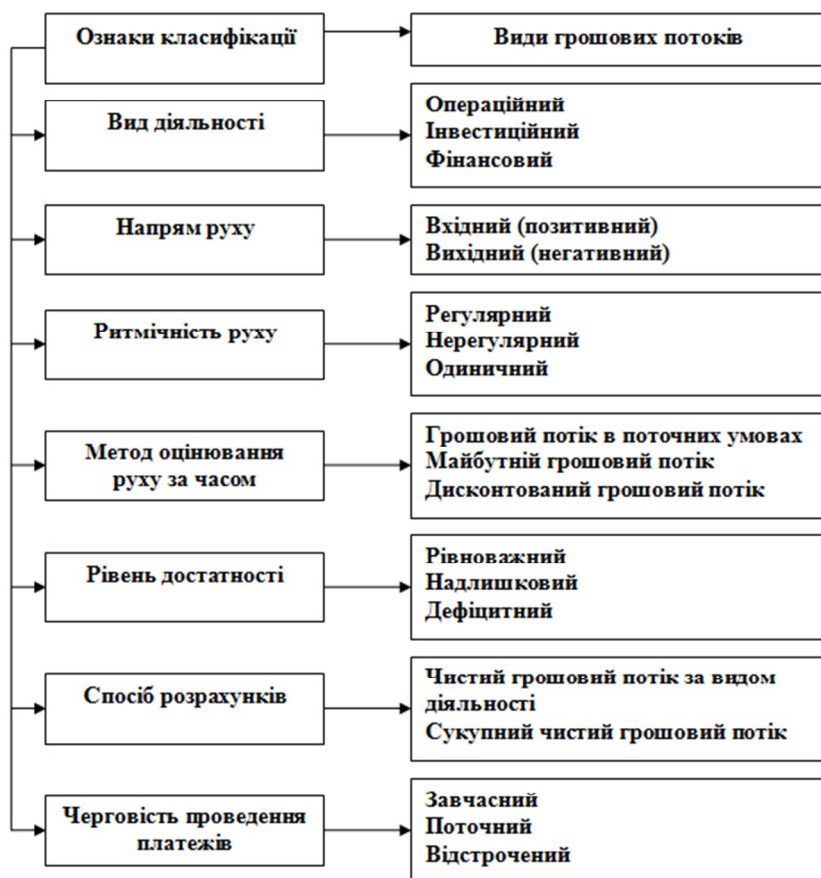

Рис. 1. Класифікація грошових потоків підприємства [4, 11].

Рух грошових коштів кожного суб'єкта господарювання пов'язаний з наступними фактами підприємницької діяльності:

- забезпечення процесу підприємницької діяльності (закупівля товарів, сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, виплата заробітної плати);
- реалізація товарів, продукції, робіт, послуг, тобто відшкодування витрат і формування доходів;
- сплата податків, обов'язкових відрахувань і зборів;
- отримання і погашення кредитів та сплата відсотків.

Грошові потоки підприємства можуть набувати як готівкової, так і безготівкової форми.

Визначення грошових потоків підприємства може здійснюватися прямим і непрямим методами.

За прямого методу визначаються валові позитивні і негативні грошові потоки за кожним джерелом надходження і напрямом використання грошових коштів за видами діяльності (рис. 2.) [5].

Об'єктом дослідження є процес формування грошових потоків та управління ними в рамках виробничо-господарської діяльності ПСП «Слобода», яке створене з метою задоволення суспільних та особистих потреб, шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідницької, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому статутом та іншим чинним законодавством, для отримання на цій основі максимального прибутку.

Основними видами діяльності підприємства є:

- вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння - олійних культур;
- розведення великої рогатої худоби молочних порід;
- розведення свиней;
- виробництво цукру;
- розведення інших тварин;
- допоміжна діяльність у рослинництві.

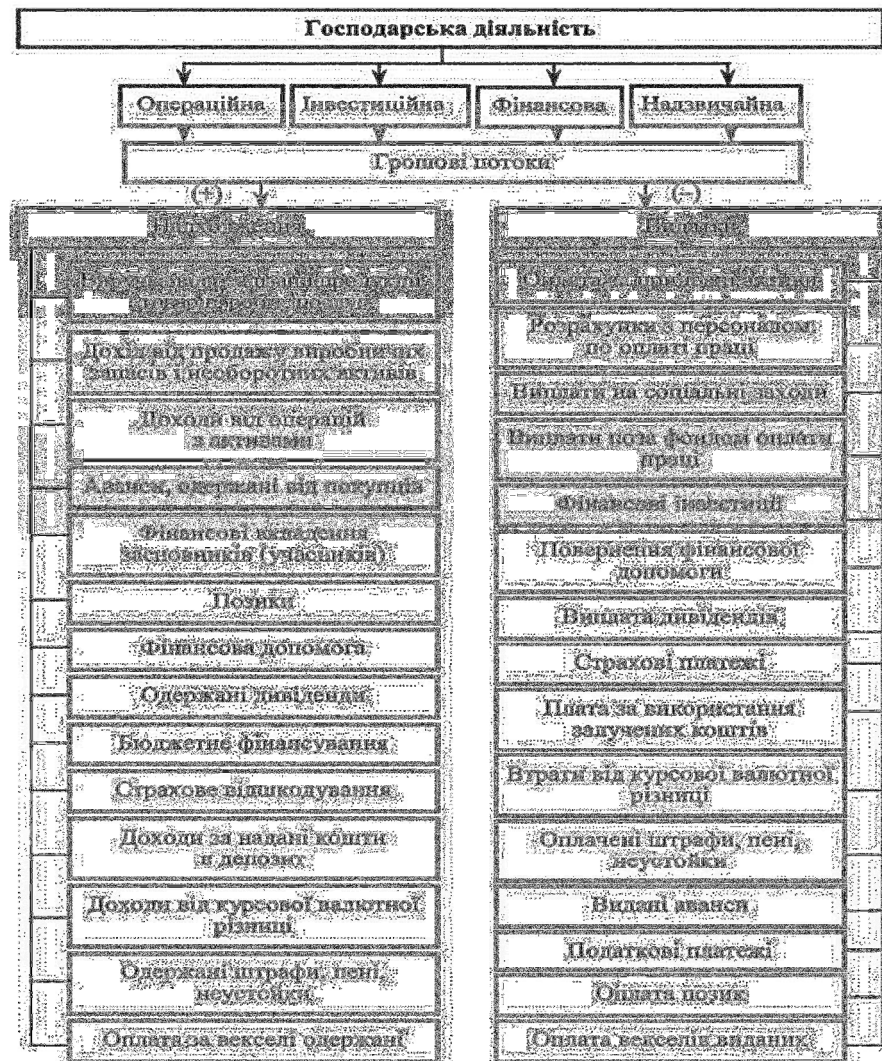

Рис. 2. Джерела грошових потоків [5, 14].

Результати аналізу вхідних і вихідних грошових потоків приватного сільськогосподарського підприємства «Слобода» наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Аналіз вхідних і вихідних грошових потоків ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Показник	2015 р.		2016 р.		2017 р.		Абсолютне відхилення		Відносне відхилення	
	сума	%	сума	%	сума	%	2016 до 2015	2017 до 2016	2016 до 2015	2017 до 2016
Операційна діяльність										
Вхідний грошовий потік	26050	100	32256	100	36408	100	6206	4152	123,8	112,9
Вихідний грошовий потік	22999	87,8	29180	97,1	33119	82,2	6181	3939	126,9	113,5
Чистий грошовий потік	3089	X	4269	X	4380	X	1180	111	138,2	102,6
Інвестиційна діяльність										
Вхідний грошовий потік										
Вихідний грошовий потік	3186	12,2	887	2,9	7166	17,8	-2299	6279	27,8	807,9
Чистий грошовий потік	-3186	X	-887	X	-7166	X	2299	-6279	-27,8	-807,9
Валовий грошовий потік										
Сума всіх вхідних грошових потоків	26050	100	32256	100	36408	100	6206	4152	123,8	112,9
Сума всіх вихідних потоків	26185	100	30067	100	40285	100	3882	10218	114,8	133,9
Сума всіх грошових потоків	-135	X	2189	X	-3877	X	2324	-6066	-1621,5	-177,1

Джерело: розраховано автором за даними фінансової звітності ПСП «Слобода».

Проаналізувавши вхідні та вихідні грошові потоки ПСП «Слобода» за 2015–2017 рр. можна сказати, що вхідні грошові потоки в 2017 році зросли на 10358 тис. грн порівняно з 2015 р. і становили 36408 тис. грн. Вихідні грошові потоки в 2017 році порівняно із 2015 роком зросли на 14100 тис. грн і становили 40285 тис. грн, тобто дефіцит становив 3877 тис. грн.

Докладніше структуру вхідних та вихідних грошових потоків зображено на рисунках 3 і 4.

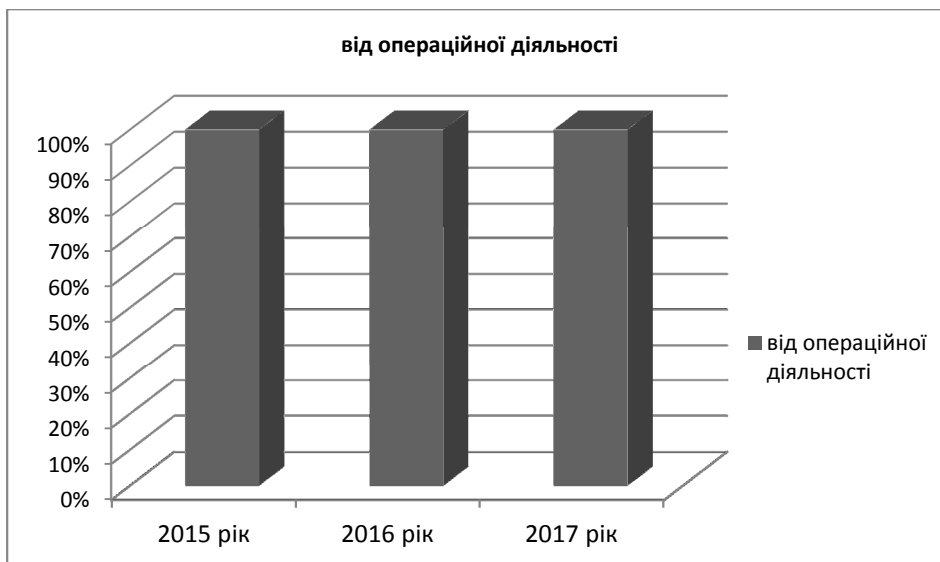

Рис. 3. Структура вхідних грошових потоків ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Із цього рисунка можемо спостерігати що вхідні потоки даного підприємства на 100 % складаються виключно грошовими коштами від операційної діяльності.

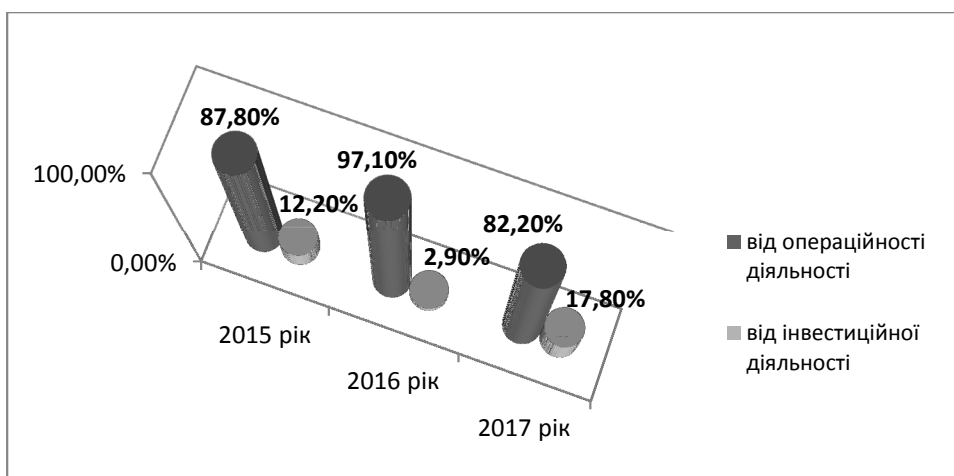

Рис. 4. Структура вихідних грошових потоків ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Розглянувши структуру вихідних грошових потоків ПСП «Слобода» за 2015–2017 рр., можемо сказати що основну частку займають грошові потоки від операційної діяльності (80–90 %), від інвестиційної діяльності – 10–20 %.

Динаміку вхідних та вихідних грошових потоків на ПСП «Слобода» за аналізований період відображає рисунок 5.

У 2015 році вхідні і вихідні грошові потоки практично однакові за розміром. У 2016 році спостерігаємо збільшення вхідних грошових потоків на підприємстві над вихідними, що однозначно є позитивним явищем. Проте в 2017 році спостерігається перевищення вихідних грошових потоків над вхідними.

Показники ліквідності чистого грошового потоку ПСП «Слобода» за 2015–2017 рр. наведено в таблиці 2.

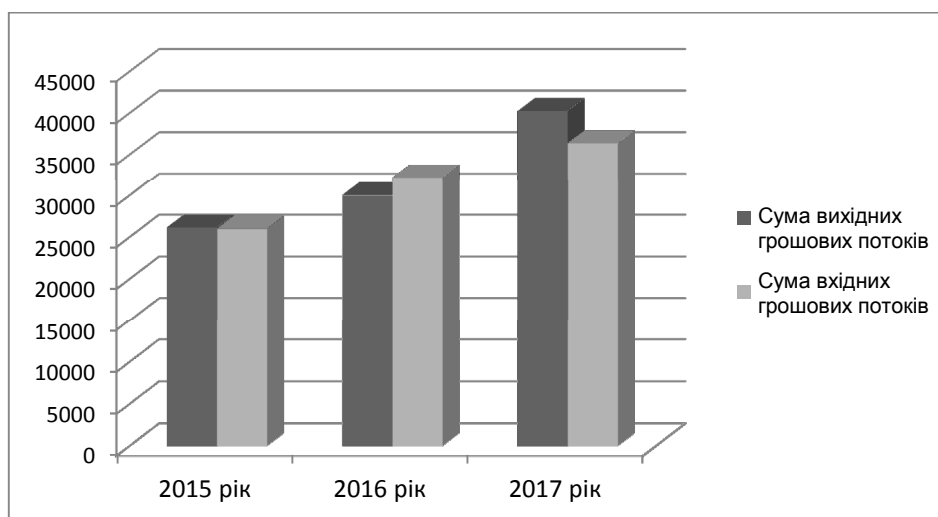

Рис. 5. Динаміка вхідних та вихідних грошових потоків ПСП «Слобода».

Таблиця 2 – Показники ліквідності чистого грошового потоку ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2015 р. (+,-)
Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	0,98	1,07	0,90	-0,09
Коефіцієнт відношення грошових надходжень до чистого грошового потоку	-44,81	14,73	-9,39	35,81
Коефіцієнт інкасації дебіторської заборгованості	25,66	40,54	45,56	19,90
Коефіцієнт покриття кредиторської заборгованості надходженнями грошей	33,26	29,37	19,57	-13,69
Коефіцієнт поповнення грошових коштів	108,99	8,91	43,60	-65,39
Коефіцієнт обертання оборотних активів на основі грошових надходжень	3,49	3,92	4,68	1,19

Джерело: розраховано автором за даними фінансової звітності ПСП «Слобода».

Значення коефіцієнта ліквідності грошового потоку в 2015 та 2017 рр. нижче одиниці, це свідчить, що підприємство не здатне покривати витрати грошових коштів позитивним грошовим потоком.

Досить важливе значення для аналізу має оцінка ефективності грошових потоків, метою якої є визначення результативності їх формування та використання, а також виявлення впливу на фінансовий стан і забезпечення сталого економічного зростання підприємства. Ефективне формування грошових потоків означає таке співвідношення між надходженнями і витрачаннями грошових коштів, яке формує вхідний чистий грошовий потік та забезпечує отримання чистого прибутку [14, 15,13].

Результати аналізу коефіцієнтів рентабельності грошових потоків ПСП «Слобода» за 2015-2017 рр. наведено в таблиці 3.

Таблиця 3 – Коефіцієнти рентабельності грошових потоків ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2015 р. (+,-)
Коефіцієнт рентабельності позитивного грошового потоку	0,06	0,05	0,07	0,01
Коефіцієнт рентабельності чистого грошового потоку	0,07	0,05	0,08	0,01
Коефіцієнт рентабельності середнього залишку грошових коштів	4,32	6,11	0,62	-3,7
Коефіцієнт рентабельності грошового потоку від операційної діяльності	1,13	1,11	1,09	-0,04

Джерело: розраховано автором за даними фінансової звітності ПСП «Слобода».

Із даної таблиці бачимо, що коефіцієнт рентабельності позитивного грошового потоку має тенденцію до зростання, і в 2017 році становив 0,07, що на 0,01 більше ніж в 2015 році. Коефі-

цієнт рентабельності чистого грошового потоку зріс на 0,01 в 2017 році порівняно із 2015 роком і становить 0,08.

Показники ефективності та достатності грошових потоків ПСП «Слобода» за 2015-2017 рр. наведено в таблиці 4.

Таблиця 4 – Показники ефективності та достатності грошових потоків ПСП «Слобода», 2015-2017 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2015 р. (+,-)
Коефіцієнт притоку грошових коштів	-0,004	0,10	-0,08	-0,076
Коефіцієнт ефективності грошового потоку	-0,004	0,11	-0,07	-0,066
Коефіцієнт покриття дебіторської заборгованості чистим грошовим потоком	-0,10	4,25	-3,48	-3,38
Коефіцієнт забезпечення кредиторської заборгованості чистим грошовим потоком	-0,11	3,08	-1,49	-1,38
Коефіцієнт чистого поповнення грошових коштів	-0,4	0,93	-3,33	-2,93
Коефіцієнт ефективності використання оборотних активів на основі чистого грошового потоку	-0,01	0,41	-0,36	-0,35
Коефіцієнт якості чистого грошового потоку	-14,95	0,43	-0,82	-15,77
Коефіцієнт достатності чистого грошового потоку	-0,11	0,71	-3,69	-3,58

Джерело: розраховано автором за даними фінансової звітності ПСП «Слобода».

За визначення показника ефективності грошових потоків позитивною тенденцією буде вважатись його постійне зростання протягом всього періоду. Найвищий рівень цього показника слід відмітити в 2016 р. (0,11). На ПСП «Слобода» не простежується стійка динаміка до зростання коефіцієнта ефективності грошових потоків. Коефіцієнт покриття дебіторської заборгованості чистим грошовим потоком має нестійкий прояв.

Також важливим показником аналізу грошових потоків є визначення коефіцієнта якості грошового потоку, який надає узагальнену характеристику структури джерел формування чистого грошового потоку. Загалом на підприємстві спостерігається низький рівень участі чистого прибутку в формуванні чистого грошового потоку [19, 20].

Рівень достатності грошового потоку свідчить про достатність власних коштів для покриття потреб підприємства [17]. Нормальне значення коефіцієнта достатності чистого грошового потоку має бути на рівні 1. На підприємстві цей показник низький, що свідчить про недостатність власних коштів для покриття своїх потреб, а в 2015 та 2017 роках спостерігаються від'ємні його значення – (-0,11) та (3,69) відповідно.

Висновки. З метою підвищення ефективності управління грошовими потоками ПСП «Слобода» необхідно:

- залучати в практику розрахунок системи показників грошових потоків як вимірників фінансової стійкості та платоспроможності;
- досліджувати галузеві закономірності грошових потоків і враховувати їх у практиці обліку та аналізу підприємства;
- визначати потоки в обліковій, у тому числі оперативній інформації для формування своєчасного і повного інформаційного забезпечення аналізу руху грошових коштів підприємств;
- удосконалити методику аналізу грошових потоків;
- враховувати фактори руху коштів підприємства в умовах невизначеності та ризику.

Для підприємства, яке працює в ринкових умовах, головним є безперервний рух грошових коштів, який може забезпечити функціонування основної діяльності, оплату зобов'язань та здійснення соціального захисту працівників. Аналіз руху грошових потоків дозволяє вивчити їх динаміку, визначити суму перевищення видатків над надходженнями та розробити ряд заходів для забезпечення збалансованості вхідних та вихідних грошових потоків, тобто забезпечити управління ними, що надає можливість підтримувати достатній рівень платоспроможності і фінансової стійкості підприємства [21].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 328 с.
2. Барабаш Н.С., Никонович М.О. Аналіз грошових потоків у системі фінансового менеджменту підприємства. 2010. № 2. Т. 2. С. 164–167.

3. Грилицька А. Математичні моделі оптимізації грошових залишків та аналіз руху грошових коштів Економіст. 2005. № 9. С. 50–53.
4. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: підруч. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 566 с.
5. Поддєрьогін А.М., Невмержицький Я.І. Ефективність управління грошовими потоками підприємства. Фінанси України. 2007. № 11. С. 119–127
6. Біндасова Ю.О. Теоретичні аспекти формування системи управління грошовими потоками підприємства. Научно-технический сборник. 2014. № 77. С. 388–394.
7. Шкарабан С.І., Спільник І.В., Шеремета М.Й. Фінансовий аналіз. Тернопіль. ТНЕУ “Економічна думка”. 2009. 252 с.
8. Спільник І. В., Загородна О.М. Економічний аналіз: навч.-метод. комплекс дисципліни. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 432 с.
9. Спільник І.В. Аналіз грошових потоків підприємства за даними фінансової звітності підприємства: значимість, мета, завдання. Обліково-аналітичне та правове забезпечення інституційних секторів економіки України в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку: зб. наук. праць всеукр. наук.-практ. конф. (30 березня 2017 р., м. Тернопіль). Тернопіль: Крок, 2017. С. 138–140.
10. Загородна О., Серединська В. Оперативне управління грошовими потоками підприємства. Економічний аналіз. 2012. Вип. 10.4. С. 100–104.
11. Доронина А.И. Методы анализа и оптимизации денежных потоков в современных условиях. Молодой ученый. 2016. № 3. С. 491–494.
12. Махонина Е.А., Вокина Е.Б. Управление денежными потоками предприятия. Молодой ученый. 2015. № 11.3. С. 53–55.
13. Ясишена В.В. Теоретичні аспекти аналізу грошових потоків підприємств. Економічний простір. Вип. 16. 2008.
14. Надточій С.І. Коефіцієнтний аналіз грошових потоків підприємства в аспект і управління ними. Формування ринкових відносин в Україні. № 7. 2006.
15. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посібник. К.: Знання, 2007.
16. Кучер О.В., Сахо А.А. Система показників, що характеризують рух грошових коштів. Молодий вчений. 2014. № 6 (09).
17. Спіфанова І.Ю. Вхідні та вихідні грошові потоки підприємства як економічна категорія: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні”. Вінниця, 2013. С. 247–249.
18. Financial statement analysis. CFA Institute. Pearson Custom publishing. Boston, 2008.703 p.
19. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: учеб. пособ.; пер. с франц. /под ред. проф. Я.В. Соколова. М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. 135 с.
20. Robert Toru Kiyosaki. (2000). Cashflow Quadrant: Rich Dad’s Guide to Financial Freedom.
21. Whatis Cash Flow. URL: <http://www.investopedia.com/terms/c/cashflow.asp>.

REFERENCES

1. Bazilins'ka, O.Ja. (2009). Finansovyj analiz: teorijatapratyka: navchal'nyjposibnyk [Financial Analysis: Theory and Practice]. Kyiv, Centruchbovoi' literatury. 328 p.
2. Barabash, N.S., Nykonovych M.O. (2010). Analiz groshovy hpotokiv u systemi finansovogo menedzhmentu pidpryjemstva [Analysis of cash flows in the financial management systems of the enterprise]. Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu. No 2. vol. 2. pp. 164–167.
3. Grylyc'ka A. (2005). Matematychni modeli optyimizacii' groshovyh zalyshkiv ta analiz ruhu groshovyh koshtiv Ekonomist [Mathematical models for optimizing cash balances and analysis of cash flows. Economist]. No 9. pp. 50–53.
4. Cal-Calko Ju.S. (2008). Finansovyj analiz [Financial analysis] pidruch. K. Centr uchbovoi' literatury. 566 p.
5. Poddjer'ogin A.M., Nevmerzhyck'kyj Ja.I. (2007). Efektyvnist' upravlinnja groshovymy potokamy pidpryjemstva [Efficiency of management of cash flows of the enterprise]. Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]. No 11. pp. 119–127
6. Bindasova Ju.O. (2014). Teoretychni aspekty formuvannja systemy upravlinnja groshovymy potokamy pidpryjemstva. [Theoretical aspects of the formation of a cash flow management system of the enterprise]. Nauchno-tehnicheskij sbornik. № 77. p. 388–394.
7. Shkaraban S.I., Spil'nyk I.V., Sheremeta M. J. (2009). Finansovyjanaliz [Financial analysis] Ternopil'. TNEU “Ekonomicnadumka”. 252 p.
8. Spil'nyk I.V., Zagorodna O.M. (2012). Ekonomichnyj analiz: navch.-metod. kompleks dyscypliny [Economic analysis: teaching method. discipline complex]. Ternopil'. TNEU. 432 p.
9. Spil'nyk I.V. (2017). Analiz groshovyh potokiv pidpryjemstva za danymy finansovoi' zvitnosti pidpryjemstva: znachymist', meta, zavdannja. Oblikovo-analitychne ta pravove zabezpechennja instytucijnyh sektoriv ekonomikyUkrai'ny v umovah jevointegracii'tainnovacijnogorozvytku [Analysis of cash flows of the enterprise according to the financial statements of the enterprise: significance, purpose, task. Accounting and analytical and legal support of institutional sectors of the Ukrainian economy in terms of European integration and innovation development]. zbirnyk naukovykh prac' vseukr. nauk.-prakt. konf. Ternopil'. Krok.p. 138–140
10. Zagorodna O., Seredins'ka V. (2012). Operativne upravlinnja groshovimi potokamy pidpryjemstva [Operational management by the enterprise cash flows]. Ekonomichnyj analiz. Vol. 10(4), pp. 100–104.
11. Doronina A.I. (2016). Metody analiza i optyimizacii' denezhnyh potokov v sovremennyh uslovijah [Methods of analysis and optimization of cash flows in modern conditions]. Molodoy uchenyj. No 3, pp. 491–494.
12. Mahonina, E.A., Vokina E.B. (2015). Upravlenie denezhnyimi potokami predpriyatija [Enterprise Cash Flow Management]. Molodoy uchenyj. No 11.3, pp. 53–55.
13. Jasyshena V.V. (2008). Teoretychni aspekty analizu groshovyh potokiv pidpryjemstv [Theoretical aspects of the analysis of cash flows of enterprises]. Ekonomichnyj prostir. Vyp. 16.

14. Nadtochij S.I. (2006). Koefficientnyj analiz groshovyh potokiv pidpryjemstva v aspekti upravlinnja nymy. [Coefficient analysis of cash flows of the enterprise in the aspect of their management]. Formuvannjarynkovyhvidnosyn v Ukraïni [Formation of market relations in Ukraine]. No 7.
15. Savyc'ka G.V. (2007). Ekonomichnyj analiz dijal'nosti pidpryjemstva [Economic analysis of enterprise activity]. Navch. posibnyk. Kyiv, Znannja.
16. Kucher O.V., Sahno A.A. (2014). Systema pokaznykiv, shho harakteryzujut' ruh groshovyh koshtiv [System of indicators characterizing the movement of funds]. Molodyj vchenyj. No 6 (09).
17. Jepifanova I.Ju. (2013) Vhidni ta vyhidni groshovi potoky pidpryjemstva jak ekonomichna kategorija [Inbound and out-bound cash flows of an enterprise as an economic category]. Materials of the II International Scientific and Practical Conference [Modern Trends in the Development of Financial and Innovation-Investment Processes in Ukraine]. Vinnycja, pp. 247–249.
18. Financial statement analysis. CFA Institute. Pearson Custom publishing. Boston, 2008. 703 p.
19. Kolass B. (1997). Upravlenie finansovoj dejatel'nost'ju predpriatija. Problemy, koncepcii i metody. [Financial management of the enterprise. Problems, concepts and methods]. Moscow, Finansy. JuNITI. 135 p.
20. Robert Toru Kiyosaki. (2000). Cashflow Quadrant: Rich Dad's Guide to Financial Freedom.
21. Whatis Cash Flow. Access mode: <http://www.investopedia.com/terms/c/cashflow.asp>.

Денежные потоки предприятия: их оценка и анализ

Охримович Т.С., Гутко Л.Н.

Процессы, происходящие в экономике в последние десятилетия, наглядно доказывают, что экономическая и социальная стабильность общества зависит от финансовой устойчивости предприятий. Одним из важнейших признаков финансовой устойчивости является способность предприятия генерировать денежные потоки. Наличие денег у предприятия определяет возможность его выживания и направления дальнейшего развития. Любое предприятие в процессе своей деятельности испытывает потребность в финансовых ресурсах, необходимых для осуществления взаимоотношений с другими юридическими и физическими лицами. Бесперебойный кругооборот денежных потоков в воспроизводственном процессе означает выполнение обязательств перед бюджетом, партнерами, отсутствие просроченных долгов перед предприятием и у самого предприятия, нормальную платежеспособность, необходимую финансовую устойчивость, кредитоспособность и рентабельность. Движение денежных средств предприятия является непрерывный процесс. Для каждого направления использования денежных фондов должен быть соответствующий источник. В широком смысле активы предприятия представляют собой чистое использование денежных средств, а пассивы и собственный капитал – чистые источники. В статье рассмотрены сущность и особенности денежных потоков. Приведенная классификация и источники поступления денежных потоков. На примере сельскохозяйственного предприятия «Слобода» проведена оценка эффективности денежных потоков. Приведенные выводы по повышению эффективности денежных потоков.

Ключевые слова: денежные средства, входящие денежные потоки, исходящие денежные потоки, анализ денежных потоков, эффективность, рентабельность, ликвидность, сельскохозяйственное предприятие.

Cash flows of enterprises: their assessment and analysis

Okhrymovych T., Gutko L.

The processes taking place in the economy in recent decades clearly demonstrate that the economic and social stability of society depends on the financial stability of enterprises. One of the most important signs of financial stability is the ability of an enterprise to generate cash flows. The presence of money from the enterprise determines the possibility of its survival and directions for further development. Any company in the course of its activities has a need for financial resources necessary for the implementation of relationships with other legal entities and individuals. The uninterrupted circulation of cash flows in the reproduction process means the fulfillment of obligations to the budget, partners, the absence of overdue debts to the enterprise and the enterprise itself, normal solvency, necessary financial stability, creditworthiness and profitability. The cash flow of an enterprise is a continuous process. For each direction of funds use there must be an appropriate source. In a broad sense, the assets of an enterprise represent the net use of cash, and liabilities and equity are net sources.

A research aim was to conduct the all-round analysis of enterprise money forming streams, estimate the degree of sufficientness and efficiency for providing of their balanced and synchronization. For realization of the put aim tasks are pulled out: to find out the value of money streams in activity of manage subjects; to conduct the analysis of certain enterprise money forming streams; to carry out the estimation of composition, dynamics and efficiency of enterprise money streams management.

Research methodology is folded by the scientific methods of cognition and special, in particular, economic and statistical methods (comparison, grouping, tabular, graphic, standardizations of investigated phenomena indexes), economic and logical methods (elimination, vertical, horizontal, coefficient analysis) which provided the solution of the tasks in the chosen research direction.

The article discusses the nature and characteristics of cash flows. The above classification and sources of cash flow. On the example of agricultural enterprise "Sloboda" was estimated efficiency of cash flow.

The main activities of the enterprise are: the cultivation of grain crops (except rice), legumes and oilseeds; breeding dairy cattle; breeding pigs; sugar production; breeding other animals; auxiliary activities in crop production. The input streams of this company are 100% solely cash from operating activities. Having considered the structure of the PSP "Sloboda" initial cash flows for 2015-2017, we can say that the main share of cash flows from operating activities (80-90%), from investment activities – 10-20%. Conclusions were made on improving the efficiency of cash flows.

With the aim to increase cash flows of private agricultural enterprise "Sloboda" management efficiency it is necessary: to attract in practice the calculation of money streams indexes system as measuring devices of financial firmness and solvency; to study area conformities of money law streams and take them into account in practice and analysis of enterprise; to determine streams in registration, including operative, and information for timely forming of the extended dataware of enterprises cash flow analysis; to perfect money streams methodology of analysis; to take into account the factors of enterprise money motion in the conditions of vagueness and risk.

Key words: cash, incoming cash flows, cash outflows, cash flow analysis, efficiency, profitability, liquidity, agricultural enterprise.

Надійшла 20.11.2018 р.

УДК 368.5(477)

ГЕРАСИМЕНКО І.О., ТКАЧЕНКО К.В., РУДИЧ О.О.*Білоцерківський національний аграрний університет*

irina-gerasimenko@ukr.net

k-tkachenko@ukr.net

8282@ukr.net

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
АГРОСТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ**

У статті представлено та проаналізовано основні положення законодавчої бази щодо регулювання відносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції. Запропоновано модель функціонування та розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні. Розглянуто складові дворівневої системи агрострахування та основні передумови формування довіри між страховиками, виробниками сільськогосподарської продукції та державою. Обґрунтовано наслідки впровадження даної системи. Досліджено та проаналізовано сучасний стан сфери сільськогосподарського страхування. Проаналізовано основні страхові продукти та послуги, що надаються страховими компаніями, а також наведено послуги агрострахування, що не знайшли практичного впровадження на вітчизняному ринку. Обґрунтовано доцільність страхування витрат та врожаю сільськогосподарських виробників та розглянуто найбільш прийнятні варіанти з відповідним рівнем франшизи та покриття. Встановлено, що новим видом страхових продуктів є погодні індекси, що дозволяють визначати збитки від впливу несприятливих погодних подій та захистити сільськогосподарських товаровиробників від природно-кліматичних ризиків.

Ключові слова: система страхування, страховик, ризик, управління ризиками, страхування сільськогосподарської продукції, страхові продукти, страхування витрат, страхування врожаю.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-94-105

Постановка проблеми. Аграрне виробництво є одним із найбільш ризикових видів підприємництва, оскільки здійснюється у непередбачуваних природно-кліматичних умовах. Одним із дієвих інструментів управління ризиками у сільському господарстві є страхування, яке дозволяє створити стабільні умови виробничої діяльності господарюючих суб'єктів. Крім того, необхідність розвитку страхування у сільському господарстві ще більш зростає в умовах європейської інтеграції країни та глобалізаційних кліматичних змін.

Інструменти агрострахування в Україні на сьогодні є недостатньо розвиненими, існує необхідність у вивченні підходів та форм страхування, що використовуються у провідних країнах світу, та які можуть бути імплементованими у вітчизняних умовах. У зв'язку з цим, можна зробити висновок про те, що ринок послуг агрострахування, незважаючи на зростаючий інтерес аграріїв до цього виду послуг, все ще знаходиться на етапі становлення. Серед основних причин, що гальмують страхування від аграрних ризиків, експерти зазначають відсутність довіри клієнтів до страхових компаній [1]; недосконалість страхових продуктів та послуг страхових компаній [2]; відсутність інформації про ефективні страхові програми, що допомагають фермерам управляти ризиками, наприклад, індексне страхування [3]; недосконале законодавче забезпечення та відсутність програм державної підтримки [4, 5]. У зв'язку з цим, ураховуючи масштабність сільськогосподарських ризиків, існує необхідність у пом'якшенні наслідків, які власними силами сільськогосподарські товаровиробники не можуть уникнути, тому зростає необхідність розвитку системи агрострахування.

Незважаючи на широке висвітлення окремих теоретичних та практичних аспектів агрострахування, поки що недостатньо висвітлюються особливості сільськогосподарських ризиків та їх прояву, недостатньо уваги приділяється оцінюванню можливостей використання зарубіжного досвіду сільськогосподарського страхування та напрямів його імплементатії у вітчизняній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних питань використання інструментів агрострахування сільськогосподарськими товаровиробниками знайшло відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Гудзя, М. Дем'яненка, О. Зорі, Г. Зуба, С. Навроцького, Р. Смолєнюка, Р. Шинкаренка, Ф. Найта, О. Лобанова, К. Редхеда, Д. Штайхоффа та ін. Однак, незважаючи на значні теоретико-практичні напрацювання зарубіжної і вітчизняної науки щодо різних аспектів розвитку агрострахування, до нині залишаються недостат-

ньо дослідженими питання розробки та впровадження моделі ефективного функціонування системи агрострахування в Україні, а також формування сприятливих умов для використання страхових продуктів та послуг сільськогосподарськими товаровиробниками.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів розвитку інструментів агрострахування на основі узагальнення зарубіжного досвіду та досягнутого рівня розвитку запровадження страхових продуктів у вітчизняному сільському господарстві.

Матеріал і методика дослідження. За проведення дослідження узагальнено теоретичні та фактичні результати щодо практичного запровадження інструментів агрострахування, а також обґрунтовано напрями їх розвитку на основі використання наступних методів: монографічного, логічного узагальнення, системного та порівняльного аналізу.

Основні результати дослідження. У практиці розвинених країн страхування ризиків сільськогосподарських товаровиробників є найбільш дієвим механізмом забезпечення безперервності, збалансованості та стабільності розвитку аграрного ринку й одним із ефективних методів компенсації збитків. Рівень страхування аграрних ризиків у цих країнах перевищує 60 % (США, Канада, Австралія – 78 %; Кіпр страхує 100 % сільськогосподарських угідь). В Україні цей показник характеризується вкрай низьким рівнем і становить близько 5 % від засіяних площ [1, 6]. На ринку агрострахування діє досить незначна кількість продавців страхових послуг. Активних учасників українського ринку аграрного страхування у 2015 р. було всього 12 страхових компаній, котрі отримали ліцензії на проведення страхування врожаю сільськогосподарських культур [7].

Узагальнення зарубіжного досвіду країн щодо формування системи агрострахування дозволило встановити, що вона різниться підходами до її організації за участю держави. При цьому ті чи інші інструменти держпідтримки агрострахування існують у більшості розвинених країн, а також країн, що розвиваються. Нами виділено, з позиції державної участі, такі системи сільськогосподарського страхування: із провідною роллю держави, де вона є основним регулятором страхового ринку та монополює здійснює як страхування, так і перестрахування ризиків (Канада, Кіпр, Греція, Індія, Іран, Філіппіни); із переважанням приватних страхових компаній на страховому ринку, де держава здійснює лише законодавче регулювання (Аргентина, Південна Африка, Австралія, Німеччина, Угорщина, Нідерланди, Швеція, Нова Зеландія); із розвиненим державно-приватним партнерством, де має місце поєднання ринкової конкуренції страхових компаній із раціональним державним регулюванням (США, Португалія, Іспанія, Турція, Південна Корея, Бразилія, Чилі, Франція, Італія, Мексика, Польща) [8].

У зарубіжній практиці агрострахування накопичено достатньо успішний досвід системи взаємного страхування, при якому проблем моральної шкоди та несприятливого відбору значно менше, ніж при страхуванні через страхові компанії. Так, у Німеччині поширеним є взаємне страхування з вирощування картоплі, в США 6 % усіх страхувальників становлять товариства взаємного страхування, у Японії вони здійснюють більше 50 % страхових операцій, у Великобританії, Франції, Нідерландах майже 2/3 сільгосппідприємств застраховані у товариствах взаємного страхування [8–11]. Зазначимо, що на кооперативні форми страхування у зарубіжних країнах припадає близько 40 % загальних обсягів страхової діяльності.

На основі поєднання видів страхування за об'єктами, обсягом покриття ризиків та форм організації на сьогодні склалися наступні базові страхові схеми (продукти), які поширені у різних країнах світу [12–14].

1. Страхування окремих ризиків (Single-risk insurance), яке покриває окремі ризики. Існує майже у всіх країнах світу, а у таких країнах як Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія такі продукти є основними.

2. Комбіноване страхування урожаю (combined (peril) insurance) забезпечує захист від двох і більше ризиків, здебільшого, у доповнення до страхування від граду (Болгарія, Чехія, Португалія, Словаччина, Румунія, Словенія, Угорщина, Швеція).

3. Мультиризикове страхування урожаю (multi-peril crop insurance) покриває основні види ризиків, які впливають на величину урожаю (США, Канада, Австрія, Франція, Італія, Люксембург).

4. Страхування доходу (Revenue insurance) передбачає компенсування втрат доходу як за окремими видами продуктів, так і доходу на рівні господарства (product-specific або whole-farm revenue) (Японія, США, Канада, Швеція).

5. Страхування прибутку (Income insurance) в основному використовується для страхування в цілому по господарству (whole-farm income), поширено в США.

6. Страхування на основі індексу регіональної урожайності (Area yield index insurance).

7. Страхування на основі регіонального індексу доходу (Area revenue index insurance).

8. Непряме індексне страхування (Indirect index insurance), при якому відшкодування розраховується на основі погодних індексів, фотографій полів із супутників та ін. Так, Індія та Канада розробляють страхування на основі погодних індексів, а Канада у додаток до індексів використовує фотографії зі супутників.

9. Стабілізаційні рахунки (Stabilization accounts). Це форма самострахування, що базується на системі індивідуальних рахунків, куди сільськогосподарські товаровиробники щорічно вносять певну суму грошей для наступного використання у роки більших втрат. Можуть базуватися на індексах урожайності, доходу та прибутку (Іспанія, Австралія, Канада).

Отже, у розрізі країн світу існує своя специфіка сільгосстрахування із певними об'єктами страхування, переліком страхових випадків, рівнями покриття та інструментами державної підтримки. Найбільшою ефективністю характеризуються системи сільськогосподарського страхування, які функціонують у Іспанії та США.

Розглянемо особливості сільськогосподарського страхування в Україні. Нині економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків) з метою забезпечення стабільності виробництва у сільському господарстві врегульовано Законом України № 4391 «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [16]. Він регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою, яка здійснюється за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика шляхом сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій, та доходів від розміщення коштів цих фондів. Визначається цей вид страхування наявністю й особливостями ризиків, носіями яких є сільськогосподарські рослини і тварини.

За цим Законом багато складних процедур укладення договорів, отримання страхових відшкодувань і компенсацій від держави чітко прописані та стандартизовані. Це означає, що з'являється можливість видавати аграріям поліс, у якому будуть обумовлені основні технічні моменти, а саме: що, де і за якими параметрами застраховано, який установлено страховий тариф, вартість послуги страхування тощо.

Водночас ризики своєчасного отримання компенсації або її неотримання залишилися на агровиробниках (страхувальниках). За договором страхування вони мають сплатити повну суму страхового внеску, а потім звернутися до державних структур за одержанням компенсації. Також законом не передбачено можливість перестраховувати ризики за межами України.

Крім того, деякі положення цього Закону не узгоджено з нормами Цивільного кодексу України та Закону України "Про страхування". Відповідно до ст. 23 Закону № 4391 термін дії договору страхування сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції спливає у день закінчення строку, на який було укладено договір страхування, або в день загибелі (втрати, вимушеного забою чи знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції. При цьому втрата, вимушений забій чи знищення, травматичне пошкодження або захворювання належать до страхових випадків. Проте у Цивільному кодексі України та Законі України "Про страхування" не передбачено такої підстави для припинення договору страхування, як настання страхового випадку. Згідно зі ст. 28 цього закону, дія договору страхування припиняється та втрачає чинність за згодою сторін, а також у разі виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі. У разі настання страхового випадку страховик повинен виконати свої обов'язки щодо виплати страхового відшкодування. Отже, доходимо висновку, що ст. 23 Закону України «Про страхування» обмежує право суб'єктів страхування на визначення строку договору страхування [17].

Водночас новий закон ставить жорсткі вимоги до страховиків. Раніше поняття «агροстрахування» підпадало під поняття «майнове страхування». Тепер його виділено в окремий вид, тому

потрібна окрема ліцензія для надання таких послуг. Крім того, страхувати аграріїв за державною підтримкою зможуть лише ті компанії, які є членами Аграрного страхового пулу.

Оскільки в Україні послуги зі страхування сільськогосподарським виробникам надають приватні страхові компанії, найоптимальнішим для України є варіант американської моделі. Дана модель передбачає активну участь держави в підтримці страхування сільськогосподарських ризиків, товаровиробників, продукції. Головним елементом підтримки є надання субсидій та компенсацій на оплату частини страхової премії, що дозволяє зменшити вартість страхування для виробників сільськогосподарської продукції, а відтак, забезпечити масовий характер сільськогосподарського страхування [18, 19].

Значний внесок у створення ефективної системи агрострахування з активною участю держави в Україні зроблений Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC, Група Світового банку). У даному проекті висвітлено міжнародний досвід побудови системи агрострахування та описано можливі варіанти участі держави у страхуванні [20]. Реалізація запропонованої моделі на законодавчому рівні дасть відчутний поштовх розвитку агрострахування в Україні.

Розглянемо дворівневу систему агрострахування.

Перший рівень – страховики, які надають сільськогосподарським виробникам послуги зі страхування сільськогосподарської продукції. При цьому створюються належні умови: законодавчо має бути визначено окремий вид добровільного страхування сільськогосподарської продукції; для здійснення страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки страховики мають бути внесені до відповідного реєстру, який веде Агентство. При цьому страховик зобов'язаний бути членом страхового бюро, яке створюється страховиками; має бути встановлено додаткові фінансові нормативи та вимоги до формування резервів щодо страхування сільськогосподарської продукції.

Другий рівень – об'єднання сільгоспвиробників, які беруть участь у створенні нових та удосконаленні існуючих страхових продуктів, страхове бюро зі страхування сільськогосподарської продукції як єдине об'єднання страховиків, орган державного управління – Агентство, яке реалізує політику держави щодо підтримки страхування сільськогосподарської продукції.

Цей рівень забезпечує для сільськогосподарських виробників і страховиків фінансову й інформаційну інтеграцію та сприяє розвитку добровільного страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки.

Запропонована модель функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні забезпечить формування взаємної довіри між страховиками, виробниками сільськогосподарської продукції та державою.

Від запровадження такої системи сільськогосподарській товаровиробник отримає: захист від непередбачуваних і катастрофічних подій; зниження необхідних платежів за договорами страхування сільськогосподарської продукції (від 50 %), сільгоспвиробник за 50 % отримує 100 % відповідальності страховика); незалежність від бюрократичних процедур (державна виконуватиме не функцію розподілу ресурсів, а державну функцію управління та контролю); переміщення центру конкуренції від сільськогосподарських товаровиробників до страховиків (страховики мають укладати договори страхування в конкретних регіонах із тими виробниками, які виробляють визначену державою продукцію); впевненість в отриманні страхового відшкодування за рахунок використання типових страхових продуктів із стандартизованими тарифами (сільськогосподарські товаровиробники через свої об'єднання зможуть впливати на встановлення ціни на страхові продукти).

За рахунок запровадження запропонованої системи страховик отримає: розширення бази та обсягів страхування; фінансову інтеграцію страховиків із чітким встановленням розподілу коштів між ними; формування централізованих баз даних, зокрема для страхової статистики; організацію перестрахування ризиків і створення фонду для компенсації у разі катастрофічних подій; незалежність від бюрократичних процедур.

Завдяки формуванню такої системи держава зможе забезпечити розвиток страхування сільськогосподарської продукції, а також отримає реальні механізми, що здатні забезпечити стабільність сільськогосподарського виробництва та доходів сільського населення як передумов стабільного економічного зростання; стимулювання виробництва необхідної продукції, щоб забезпечити продовольчу безпеку держави; оптимальне вирішення державних завдань щодо підтримки виробника сільськогосподарської продукції в умовах обмеженості бюджетних кош-

тів, зокрема, у разі непередбачених подій; зменшення витрат державного бюджету на створення й діяльність системи за рахунок використання вже існуючої інфраструктури страховиків; нові підходи до процесу державного управління в агросекторі на макрорівні.

Разом із тим, нині існують підстави розглядати стан сфери сільськогосподарського страхування як кризовий. По-перше, незадовільне фінансове становище більшості сільськогосподарських товаровиробників стримує розвиток сільськогосподарського страхування. По-друге, відсутність гарантій своєчасної виплати страхових відшкодувань внаслідок нестачі необхідних коштів у страхових компаній. Це пояснюється тим, що сільськогосподарське страхування, насамперед страхування врожаїв, має певні особливості. Наприклад, неврожаї через засуху або прояв інших несприятливих погодних явищ частіше охоплюють цілі регіони. По-третє, відсутність необхідної гнучкої системи обліку при проведенні страхових операцій, зокрема недостатнє врахування реального ступеня настання страхових подій.

Вітчизняні страхові компанії пропонують сільськогосподарським підприємствам ряд страхових продуктів, які мають різні умови та рівень покриття ризиків [2]. Умови комбінованого та індексного страхування визначено в розділі 3 Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України». Ці страхові продукти для агросектору можуть забезпечити певний рівень захисту і компенсацію збитку від несприятливого впливу погодних факторів. Використання страхування для мінімізації цінних, фінансових і ринкових ризиків є складним і неефективним, тому сільськогосподарським підприємствам пропонується розглядати страхування не лише як інструмент для управління погодними ризиками, а й ризиками пошкодження або знищення майна.

Крім того, важливим напрямом розвитку страхових послуг для сільськогосподарських товаровиробників є страхування витрат на виробництво або врожаю більшості зернових і технічних культур. Страхування доходу від виробництва сільськогосподарських культур у країні практично не розвинено через відсутність ефективної маркетингової інфраструктури в агросекторі.

Для страхування витрат на вирощування продукції товаровиробник повинен подати документи, що підтверджують усі витрати, які були понесені господарством для закупівлі матеріально-технічних ресурсів і виконання необхідних технологічних операцій. При цьому до укладання договору страхування слід погодити технологічні карти, а також перелік необхідних заходів або використовуваних ресурсів у разі настання ризикових подій для мінімізації збитків від застрахованих ризиків.

Страхування витрат доцільно використовувати підприємствам, які вирощують овочеву продукцію, виноград і фрукти. Вони можуть страхувати витрати на ранніх стадіях вирощування, наприклад, заморозки пізньою весною або посуха у травні–червні, коли підприємство має можливість пересіяти культури й одержати врожай у поточному сезоні. Також страхування витрат є доцільним для підприємств, які закладають нові виноградники і сади, коли необхідно чекати 2–4 роки до виходу посадок на рівень планової продуктивності. У цьому разі підприємство може компенсувати витрати при пошкодженні або загибелі молодих рослин і провести необхідні роботи за рахунок отриманого страхового відшкодування.

Водночас страхування витрат економить кошти виробника на страхування, оскільки страхову суму розраховують із суми витрат (включаючи відсотки за користування кредитними коштами) без урахування ціни реалізації продукції.

Вибираючи продукт страхування витрат, сільськогосподарські товаровиробники не зможуть компенсувати недоотриманий прибуток (дохід), якщо ризикова подія настане наприкінці вегетаційного циклу і знищить урожай культури. Тому рекомендуємо страхувати ризики більш пізніх періодів вегетації за допомогою продуктів страхування врожаю, в яких страхова сума розраховується з урахуванням очікуваної ціни реалізації, середньорічних цін або середніх цін реалізації застрахованої продукції підприємством за останні 3–5 років.

Страхування витрат і врожаю зазвичай коштує однаково, і страхувальник може заощадити власні кошти, вибираючи страхування витрат за допомогою рівнів франшизи або покриття. Пропонується укладати договори страхування без франшизи, оскільки продукти із покриттям є більш зрозумілими і простими. Відсутність франшизи робить страхові продукти зрозумілими, тому в багатьох країнах страхові компанії практично відмовилися від франшизи на користь покриття. Укладаючи договір страхування із покриттям, підприємство знає, з якого рівня втрат

урожаю настає відповідальність страховика і яку суму відшкодування можна отримати. Крім того, тарифна ставка (тариф) у продуктах страхування із покриттям більш точно відображає реальну вартість послуги страхування. Вважаємо, що доцільно використовувати продукти страхування із рівнем франшизи у межах 10–40 % і з рівнем покриття 60–80 %. Зазначимо, що окремі страхові компанії пропонують продукти страхування з одночасним використанням покриття та франшизи [21].

Слід зазначити, що продукти з великими франшизами (40–50 %) і/або низьким рівнем покриття (50–60 %) є більш дешевими, однак вони компенсують лише незначну частину витрат або доходу виробника. Такі продукти можуть бути вигідними для страхування застави при одержанні кредиту.

Після визначення завдань страхової програми (страхування витрат або врожаю, рівень покриття або франшизи) виробник повинен визначити, від яких ризиків і протягом якого періоду він бажає застрахувати свої поля або вирощувані культури. Страхування від одного або кількох ризиків зазвичай коштує дешевше, ніж комплексне страхування, яке може включати перелік із 5–15 ризиків.

Так, наприклад у США розроблено та реалізовано понад 20 програм агрострахування, більше 370 страхових продуктів, що дозволяють практично повністю застрахувати сільгоспвиробників від усіх видів ризиків. У 2007 році було запроваджено ще два нових продукти страхування – для пасовищ і фуражних культур. Один з них гарантує відшкодування збитків через низьку кількість опадів у певній географічній зоні, інший – через низький індекс вегетації за супутниковими даними. Поява нових страхових продуктів сприяла значному збільшенню площ під страхування врожаю. Стрижнем системи агрострахування, субсидованим Федеральним урядом США, є програма (Multiple Peril Crop Insurance) або MPCІ – мультиризикове страхування [4, 22].

Крім програми мультиризикового страхування, існують такі діючі програми: гарантія доходу (Revenue Assurance); страхування прибутку (Income Protection); груповий план страхування, або індекс врожайності (Group Risk Protection); груповий план страхування доходу, або індекс доходу (Group Risk Income Protection); страхування доходу від вирощування культури (Crop Revenue Coverage) [23]. Поліси агрострахування найбільшу популярність отримали в тих штатах, які спеціалізуються на вирощуванні кукурудзи, пшениці і сої. За результатами 2013 року кількість укладених договорів склала 1,2 млн полісів. Близько 80 % з них припали саме на згадані культури [24].

Страхування від одного або кількох (набору) ризиків надає захист від суворо обумовлених ризиків і є одним із найдешевших. Найбільш поширеним таким продуктом в Україні та в інших країнах вважається страхування від граду. Цей продукт пропонується виробникам за тарифною ставкою від 0,5 до 2,5 %, залежно від регіону і від частоти ризикових подій. Рекомендується підписувати комбіновані договори страхування для захисту врожаю від граду та буревію, бо ці ризикові події часто відбуваються водночас. Специфікою страхування від граду та бурі є відносна простота визначення настання ризикової події і розрахунок збитків. Іноді сторони договору страхування не можуть відразу визначити суму збитків, тому вони повинні проводити моніторинг посівів до збирання врожаю. Сторони можуть домовитися про виплату першої частини відшкодування за результатами обстеження посівів після ризикової події та остаточно врегулювати суму збитку під час збору врожаю. У такому разі бажано, щоб перелік ризиків включав ризик зниження врожайності внаслідок впливу вторинних хвороб на пошкоджені посіви. Страхування від кількох ризиків по різних культурах дешевше комплексного, і виробник може розраховувати на тарифні ставки в межах 2–5 %. Основним недоліком страхування від одного або кількох ризиків вважається той, що загибель урожаю або суттєве зниження врожайності може статися через вплив інших ризиків, які не передбачені договором [25].

Деякі страхові компанії почали розробляти і пропонувати виробникам продукти страхування овочевих культур, виноградників і садів від граду, урагану, зливи та весняних заморозків. Так, у договорі зазначають період від моменту висаджування розсади (для овочів), або з обумовленої дати, до моменту збирання врожаю. Вартість подібного страхового захисту – в межах 5–12 % від страхової суми, залежно від частоти настання ризикових подій і обсягів щорічних збитків.

Слід зазначити, що страхування овочів, фруктів і виноградників є більш дорогим, ніж страхування польових культур, оскільки виробник може отримати істотні збитки (у грошовому ви-

раженні) навіть від ризикової події на невеликій площі, або за невеликий проміжок часу (град, заморозки). Перевагою такого страхування можна вважати можливість страхування якості продукції, що може бути цікавим для виробників продукції, яка споживається у свіжому вигляді.

Договори комплексного страхування зазвичай включають широкий перелік ризиків (від 5 до 15), від впливу яких виробник може застрахувати свої культури. Дані страхові продукти вимагають страхування всього масиву культури, однак деякі страхові компанії дозволяють застрахувати окремі поля за умови дотримання всіх агротехнологічних вимог і використання якісних матеріально-технічних ресурсів. Ці страхові продукти в основному використовуються для страхування польових культур. Вітчизняна практика практично не пропонує комплексних страхових продуктів для овочів, садів і виноградників, що швидше за все пов'язано з недостатнім попитом на даний вид страхових послуг з боку виробників [26].

Недоліком комплексних страхових продуктів вважається певна складність визначення збитків унаслідок настання ризикової події. Якщо виробник застрахував посіви практично від усіх можливих ризиків, ця проблема зникає (однак таке страхування є найдорожчим, із тарифною ставкою в межах 6–20 % залежно від регіону), тому сторони визначають загальний збиток при загибелі культури або суттєвому пошкодженні. Однак, якщо виробник вибрав обмежений перелік ризиків, намагаючись заощадити на вартості страхування, сторонам може бути важко визначити розмір збитку від певної ризикової події (крім граду, буревію та ін.) Процедура оцінки збитку завжди є суб'єктивною, оскільки неможливо визначити збиток із точністю менше 5 % [27].

На рисунку 1 наведено схему комплексного страхування сільськогосподарського підприємства, яку можна інтерпретувати наступним чином.

Рис. 1. Схема комплексного страхування сільськогосподарських підприємств.

Джерело: розроблено авторами.

Так, сільськогосподарське підприємство отримує у кредит засоби механізації, які необхідні для проведення весняно-польових робіт. Страхова компанія, маючи у своєму розпорядженні модульний страховий продукт, готує одночасно і підприємству-постачальнику техніки, і сільськогосподарській організації комерційну пропозицію щодо комплексного страхування ризиків, що передбачає привабливі умови сплати страхових внесків.

Досвід багатьох компаній, що реалізують комплексні програми страхування в сільському господарстві, свідчить про істотне зниження страхових тарифів – у середньому до 25 %. Такі програми економічно вигідні як страхувальнику, так і страховій компанії, оскільки при комплексній оцінці ризиків і одночасному оформленні всіх документів знижуються витрати страховика на ведення справ.

Отже, підприємство-постачальник сільськогосподарської техніки страхує за нижчим тарифом ризики невиконання зобов'язань свого контрагента – сільськогосподарського підприємства. У свою чергу, воно має переваги, якщо:

– застрахує сільськогосподарські культури, оскільки можливий неврожай може призвести до збитків від виробничої діяльності, що в кінцевому підсумку позначиться на виконанні зобов'язань з оплати придбаної в кредит сільськогосподарської техніки;

– придбає страховий поліс на сільськогосподарську техніку, яку куплено в кредит;

– організує восени страхування запасів виробленої продукції на складі (елеваторі), тому що надійне зберігання запобігає збиткам і, крім того, забезпечує додатковий прибуток у ті періоди реалізації продукції на ринку, які залежать від сприятливої цінової кон'юнктури. Вважаємо, що лише за такого підходу можна очікувати досягнення максимального ефекту від комплексного підходу в управлінні ризиками сільськогосподарського виробництва.

Нині відсутній страховий продукт, який дозволив би, крім усього, компенсувати сільськогосподарським підприємствам можливі втрати від зміни цін на поставлені їм матеріальні ресурси, а також від падіння цін на вироблену сільськогосподарську продукцію. У зв'язку з цим розробка нових продуктів страхування і комплексних програм страхування сільськогосподарських ризиків є найперспективнішим напрямом удосконалення всієї системи державної підтримки страхування.

Вважаємо за необхідне реалізацію страховими компаніями індексних агрострахових продуктів. Поки що ці продукти не стали популярними серед виробників, проте очікується підвищення інтересу до них у міру звикання сільськогосподарських підприємств до страхування як способу захисту своїх врожаю і доходів. Характерними властивостями індексних продуктів є об'єктивність процесу оцінки збитку і відсутність франшизи. Вважаємо, що в нинішніх умовах програми індексного страхування доцільно пропонувати для польових культур. Тарифна ставка за цим страховим продуктом залежить від коливань урожайності окремої культури по району за останні 10–30 років. Зазначимо, що ставки за індексом урожайності коливаються в межах 3–10 % залежно від рівня покриття (50, 60, 70 %) та ризиковості регіону [28].

Встановлено, що новим видом страхових продуктів є погодні індексні, які дозволяють відносно просто визначати збитки від впливу несприятливих погодних подій при вирощуванні різних сільськогосподарських культур. Індекс погоди розраховується на основі погодних даних за останні 20–30 років по кожній метеостанції. Можливі продукти за цим видом страхування включають: страхування від пізніх весняних заморозків, страхування від надмірних опадів або недостатньої суми ефективних температур, ранніх заморозків восени, посухи, температурних стресів та ін. Погодні індексні продукти можуть пропонуватися разом зі страхуванням від граду або набору обумовлених ризиків.

Недоліком погодних індексних продуктів є «ризик базису», коли аграрне підприємство може не отримати відшкодування, якщо погодний індекс буде зафіксовано в межах нормальних значень, однак підприємство отримає збитки (наприклад, через заморозки, посуху). Така ситуація може виникнути в підприємства, земельні угіддя якого віддалені від метеостанції. Однак страхові компанії можуть запропонувати варіанти для вирішення подібних проблем (встановлення автоматичної метеостанції на полях підприємства, розрахунок індексу по кількох станціях тощо).

Виплата страхового відшкодування по продуктах погодного індексного страхування проводиться в найкоротший термін (до 45 днів після закінчення дії страхового покриття), тому підприємство може планувати свої дії та фінансові рішення відразу, після того як метеостанція зафіксує настання страхової події, а не чекати закінчення процедури оцінки збитку й рішення страхової компанії, що може тривати до 6 місяців.

Отже, нами обгрунтована доцільність використання сільськогосподарськими товаровиробниками програм комплексного страхування для овочів, садів і виноградників, що у нинішніх умовах в основному зорієнтовано на польові культури. Окрім цього, існує необхідність запровадження програми індексного страхування для польових культур, яка б визначала тарифні ставки на основі коливань урожайності окремих сільськогосподарських культур, а також рівень ризиковості регіону. Запропонований вид страхових продуктів – погодні індексні дозволяють на основі погодних даних за останні 20–30 років визначати збитки від впливу несприятливих погодних подій при вирощуванні різних сільськогосподарських культур. Запропоновано використовувати програму індексного страхування від пізніх весняних заморозків, надмірних опадів або недостатньої суми ефективних температур, ранніх заморозків восени, посухи, температурних стресів, граду та інших природно-кліматичних ризиків.

Ураховуючи глобалізаційні кліматичні зміни, які зумовлюють посушливість весняно-літнього періоду і, як наслідок, втрати урожаю, вважаємо за доцільне запровадити страхування урожаю зернових культур від посухи. Недобір урожаю компенсується, якщо врожайність знижується нижче встановленого рівня (тригера). Тригери встановлюються для всіх регіонів та відповідно до технологій виробництва зернових.

Завданням експерта за даного підходу є визначення очікуваної (біологічної) врожайності. Якщо врожайність знижується нижче встановленого в договорі рівня, страхова компанія виплачує відшкодування. Крім того, відшкодування виплачується автоматично, без проведення оглядів посівів, якщо дефіцит опадів протягом циклу вирощування становить менше 55 % від норми. Для розрахунку норми опадів доцільно використовувати дані за 30 років. Проведення огляду та аналізу необхідно для визначення втрат урожаю через засуху, а також для визначення зниження врожайності через інші фактори. Основні параметри, які повинні враховуватися: кількість опадів 10 % дефіциту від норми; щільність рослин; наявність шкідників і хвороб; невиконання вимог технології виробництва культури.

Вартісною основою для визначення страхового відшкодування буде рівень закупівельних цін по основних каналах збуту на певні види зернових культур на момент укладення договору. Як свідчить аналіз можливого прояву посухи зі ступенем надто сильного розміру збитків, в даному випадку, що знаходиться за межами можливостей комерційного страхового ринку. Тому даний ризик не покривається програмами страхування. В цьому випадку має діяти мультиризикова програма, складовою частиною якої буде державне субсидування виробництва сільськогосподарської продукції в зонах підвищеної ризикованості ведення землеробства. Використання даного страхового продукту дасть змогу компенсувати сільськогосподарським підприємствам завдані збитки в розмірі 3600 млн грн, що в натуральному еквіваленті дорівнює 4 млн т зернових культур.

Очевидно, що зміна погодних умов вимагає від сільськогосподарських товаровиробників гнучкої адаптації сільськогосподарського виробництва до нових умов, оскільки в іншому випадку потепління клімату загрожує зростанням нестабільності сільгоспвиробництва. Із цією метою необхідно проводити систематичну оцінку погодних умов та їх моделювання на перспективу, на основі результатів яких здійснювати оптимізацію розміщення зернових культур, перегляд спеціалізації сільгоспвиробництва.

Висновки. Доведено, що незважаючи на розширення спектру страхових послуг в системі агрострахування, удосконалення його законодавчого забезпечення, використання нових страхових програм, досліджувана система є недосконалою. Невирішеними залишаються питання ефективності інструментів агрострахування із державною підтримкою, ведеться дискусія щодо використання обов'язкового чи добровільного страхування в сільському господарстві, ускладненим є процес вибору тарифів, об'єкта страхування, а найбільш проблемним – виплата страхового відшкодування. Отже, з метою забезпечення фінансової стабільності сільськогосподарських товаровиробників необхідно на державному рівні розширювати можливості розвитку агрострахування. Для становлення та забезпечення ефективного функціонування системи агрострахування в Україні доцільно створити умови формування довіри та фінансової грамотності аграріїв, раціонального вибору страхових продуктів з метою збільшення доступу до фінансування, удосконалити нормативно-правову базу та впроваджувати модель ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Запропоновано комплексну програму страхування за модульним принципом на основі виділення основних бізнес-процесів, які могли б отримати страховий захист. До них слід включити наступні: виробництво сільськогосподарських культур; обслуговування сільськогосподарської техніки та технологічного обладнання; зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції, що забезпечить досягнення максимального ефекту від комплексного підходу до управління ризиками сільськогосподарського виробництва.

Одним із заходів по зниженню ризикованості прояву природно-кліматичних ризиків є запровадження програм страхування урожаю сільськогосподарських культур від посухи і компенсації частини витрат на страхування. Основним напрямом нівелювання економічних ризиків вирощування сільськогосподарських культур і забезпечення стійкості товаровиробників є диверсифікація виробництва сільськогосподарських культур, що стане предметом наступних досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Волошина О. Агрострахування в Україні не працює через відсутність довіри сільгоспвиробників. 2017. URL: <http://www.agravery.com/agrostrahuvanna-v-ukraini-ne-pracue-cerez>.
2. Берегова В. В. Агрострахування в Україні як інструмент управління ризиками. Таврійський науковий вісник. 2012. № 79. С. 218–223.
3. Заріпов А. Кому потрібне індексне страхування? 2016. URL: <https://propozitsiya.com/ua/komu-potribne-indeksne-strahuvannya>.
4. Створення ефективної системи агрострахування з активною участю держави – можливі варіанти для України. Аналітична записка. Проект «Розвиток агрострахування в Україні», Міжнародна фінансова корпорація (IFC, Група Світового банку). 2011. URL: <http://www.ifc.com>
5. Зоря О. П. Розвиток аграрного страхування в Україні. 2009. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIO_2009/Economics/54572.doc.htm
6. В Украине разработан и обсуждается проект концепции развития агрострахования. Фориншурер. URL: <http://forinsurer.com/news/14/06/23/31086>.
7. Татаріна Т. В. Тенденції розвитку ринку аграрного страхування в Україні. Проблеми економіки. 2016. № 3. С. 89–94.
8. Mahul, O. and Stutley, J. (2010). Stutley Government Support to Agricultural Insurance, Challenges and Options for Developing Countries. Washington D.C.: The World Bank. 265 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/698091468163160913/pdf/538810PUB0Gove101Official0Use0Only1.pdf>.
9. Gareth T. (2018). Risk management in agriculture. URL: <https://sp-bpr-en-prod-cdnep.azureedge.net/published/2018/7/4/Risk-management-in-agriculture/SB%2018-46.pdf>.
10. OECD. (2016). Risk Management in Agriculture: What Role for Governments? URL: <https://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/49003833.pdf>.
11. Global Index Insurance Facility. (2016). Introduction to agricultural insurance and risk management. URL: https://www.indexinsuranceforum.org/sites/default/files/Manual_01%2BCover_Small.pdf.
12. Soliwoda M. (2016). Crop and livestock insurance in Poland reconsidered: challenges from the perspective of agricultural policy. URL: https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/249991/2/Soliwoda%20%20PL%20EAAE%20Seminar%20Wageningen_full%20paper%208.10.2016.pdf.
13. Capitanio, F., Bielza M.D.C., Cafiero, C., y Adinolfi, F. (2011). “Does market competitiveness significantly affect public intervention in agricultural insurance: the case in Italy”. Applied Economics, No 43(27), pp. 4149–4159.
14. Clipici, E., Frant, F. (2013). The Evolution of Agricultural Insurance Market. Lucrări științifice, Seria I, No 15(3), pp. 1–8.
15. Пікус Р.В., Приказюк Н.В., Тлуста Г.Ю. Управління фінансовими ризиками : практикум. Київ : Логос. 2012. 280 с.
16. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. № 4391. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
17. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96. Дата оновлення: 06.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
18. Фисун І. Зарубіжний досвід страхування аграрних ризиків та доцільність його застосування в Україні. 2011. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/78211.doc.htm
19. Гутко Л. М. Державна підтримка страхування агоризиків: досвід США. Вісник СНАУ. № 1. 2009. С. 98–105.
20. Малік М., Гудзь Г. Організація страхового захисту у аграрному підприємстві – зарубіжний досвід. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 8. С. 19–25.
21. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія. Суми : ДВЗН «УАБС НБУ». 2008. 350 с.
22. Чувакина В. С. Становление и развитие институциональной среды российского рынка агрострахования. Вестник Томского государственного университета. Экономика. 2013. № 2(22). С. 52.
23. Остапенко О. М. Удосконалення вітчизняної системи страхування аграріїв з урахуванням зарубіжного досвіду. Економіка: реалії часу. 2013. № 5. С. 19–30.
24. Siamwalla, A., and Valdes, A. Should Crop Insurance be Subsidized? (1986). In Crop Insurance for Agricultural Development. Baltimore MD : Johns Hopkins University Press. 456 p.
25. Осадець С. С. Страхування : підручник. К. : КНЕУ. 2002. 599 с.
26. Осадець С. С., Артюх Т. М., Гаманкова О. О. Страхові послуги : підручник. К. : КНЕУ. 2007. 464 с.
27. Кравчук О. В. Становлення аграрного страхування: світовий та вітчизняний досвід. Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. «Фінанси і кредит». 2011. № 2. С. 85–91.
28. Герасименко Н., Гринюк І., Ільїна Н. Як застрахувати виробництво сільськогосподарських культур : практичний посібник з агрострахування. К. : Міжнародна фінансова корпорація. 2007. 95 с.

REFERENCES

1. Voloshyna O. (2017). Agrostrahuvannja v Ukrai'ni ne pracujuje cherez vidsutnist' doviry sil'gospvyrobnykiv. [Agro-insurance in Ukraine does not work because of the lack of confidence of agricultural producers]. URL: <http://www.agravery.com/agrostrahuvanna-v-ukraini-ne-pracue-cerez>.
2. Bereгова V. V. (2012). Agrostrahuvannja v Ukrai'ni jak instrument upravlinnja ryzykamy. [Agro-insurance in Ukraine as a risk management tool]. Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. No 79. pp. 218–223.
3. Zaripov A. (2016). Komu potribne indeksne strahuvannja? [Who needs index insurance?]. URL: <https://propozitsiya.com/ua/komu-potribne-indeksne-strahuvannya>.
4. Stvorennja efektyvnoi' systemy agrostrahuvannja z aktyvnoju uchastju derzhavy – mozhlyvi varianty dlja Ukrai'ny (2011). [Creation of an effective system of agri-insurance with active participation of the state – possible variants for

Ukraine.]. Analitichna zapyska. Proekt «Rozvytok agrostrahuvannja v Ukraini», Mizhnarodna finansova korporacija (IFC, Grupa Svitovogo banku). URL: <http://www.ifc.com>

5. Zorja O. P. (2009). Rozvytok agrarnogo strahuvannja v Ukraini. [Development of agrarian insurance in Ukraine]. URL: http://www.rusnauka.com/33_NIO_2009/Economics/54572.doc.htm

6. V Ukraine razrobotan i obsuzhdaetsja proekt koncepcii razvitija agrostrahovanija. Forinshurer. [Ukraine has developed and discussed a draft concept for the development of agricultural insurance. Forinsurer]. URL: <http://forinsurer.com/news/14/06/23/31086>.

7. Tatarina T. V. (2016). Tendencii' rozvytku rynku agrarnogo strahuvannja v Ukraini. [Trends in the development of the agrarian insurance market in Ukraine]. Problemy ekonomiky. No 3. pp. 89-94.

8. Mahul, O. and Stutley, J. (2010). Stutley Government Support to Agricultural Insurance, Challenges and Options for Developing Countries. Washington D.C.: The World Bank. 265 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/698091468163160913/pdf/538810PUB0Gove101Official0Use0Only1.pdf>.

9. Gareth T. (2018). Risk management in agriculture. URL: <https://sp-bpr-en-prod-cdnep.azureedge.net/published/2018/7/4/Risk-management-in-agriculture/SB%2018-46.pdf>.

10. OECD. (2016). Risk Management in Agriculture: What Role for Governments? URL: <https://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/49003833.pdf>.

11. Global Index Insurance Facility. (2016). Introduction to agricultural insurance and risk management. URL: https://www.indexinsuranceforum.org/sites/default/files/Manual_01%2BCover_Small.pdf.

12. Soliwoda M. (2016). Crop and livestock insurance in Poland reconsidered: challenges from the perspective of agricultural policy. URL: https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/249991/2/Soliwoda%20%20PL%20EAAE%20Seminar%20Wageningen_full%20paper%208.10.2016.pdf.

13. Capitanio, F., Bielza M.D.C., Cafiero, C., Adinolfi, F. (2011). "Does market competitiveness significantly affect public intervention in agricultural insurance: the case in Italy". Applied Economics, No 43(27). pp. 4149-4159.

14. Clipici, E., Frant, F. (2013). The Evolution of Agricultural Insurance Market. Lucrări ūtiinūifice, Seria I, No 15(3). pp. 1-8.

15. Pikus R.V., Prykazjuk N.V., Tlusta G.Ju. (2012). Upravlinnja finansovymy ryzykamy: praktykum. [Financial Risk Management: workshop]. Kyi'v., Logos. 280 p.

16. Pro osoblyvosti strahuvannja sil'skogospodars'koi' produkcii' z derzhavnoju pidtrymkoju: Zakon Ukrainy vid 09.02.2012 r. № 4391. [About the peculiarities of agricultural products insurance with state support: Law of Ukraine dated February 9, 2012 No. 4391]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

17. Pro strahuvannja: Zakon Ukrainy vid 7 bereznja 1996 r. № 85/96. [On insurance: Law of Ukraine dated March 7, 1996, No. 85/96]. Data onovlennja: 06.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>

18. Fysun I. (2011). Zarubizhnyj dosvid strahuvannja agrarnyh ryzykiv ta docil'nist' jogo zastosuvannja v Ukraini. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/78211.doc.htm

19. Gutko L. M. (2009). Derzhavna pidtrymka strahuvannja agroryzykiv: dosvid SShA. [State support for insurance of agro-risks: US experience]. Visnyk SNAU. No 1. pp. 98-105.

20. Malik M., Gud'z' G. (2015). Organizacija strahovogo zahystu u agrarnomu pidprijemnyctvi – zarubizhnyj dosvid. [Organization of insurance protection in agrarian business – foreign experience]. Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Ekonomika. No 8. pp. 19-25.

21. Koz'menko O. V. (2008). Strahovyj rynek Ukrainy u konteksti stalogo rozvytku : monografija. [Insurance market of Ukraine in the context of sustainable development: monograph]. Sumy : DVZN «UABS NBU». 350 p.

22. Chuvakina V. S. (2013). Stanovlenie i razvitie institucional'noj sredi rossijskogo rynku agrostrahovanija. [Formation and development of the institutional environment of the Russian agricultural insurance market]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universytetu. Jekonomika. No 2(22). pp. 52.

23. Ostapenko O. M. (2013). Udoskonalennja vitchyznjanoi' systemy strahuvannja agrarii'v z urahuvannjam zarubizhnogo dosvidu. [Improvement of the domestic insurance system of agrarians taking into account foreign experience]. Ekonomika: realii' chasu. № 5. pp. 19-30.

24. Siamwalla, A., and Valdes, A. Should Crop Insurance be Subsidized? (1986). In Crop Insurance for Agricultural Development. Baltimore MD : Johns Hopkins University Press. 456 p.

25. Osadec' S. S. (2002). Strahuvannja : pidruchnyk. [Insurance : book]. K. : KNEU. 599 p.

26. Osadec' S. S., Artjuh T. M., Gamankova O. O. (2007). Strahovi poslugy : pidruchnyk. [Insurance services : book]. K., KNEU. 464 p.

27. Kravchuk O V. (2011). Stanovlennja agrarnogo strahuvannja: svitovyj ta vitchyznjanij dosvid. [Formation of agrarian insurance: world and domestic experience]. Visnyk Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Ser. «Finansy i kredyt». No 2. pp. 85-91.

28. Gerasymenko N., Grynjuk I., Il'ina N. (2007). Jak zastrahuvaty vyrobnyctvo sil'skogospodars'kyh kul'tur : praktychnyj posibnyk z agrostrahuvannja. [How to insure the production of agricultural crops: a practical guide on agri-insurance]. K., Mizhnarodna finansova korporacija. 95 p.

Приоритетные направления совершенствования системы агрострахования в Украине Герасименко И.А., Ткаченко К.В., Рудич О.А.

В статье представлены и проанализированы основные положения законодательной базы по регулированию отношений в сфере страхования сельскохозяйственной продукции. Предложена модель функционирования и развития системы страхования сельскохозяйственной продукции в Украине. Рассмотрены составляющие двухуровневой системы агрострахования и основные предпосылки формирования доверия между страховщиками, производителями сельскохозяйственной продукции и государством. Обоснованы последствия внедрения данной системы. Исследовано и проанализировано современное состояние сферы сельскохозяйственного страхования. Проанализированы основные страховые продукты и услуги, предоставляемые страховыми компаниями, а также приведены услуги агрострахования, которые не нашли практического внедрения на отечественном рынке. Обоснована целесообразность страхования расходов и урожая сельскохозяйственных производителей и рассмотрены наиболее приемлемые варианты с

соответствующим уровнем франшизы и покрытия. Установлено, что новым видом страховых продуктов являются погодные индексные, позволяющие определять убытки от воздействия неблагоприятных погодных событий и защитить сельскохозяйственных товаропроизводителей от природно-климатических рисков.

Ключевые слова: система страхования, страховщик, риск, управление рисками, страхование сельскохозяйственной продукции, страховые продукты, страхование расходов, страхование урожая.

Priority directions for improving the agro-insurance system in Ukraine

Gerasimenko I., Tkachenko K., Rudich O.

The experience of the USA as the world leader in agricultural production is generalized. The current regulatory and legal framework for regulating the insurance mechanism in Ukraine is analyzed. The optimal model, which provides for active participation of the state in support of agricultural risk insurance, commodity producers, products, is proposed. A two-level system of agri-insurance is considered. The first level – insurers, which provide agricultural producers with agricultural insurance services. In this case, the insurer must be a member of the insurance bureau, which is created by insurers; additional financial standards and requirements for the formation of provisions for insurance of agricultural products should be established. The second level is the association of agricultural producers involved in the creation of new and improved existing insurance products, the insurance bureau for agricultural products insurance as the sole association of insurers, and the government agency – the agency that implements the state policy to support the insurance of agricultural products. This level provides financial and informational integration for agricultural producers and insurers and promotes the development of voluntary insurance of agricultural products with state support. The model of functioning of the agricultural insurance system in Ukraine will ensure the formation of mutual trust between insurers, producers of agricultural products and the state.

The formation of such a system will ensure the development of insurance of agricultural products, stability of agricultural production, food security of the state; optimal solution of state tasks in support of agricultural producers in the face of limited budget funds; new approaches to the state management process at the macro level.

The state of the agricultural insurance industry has been studied and evaluated as a crisis due to the poor financial situation of the majority of agricultural producers and the lack of guarantees of timely payment of insurance compensations due to lack of necessary funds from insurance companies.

The features, advantages and disadvantages of insurance products are considered. Insurance from one or more risks provides protection from strictly defined risks and is one of the cheapest. Hardship insurance is the most commonly used product in Ukraine and in other countries. This product is offered to manufacturers at a tariff rate of 0.5 to 2,5% depending on the region and the frequency of risk events. It is recommended to sign combined insurance contracts to protect the crop from hail and storm.

Insurance of income from crop production in the country is practically not developed due to the lack of effective marketing infrastructure in the agricultural sector.

It is expedient to use insurance of expenses for enterprises that grow vegetables, grapes and fruits. They can insure costs at the earliest stages of cultivation. Also, cost insurance is appropriate for enterprises that are laying new vineyards and gardens, when it is necessary to wait 2-4 years before landing at the level of planned productivity.

Insurance costs and yields usually cost the same, and the insurer can save their own money by choosing insurance costs or through the levels of franchise or coverage. It is suggested to conclude insurance contracts without a franchise, since coated products are more understandable and simple. It should be noted that products with large deductibles (40 50%) and / or low coverage (50 60%) are cheaper, but they compensate for only a small part of the cost or revenue of the manufacturer.

It should be noted that the insurance of vegetables, fruits and vineyards is more expensive than insurance of field crops, as the producer can receive significant losses (in monetary terms) even from a risk event on a small area or for a short period of time (hailstones, frostbites). The advantage of such insurance is the possibility of insurance of product quality, which may be of interest to producers of products consumed in fresh form.

Comprehensive insurance usually includes a wide range of risks (from 5 to 15), from which the manufacturer can insure their crops. These insurance products require the insurance of an entire array of crops, but some insurance companies can insure individual fields, subject to compliance with all agrotechnological requirements and the use of high-quality logistical resources. The disadvantage of complex insurance products is a certain difficulty in identifying losses as a result of a risk event.

Index agricultural products have not yet become popular among producers, but they are expected to increase their interest as farmers become accustomed to insurance as a way to protect their crops and incomes. Characteristic properties of index products are the objectivity of the process of assessing the damage and the absence of a franchise. We believe that in the current conditions of the index insurance program it is expedient to offer for field crops. Possible products for this type of insurance include: insurance against late spring frosts, insurance against excessive precipitation or insufficient amount of effective temperatures, early autumn frosts, droughts, temperature stresses, etc. Weathered index products can be offered together with insurance from a hail or a set of identified risks. The disadvantage of weather index products is the «risk of the basis» when an agrarian company may not be able to recover if the weather index is recorded within the normal range.

In order to establish and ensure the efficient functioning of the agro-insurance system in Ukraine, it is advisable to create conditions for the creation of trust and financial literacy of agrarians, rational choice of insurance products in order to increase access to financing, improve the legal framework and implement a model of an effective agricultural insurance system with state support.

Key words: insurance system, insurer, risk, risk management, insurance of agricultural products, insurance products, insurance of expenses, insurance of crop.

Надійшла 23.11.2018 р.

УДК 330.131.7:658:631.11 (477)

ГОРГО І.О.

BASF Україна

iryna.gorgo@basf.com

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЛІСОСТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано парадигми управління ризиками аграрних підприємств. Досліджено вітчизняні та світові підходи до побудови системи управління ризиками. Представлено результати соціологічного опитування керівників аграрних підприємств Лісостепової зони України щодо відповідальності за управління ризиками та стратегій управління ризиками, які застосовують підприємства. За результатами дослідження автором надані рекомендації щодо застосування таких стратегій управління ризиками як: запобігання (уникнення), відхилення, зниження, збереження (прийняття), передача, поділ відповідальності, використання, ігнорування та їх інструментів і методів для побудови ефективної системи управління ризиками.

Ключові слова: аграрне виробництво, аграрні підприємства, ризики, управління ризиками, стратегії.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-106-114

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується посиленням процесів глобалізації, масштабними економічними реформами у всіх галузях і сферах суспільного життя, в тому числі і у агропромисловому комплексі, який є системоутворювальним в національній економіці, формує засади економічної, екологічної та енергетичної безпеки держави та демонструє в останні роки нестійку динаміку. Проте, існують певні труднощі, які пов'язані з нестабільністю і невизначеністю економічного середовища, в якій здійснюють діяльність аграрні товаровиробники, а, отже, з наявністю значної кількості ризиків, з якими вони стикаються.

У зв'язку з цим, важливим напрямом підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу є мінімізація ризиків на основі реалізації процесу ефективного управління ними, який залежить від особливостей підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження процесу управління ризиками аграрних підприємств належить І. Балабанову [1], Г. Великоіваненку та В. Вітлінському [2], В. Гранатурову [3, 4], Б. Боему [5], Т. Вільямсу [6] та ін. Системні дослідження з питань ризиковості аграрного виробництва знайшли відображення у працях Є. Ходеківського [7], О. Николюк [8], А. Руснака [9], Н. Янkelової [10] та ін. Основними напрямками їх досліджень були ідентифікація ролі управління ризиками; систематизація ризиків аграрних підприємств та їх факторів; методичні підходи до оцінювання ризиків; обґрунтування системи заходів управління ризиками. Враховуючи цінність наукових доробок перелічених та інших вчених, хочемо відзначити необхідність поглибленого вивчення системи управління ризиками в контексті управління підприємством та подальшої адаптації існуючих підходів управління ризиком до особливостей діяльності аграрних підприємств.

Метою дослідження є аналіз стратегій управління ризиками, виявлення напрямів та методів впливу на ризик в аграрних підприємствах Лісостепової зони України для побудови ефективної системи управління ризиками.

Матеріал і методика дослідження. Матеріалами для дослідження слугували наукові праці та періодика зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів щодо управління ризиками. Методика дослідження ґрунтувалась на таких методах економічних досліджень: абстрактно-логічний, діалектичний, статистичний, монографічний, узагальнення та порівняння, соціологічний, експертних оцінок, системного підходу.

Основні результати дослідження. Ризики притаманні всім галузям економіки, проте особливо гостро вони проявляються в аграрній сфері. Аграрне виробництво найбільшою мірою піддається впливу факторів, що призводять до виникнення ризиків, а виробництво і реалізація продукції пов'язані з імовірністю виникнення ситуацій, що призводять до втрати прибутку або навіть ресурсів виробника, до неспроможності підприємства та банкрутства. Тому дуже важливим є функціонування ефективної системи управління ризиками на підприємстві.

Об'єктом нашого дослідження є аграрні підприємства Лісостепової зони України, тому нами було досліджено процеси управління ризиками великих та середніх аграрних підприємств

різних організаційно-правових форм власності з сільськогосподарськими угіддями від 3 тис. га. Методика дослідження нами була описана у попередніх публікаціях [11], тому акцентуємо увагу на результатах, що стосуються тематики даної публікації.

Обробка результатів соціологічного опитування керівників аграрних підприємств Лісостепової зони України, свідчить, що найвпливовішим ризиком для аграрних підприємств всієї країни та її Лісостепової зони зокрема є природно-кліматичні умови, виробничі, фінансові ризики та нестача висококваліфікованих фахівців.

Відповідальність за управління ризиками (виявлення джерел, упередження, мінімізацію та ліквідацію наслідків ризиків), з якими стикаються аграрні підприємства Лісостепової зони України розподілена залежно від виду ризиків. Так, за несприятливого впливу адміністративних та законодавчих змін на діяльність аграрних підприємств у 58 % опитаних відповідальність лежить на керівниках, а 39 % опитаних вважають, що цей ризик не властивий сфері діяльності.

Із природно-кліматичною групою ризиків (буря, блискавка, вимерзання, вимокання, випрівання, град, злива, засуха, льодова кірка, пожежа, ураган, хвороби та шкідники тощо) аграрні підприємства будь-якої кліматичної зони України стикаються часто у процесі ведення господарської діяльності. Відповідальність за управління цією групою ризиків у 68 % підприємств лежить на головних фахівцях та фахівцях за напрямом діяльності підприємства і лише у 19 % знаходяться у компетентності безпосередньо керівників.

Відповідальність за групу економічних ризиків (ризик, який виникає за будь-яких аспектів підприємницької діяльності, спрямованих на одержання прибутку і пов'язаних із виробництвом продукції, її реалізацією, наданням супутніх послуг, виконанням робіт; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також реалізацією інноваційних проектів) у 72 % підприємств теж покладена на керівників і лише у 21 % – на фахівців відповідного профілю.

Дуже впливовою на діяльність аграрних підприємств Лісостепової зони України є група операційних ризиків, які у свою чергу об'єднують виробничі, комерційні, юридичні ризики. Відповідальність за них практично пропорційно розподілена між керівниками, головними фахівцями та фахівцями за напрямом діяльності підприємства, 42 та 47 % відповідно.

За результатами дослідження, представники аграрних підприємств практично одноголосно (7 % вважають, що даний ризик не притаманний сфері діяльності їх підприємства) виділяють в окрему групу внутрішніх ризиків – кадровий ризик. Відповідальність за управління ним у 82 % лежить на керівниках та головних фахівцях. Подібна тенденція спостерігається і при аналізі відповідальності за інвестиційні ризики – 83 %.

Успіх системи управління ризиками залежить від таких чинників: всебічна підтримка керівництва, розподіл відповідальності, підвищення рівня усвідомлення важливості питань управління ризиками серед усіх працівників. Різні рівні управління підприємством потребують різної деталізації інформації про ризики.

Керівництву необхідно:

- володіти інформацією про ризики, з якими стикається аграрне підприємство у процесі своєї господарської діяльності;
- стежити за виконанням програми управління ризиками, якщо така існує;
- чітко формулювати свою позицію в питаннях управління ризиками;
- забезпечувати належний рівень обізнаності персоналу щодо поставленої мети і задач управління ризиками.

Структурна одиниця аграрного підприємства (головні фахівці, фахівці за напрямом) зобов'язана:

- знати все про ризики, які потрапляють в сферу її безпосередньої діяльності;
- здійснювати постійний моніторинг ефективності програми управління ризиками, якщо така існує;
- систематично звітувати перед керівництвом про роботу в рамках виконання програми управління ризиками, якщо така існує.

Співробітник аграрного підприємства повинен:

- розуміти свій внесок в загальну програму управління ризиками, якщо така існує;
- усвідомлювати значення системи управління ризиками для всього підприємства;

- своєчасно доповісти своєму безпосередньому керівництву про всі зміни або відхилення в програмі управління ризиками, якщо така існує.

Ми вже зазначали, що управління ризиком передбачає стратегію (напрямок і спосіб координування коштів для досягнення поставленої мети, яким відповідав би певний набір правил і обмежень для прийняття рішень) і тактику (конкретні методи і прийоми для досягнення поставленої мети в конкретних умовах). Стратегія управління ризиком обирається вищим керівництвом підприємства відповідно до його загальних цілей та індивідуальних особливостей. Реалізація обраної стратегії здійснюється через тактику, завданням якої є вибір оптимального рішення і найбільш прийнятних у даній господарській ситуації методів і прийомів управління ризиком.

У проведеному дослідженні, ми визначили, які стратегії управління ризиками застосовують аграрні підприємства Лісостепової зони України (рис. 1).

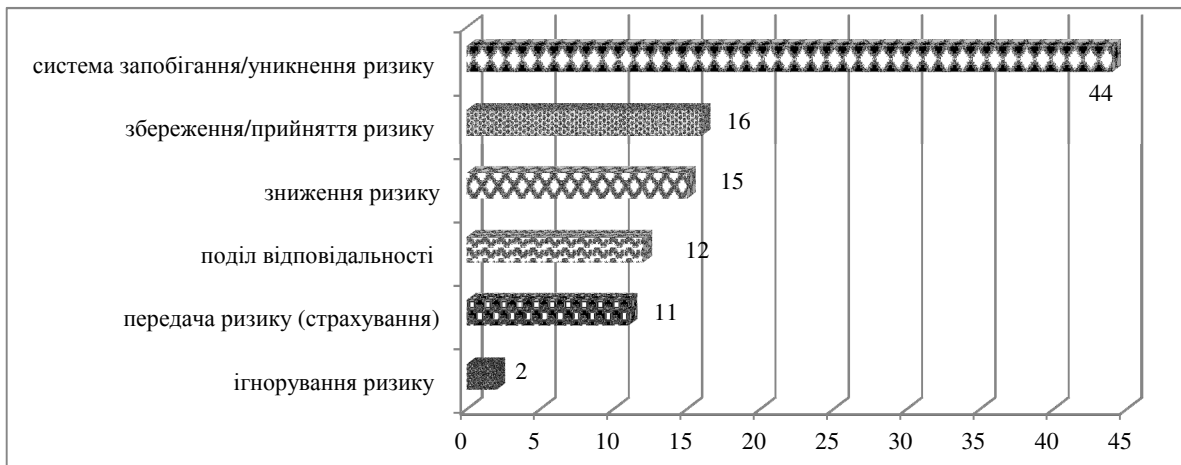

Рис. 1. Стратегії управління ризиками, які застосовуються на аграрних підприємствах Лісостепової зони України.

Джерело: власні дослідження.

Вибір стратегії впливу на ризик є важливим етапом процесу управління аграрним підприємством. Розділяючи думку колективу провідних вчених, що досліджують підходи до управління ризиками в аграрній сфері [9], до таких стратегій віднесли: запобігання (уникнення), відхилення, зниження, збереження (прийняття), передача, поділ відповідальності, використання, ігнорування.

Запобігання, або уникнення ризиків, є найбільш ефективним способом їхньої профілактики, проте, для підприємства, що приймає таке рішення, найчастіше це означає здійснення певних заходів і дій, що спрямовані на недопущення ризикових ситуацій, іншими словами – відмову від реалізації заходу (проекту), який пов'язаний із ризиком. Дану стратегію застосовує майже половина досліджуваних аграрних підприємств (44 %).

До методів запобігання, або уникнення ризиків слід віднести:

- відмову від ненадійних партнерів, тобто прагнення працювати тільки з надійними, перевіреними партнерами;
- відмову від участі в проектах, пов'язаних з необхідністю розширення кола партнерів;
- відмову від ризикованих проектів, тобто відмова від інвестиційних, інноваційних та інших проектів, реалізація або ефективність яких викликає сумнів;
- звільнення некомпетентних працівників.

Збереження/прийняття ризику дуже відповідальна стратегія (лише 16 % досліджуваних аграрних підприємств її застосовують). Це означає залишення всього ризику або його частини на відповідальності підприємства. Тут головне – визначити, до яких меж можна діяти, на покриття якої суми можливих втрат вистачить власних засобів (фонд ризику, фонд самострахування, тощо).

До методів збереження/прийняття ризику слід віднести:

- стратегічне планування діяльності. Його результати можуть зняти велику частину невизначеності, дозволяють передбачити появу вузьких місць при реалізації проектів, заздалегідь ідентифікувати джерела ризиків і розробити компенсуючі заходи або план використання резервів;

- прогнозування зовнішніх ризиків, тобто періодична розробка сценаріїв розвитку і оцінки майбутнього стану середовища господарювання підприємства, прогнозування поведінки партнерів і дій конкурентів, макроекономічне прогнозування;

- моніторинг соціально-економічного та нормативно-правового середовища, тобто відстеження поточної інформації по відповідних процесах. Для цього необхідне широке використання інформатизації – придбання і постійне оновлення систем нормативно-довідкової інформації, підключення до мереж комерційної інформації, проведення власних прогнозно-аналітичних досліджень, залучення консультантів. Отримані дані дозволять вловити тенденції розвитку взаємин між господарюючими суб'єктами, дають час для підготовки до нормативних нововведень, надають можливість вжити відповідних заходів для компенсації втрат від нових правил господарської діяльності і скорегувати оперативні та стратегічні плани;

- створення системи резервів всередині підприємства (страхові запаси сировини, матеріалів, комплектуючих, резервні фонди грошових коштів, розробляються плани їх використання в кризових ситуаціях, визначаються плани задіяння вільних потужностей);

- створення венчурних підприємств для реалізації високотехнологічних (ризикованих) проєктів (ризикована частина проєкту локалізується в дочірньому підприємстві, при цьому зберігається можливість використання наукового і технічного потенціалу материнської компанії);

- створення спеціальних структурних підрозділів (з відокремленим балансом) для виконання ризикованих проєктів;

- навчання персоналу і його інструктаж.

Практично ж така кількість підприємств (15 %) в управлінні ризиками застосовує стратегію зниження ризику, яка передбачає зменшення розмірів можливого збитку або недоотримання прибутку, зниження ймовірності настання несприятливих подій. До основних прийомів цієї стратегії можемо віднести: профілактику ризиків; диверсифікацію; лімітування; хеджування, тощо:

- диверсифікація видів діяльності і зон господарювання, що передбачає збільшення числа застосовуваних технологій; розширення асортименту вирощуваних культур; продукції, що випускається або послуг, що надаються; орієнтація на нішеві групи споживачів, тощо;

- диверсифікація збуту і поставок, тобто робота одночасно на декількох ринках, коли збитки на одному ринку, можуть бути компенсовані успіхами на інших ринках; розподіл поставок між багатьма споживачами, прагнучи до рівномірного розподілу часток кожного. Так само можна диверсифікувати закупівлю сировини і матеріалів, що передбачає взаємодію з багатьма поставальниками, дозволяючи послабити залежність підприємства від них;

- диверсифікація інвестицій (перевага реалізації декількох відносно невеликих по вкладеннях проєктів, ніж реалізація одного великого інвестиційного проєкту, що вимагає задіяти всі ресурси і резерви підприємства, не залишаючи можливостей для маневру).

Близько 12 % досліджуваних аграрних підприємств здійснює управління ризиками шляхом перерозподілу частки відповідальності за ризик на всіх учасників господарської діяльності. Також, 11 % підприємств здійснює передачу ризику, тобто передачу відповідальності за нього третім особам (страхування) за збереження його існуючого рівня. 2 % підприємств не готові діяти з метою реалізації можливостей використання ризику і не вживають ніяких дій – ігнорують ризик.

Рекомендовані методи управління ризиками шляхом перерозподілу частки відповідальності або передачі ризику:

- пошук гарантів, укладання договорів про спільну діяльність для реалізації ризикованих проєктів, розподіл відповідальності між учасниками проєкту (необхідно чітко розмежувати сфери діяльності і відповідальність кожного учасника, а також умови переходу робіт і відповідальності від одного учасника до іншого і юридично це закріпити в договорах);

- розподіл ризику в часі (по етапах роботи). Це покращує моніторинг і контроль за етапами проєкту і дозволяє при необхідності порівняно легко їх коригувати;

- страхування ризиків, що слугує не тільки надійним захистом від невдалих рішень, але і підвищує відповідальність осіб, які приймають рішення, примушуючи їх серйозніше ставитися до розробки і прийняття рішень, регулярно проводити захисні заходи відповідно до страхових контрактів, проте, досить важко використовувати механізм страхування при освоєнні нової продукції або нових технологій, оскільки страхові компанії в таких випадках не мають у своєму розпорядженні достатніх даних для проведення розрахунків.

Враховуючи те, що за результатами дослідження ми виявили, що такі стратегії як збереження (прийняття), зниження та передача ризику застосовуються достатньо рідко аграрними підприємствами Лісостепової зони України, пропонуємо основні інструменти управління ризиками аграрних підприємств, що рекомендовані до використання в рамках реалізації даних стратегій (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні інструменти управління ризиками аграрних підприємств, що спеціалізуються на галузі рослинництва

Стратегія управління	Інструмент управління	Особливості інструменту управління ризиками
Збереження, прийняття ризику	Стратегічне планування діяльності	Розробка програми управління ризиками на підприємстві
	Прогнозування зовнішніх ризиків, моніторинг соціально-економічного та нормативно-правового середовища	Розробка сценаріїв розвитку і оцінки майбутнього стану середовища господарювання підприємства, прогнозування поведінки партнерів і дій конкурентів, макроекономічне прогнозування
	Формування резервних фондів фінансування втрат від ризику	Страхові запаси сировини, матеріалів, комплектуючих, резервні фонди грошових коштів та плани їх використання в кризових ситуаціях, плани задіяння вільних потужностей
	Створення венчурних підприємств для реалізації ризикованих проектів	Локалізація ризикованої частини проекту у дочірньому (венчурному) підприємстві
Зниження ризику	Фінансування ризику	Можливе застосування інструментів управління ризиками на засадах с.-г. обслуговуючої кооперації
	Горизонтальна (галузева) диверсифікація	Додаткові витрати на збір/купівлю інформації про нові галузі та на їх освоєння
	Продуктово-асортиментна диверсифікація	Вирощування культур, що характеризуються оберненим кореляційним зв'язком рівнів врожайності, цін
	Оптимізація виробничих процесів	Використання технічних та технологічних засобів, які знижують варіабельність показників діяльності (сучасна техніка, зрошення, обслуговування техніки тощо)
	Використання мінімуму ризику як критерію оптимізації господарських процесів	Заміна детермінованих моделей оптимізації діяльності на стохастичні
Мінімізація ризиків несвочасності проведення с.-г. робіт	Мережеве планування послідовності виконання сільськогосподарських робіт	
Передача ризику, поділ відповідальності	Страховання врожаю	Врахування співвідношення витрат на страхування та потенційних втрат шляхом оптимізації площі застрахованих посівів
	Вертикальна інтеграція	Більш доступними стають такі інструменти ризик-менеджменту як галузева диверсифікація, хеджування
	С.-г. обслуговуюча кооперація	Розподіл ризиків (особливо ринкових) між членами кооперативу
	Хеджування, ф'ючерсні контракти	Встановлення ціни продажу із правом скористатись сприятливою кон'юнктурою
	Форвардні, опціонні контракти	Обов'язкове виконання контракту. Довіра сторін угоди

Джерело: розроблено автором на основі [12].

Проте, тільки формулювання стратегії для управління ризиками недостатньо, потрібно ще мати механізм її реалізації – систему управління ризиками, що у свою чергу передбачає:

- створення ефективної системи оцінки і контролю прийнятих рішень;
- виділення в структурі підприємства спеціального підрозділу (працівника), якому буде доручена організація управління ризиками;
- виділення коштів і формування спеціальних резервів для реалізації механізмів управління ризиками, покриття збитків і втрат.

Достатньо цікавим є групування аграрних підприємств Лісостепової зони України щодо варіанта вибору стратегії управління ризиками: 19 % підприємств формують групу підприємств, які обирають обережну стратегію управління ризиками; 42 % – зважену, а 39 % – ризиковану. Вплив стратегії підприємства по управлінню ризиками на вибір процедур управління ними подано у таблиці 2.

Таблиця 2 – Стратегії управління ризиками аграрних підприємств

Варіант стратегії	Пріоритетні процедури	Заходи
Обережна	Відмова від ризиків (або передача ризиків)	При даній стратегії підприємства по управлінню ризиками застосування всіх процедур управління ризиками є рівнозначним. Граничні значення втрат, які відповідають процедурі відмови від ризиків або передачі ризиків, є досить невисокими.
Зважена	Прийняття ризиків (або передача ризиків, або відмова від ризиків)	Застосування кожного з цих методів мають враховувати інші додаткові фактори, наприклад фактор реальних можливостей підприємства протягом певного періоду часу
Ризикована	Прийняття ризику на себе чи передача ризиків	Граничні значення збитку, що відповідають процедурам прийняття ризиків на себе і передачі ризиків, є досить високими

Джерело: розроблено автором на основі [12].

При управлінні ризиками, на нашу думку, слід дотримуватись таких постулатів:

- не можна ризикувати більше, ніж може дозволити власний капітал;
- варто прогнозувати наслідки ризику;
- не можна ризикувати багато чим заради малого;
- позитивне рішення щодо обраної стратегії управління ризиками приймається лише при відсутності сумнівів;

- при наявності сумнівів краще прийняти негативне рішення;

- не слід вважати, що завжди існує тільки одне рішення, варто завжди порівнювати альтернативи.

Ефективне функціонування системи управління ризиками на підприємстві вимагає дотримання ряду принципів, які мають бути закладені в неї на етапі її проектування і побудови:

- максимальне охоплення сукупності ризиків передбачає прагнення до найбільш повного охоплення можливих сфер виникнення ризиків, що дозволяє звести ступінь невизначеності до мінімуму;

- мінімізація впливу ризиків вимагає зусиль в напрямках мінімізації спектра можливих ризиків і ступеня їх впливу на діяльність підприємства;

- адекватність реакції на ризики передбачає можливість відповідної і швидкої реакції на всі зміни в сукупності ризиків;

- прийняття обґрунтованого ризику, тобто прийняття ризику можливо лише в тому випадку, якщо він ідентифікований і оцінений, розроблений і впроваджений механізм його моніторингу.

Порівняльна характеристика існуючої і необхідної парадигми управління ризиком вітчизняних аграрних підприємств наведена в таблиці 3.

Таблиця 3 – Порівняльна характеристика парадигм управління ризиками аграрних підприємств

Основні принципи управління	Існуюча парадигма	Необхідна парадигма
Системність	<i>Фрагментарний ризик-менеджмент.</i> Суб'єкт управління: окремі самостійні структурні підрозділи підприємств. Об'єкт управління: окремі ризики, що виникають в процесі діяльності функціональних підрозділів	<i>Інтегрований ризик-менеджмент підприємства.</i> Суб'єкт управління: керуюча підсистема. Управління ризиками має координуватись вищим керівництвом і здійснюватись фахівцями і менеджерами в рамках функціональних обов'язків. Об'єкт управління: система окремих і інтегральних ризиків
Безперервність	<i>Епізодичне управління.</i> Управління ризиками здійснюється у міру необхідності	<i>Безперервне управління.</i> Управління ризиками має бути безперервним і здійснюватись на всіх рівнях управління, цей процес має бути об'єктивним і не залежати від бажань менеджерів
Комплексність	<i>Обмежений ризик-менеджмент.</i> Управління ризиками зачіпає окремі ризики, перш за все підлягають страхуванню інвестиційні та окремі фінансові ризики	<i>Розширений, комплексний ризик-менеджмент.</i> Оцінка і управління системою зовнішніх і внутрішніх ризиків з урахуванням виявлених взаємозв'язків, синергізму ризиків
Цілеспрямованість	<i>Нецілеспрямоване (частково цілеспрямоване) управління.</i> Управління ризиками здійснюється без встановлення чітко поставлених цілей, стратегія ризик-менеджменту відсутня	<i>Цілеспрямоване управління.</i> Чітке визначення цілей управління ризиками, взаємозалежне з визначенням мети діяльності підприємства. Стратегія управління ризиками є складовою стратегії підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [12].

У світовій практиці та науковій літературі існує декілька підходів до побудови систем управління ризиками:

- для розвинутих країн світу характерний профілактичний підхід до завдань управління ризиками – робота з ризиками, які ще не перетворились в проблеми;
- у вітчизняних підприємствах аграрної сфери переважно практикується реагуючий підхід – робота з ризиками, які вже стали проблемами [7].

Як показали результати нашого дослідження, для аграрного бізнесу України властива орієнтація на стару систему управління ризиками, тоді як провідні європейські та американські підприємства вже давно перейшли на новий рівень розуміння цього процесу [5, 6, 10, 14].

Іноземні підприємства здійснюють безперервне управління ризиками. Для вітчизняних підприємств більш характерним є епізодичне управління, іншими словами, тоді, коли керівники вважають за потрібне. Управління ризиками в європейських та американських підприємствах координується керівництвом, а кожен співробітник підприємства розглядає ризик-менеджмент як частину своєї роботи. На вітчизняних аграрних підприємствах навпаки: кожен підрозділ зазвичай самостійно, на свій розсуд та відповідно до своїх функцій управляє ризиками. В іноземних підприємствах розглядають підлягають всі ризики і можливості їх реалізації, у вітчизняних – ризик-менеджмент в основному стосується ризиків, що підлягають страхуванню і фінансуванню.

Висновок. Проблема управління ризиками не може бути ефективно вирішена набором окремих заходів і послуг. Дане завдання вирішується виключно впровадженням комплексної системи управління ризиками, що стосується всіх аспектів діяльності підприємства. В основі управління повинен лежати принцип, згідно з яким жодне управлінське рішення не може бути прийнято без усвідомлення ступеня ризику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика. 1996. 192 с.
2. Віглінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві. К. : КНЕУ, 2004. 480 с.
3. Гранатуров В. М., Литовченко І. В., Харічков С. К. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки : монографія. Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, 2003. 164 с.
4. Гранатуров В. М., Шевчук О. Б. Ризики підприємницької діяльності: проблеми аналізу. К. : Державне вид.-інф. агентство «Зв'язок», 2000. 150 с.
5. Boehm V. Software Risk Management / V. Boehm. – Washington, DC : IEEE Computer Society Press, 1989. – p. 115–147.
6. Wilhams T.L. An integrated approach to risk management. Risk management. 1996. № 6. P. 22-27.
7. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика): колект. монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Ходаківського С. І. – Житомир: Полісся, 2013. – 323 с.
8. Николоук О.М. Управління ризиками як напрям забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Інноваційна економіка. 2016. № 7-8. 75–80.
9. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України: [Колективна монографія] / за заг. редакцією А. В. Руснак. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. 432 с.
10. Jankelova N., Masar D., Moricova S. (2017). Risk factors in the agriculture sector. Agric. Econ. Czech, 63: 247-258.
11. Горго І.О. Оцінка ризиків аграрних підприємств лісостепової зони України. Науковий вісник НУБіП України. 2018. № 290. С. 49–57.
12. Управління ризиками, ризик-менеджмент на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.risk24.ru/index.htm>.
13. 166AS/NZS Risk Management Standart 4360:1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.riskmanagement.com.ua>.
14. Managing risk in agriculture: a holistic approach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/riskmanagementinagriculture.htm>
15. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 3(7). С. 72–79.
16. Тітова С. П. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2009. № 14. С. 33–36.
17. Цвігун Т.В. Механізм управління ризиками в системі управління підприємством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Вип 2. С. 9–13.

REFERENCES

1. Balabanov I.T. (1996) Risk-menedzhment [Risk management]. M., Finansy i statistika.
2. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko H. I. (2004). Ryzkykolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Risk in economics and entrepreneurship]. Kyiv : KNEU, 480.
3. Granaturov V.M., Litovchenko I.V., Harichkov S.K. (2003). Analiz pidpriemnyts'kykh ryzkykiv: problemy vyznachennya, klasyfikatsiyi ta kil'kisni otsinky: monohrafiya [Analysis of entrepreneurial risks: problems of definition, classification and quantitative estimation: monograph]. Odesa : In-t problem rynku ta ekon.-ekol. doslidzhen' NAH Ukrayiny, 164.

4. Granaturov V. M., Shevchuk O. B. (2000) Ryzyky pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: problemy analizu [Business Risks: Problems of Analysis]. K. : Derzhavne vyd.-inf. ahent-stvo «Zv'yazok», 150.
5. Boehm, B. (1989), "Software Risk Management", Washington, DC, IEEE Computer Society Press, USA, p. 115–147.
6. Wilhams T.L. (1996) An integrated approach to risk management. Risk management, 6: 22-27.
7. Khodakivskiy Ye. I. ed. (2013). Ryzykohennist ta strakhuvannia v ahrarynsferi (teoriia, praktyka [Hazards of risks and insurance in the agrarian sphere (theory, practice)]. Zhytomyr : «Polissia», 323.
8. Nykolyuk O.M. (2016). Upravlinnya ryzykamy yak napryam zabezpechennya konkurentospromozhnosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv[Risk management as a direction ofensuringthe competitiveness of agricultural enterprises]. Innovatsiyna ekonomika, 7–8: 75–80.
9. Rusnak A. V. ed. (2017). Stratehichni napriamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Strategic directions of socio-economic development of the agrarian sector of Ukraine's economy]. Kherson : TOV «VKF «STAR» LTD», 432.
10. Jankelova N., Masar D., Moricova S. (2017). Risk factors in the agriculture sector. Agric. Econ.Czech, 63:247-258.
11. Horho I.O. (2018) Otsinka ryzykiv ahrarykh pidpryyemstv lisostepovoyi zony Ukrayiny[Assessment ofthe risk of agroenterprises in the forest-steppe zone of Ukraine]. Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny, 290: 49-57.
12. Upravlinnya ryzykamy, ryzyk-menedzhment na pidpryyemstvi [Risk Management, RiskManagementat the Enterprise] URL: <http://www.risk24.ru/index.htm>.
13. 166AS/NZS Risk Management Standart4360:1999. URL: <http://www.riskmanagement.com.ua>.
14. Managing risk in agriculture: a holistic approach URL: <http://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/riskmanagementinagriculture.htm>
15. Mostens'ka T.L., Skopenko N.S. (2010) Ryzyk-menedzhment yak instrument upravlinnyahospodars'kym ryzykom pidpryyemstva [Risk management as an enterprise risk management tool]. Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, 3(7): 72–79.
16. Titova S. P. (2009). Osoblyvosti proiavu ryzyku v diialnosti ahrarynykh pidpryyemstv [Features of manifestation of risk in the activities of agrarian enterprises]. Ekonomika APK, 14:33–36.
17. Tsvihun T.V. (2017) Mekhanizm upravlinnya ryzykamy v systemi upravlinnya pidpryyemstvom [The mechanism of risk management in the enterprise management system]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, 2: 9–13.

Управление рисками аграрных предприятий Лесостепной зоны Украины

Горго И.А.

В статье проанализированы парадигмы управления рисками аграрных предприятий и осуществлено сравнительную характеристику ныне существующей на необходимой. Идентифицировано ризикуотворюючи факторы в аграрном секторе. Выделено влиятельные риски для аграрных предприятий, в частности: природно-климатические, производственные, финансовые и нехватка высококвалифицированных специалистов. Исследована отечественные и мировые подходы к построению системы управления рисками и определены свойственную отечественным предприятиям ориентацию на старую систему управления ими. Представлены результаты социологического опроса руководителей аграрных предприятий лесостепной зоны Украины относительно ответственности за управление рисками и стратегий управления рисками, которые применяют предприятия. Аргументировано факторы успешности функционирования системы управления рисками. Определены уровни детализации информации о рисках в отношении иерархии управления аграрным предприятием (руководитель, главные специалисты, сотрудники). Стратегия управления риском избирается высшим руководством предприятия в соответствии с его общих целей и индивидуальных особенностей. Реализация выбранной стратегии осуществляется через тактику, задачей которой является выбор оптимального решения и наиболее приемлемых в данной хозяйственной ситуации методов и приемов управления риском. По результатам исследования автором даны рекомендации по применению таких стратегий управления рисками как: предотвращение (избегание), отклонения, снижение, сохранение (принятия), передача, разделение ответственности, игнорирование и их инструментов и методов для построения эффективной системы управления рисками. Предложены основные инструменты управления рисками аграрных предприятий, специализирующихся на отрасли растениеводства. Определено по предложены принципы эффективного функционирования системы управления рисками аграрных предприятий.

Ключевые слова: аграрное производство, аграрные предприятия, оценка, риски, управление рисками, стратегии.

Management of risks of agricultural enterprises of the forest-steppe area of Ukraine

Gorgo A.

The article is devoted to increase of efficiency of business entities of the agro-industrial complex by minimizing the risks of their activities and the peculiarities of their management taking into account the specifics of the agrarian sphere. The analysis of recent researches of the risk management process of agrarian enterprises was carried out, in which the role of risk management was identified, its systematization was carried out and key factors influencing them were determined. The necessity of timely identification of the factors influencing the emergence of risks in the agrarian sector is determined, taking into account the probability of occurrence of situations leading to loss of profit or even resources, to financial dependence of the enterprise and bankruptcy. The processes of risk management of large and medium agrarian enterprises of various organizational and legal forms of ownership with agricultural lands from 3 thousand hectares are investigated. The results of a sociological survey of managers of agrarian enterprises of the Forest-steppe zone of Ukraine were presented. The results of which processing revealed that the most influential risk for agrarian enterprises is the natural and climatic conditions, production, financial risks and the lack of highly qualified specialists. The responsibility for risk management, identification of sources, bias, minimization and elimination of the consequences of risks depending on their type is determined. The influence of each risk group on the activity of agrarian enterprises is substantiated. The effect of the system of risk management of agrarian

enterprises is determined, which depends on: comprehensive support of management, distribution of responsibility, raising awareness of the importance of risk management issues among all employees. The responsibilities of different ranks of the employees of agrarian enterprises regarding risk awareness have been specified. It is specified that the agrarian enterprise risk management system envisages a strategy (the direction and method of coordinating the funds to achieve the goal, which would correspond to a certain set of rules and limitations for decision-making) and tactics (concrete methods and techniques for achieving the goal in specific conditions). The research determines which risk management strategies are applied by the agro-enterprises of the forest-steppe zone of Ukraine (prevention / avoidance of risk, risk diversion, risk reduction, risk preservation / risk transfer / risk insurance, liability sharing, risk ignoring). The main tools of risk management of agrarian enterprises that are recommended for use in the framework of implementation of these strategies are offered. Prevention or avoidance of risks is the most effective way of preventing them, however, for a company that makes such a decision, it often means taking certain measures and actions aimed at preventing risk situations. Saving / accepting means leaving all or part of the risk at the company's responsibility (risk fund, self-insurance fund). The strategy of reducing the risk involves reducing the size of possible damage or lack of profit, reducing the likelihood of adverse events. The risk redistribution strategy involves risk insurance, which serves not only to provide reliable protection against unsuccessful decisions, but also increases the responsibility of decision makers. The proposed mechanism for implementation of the strategy of risk management, which provides for the establishment of an effective system for assessment and control of decisions, the allocation of a special unit (employee) in the structure of the enterprise, which will be entrusted with the organization of risk management, allocation of funds and the formation of special reserves for implementation of risk management mechanisms, coverage of losses and losses. The influence of enterprise risk management strategy on the choice of management procedures for them is evaluated. It has been found that in the management of risks, the following postulates should be respected: one should not risk more than can afford own capital; It is worth to predict the effects of the risk; you can not risk much for small; a positive decision on the chosen risk management strategy is taken only in the absence of doubt; in case of doubt, it is better to make a negative decision; It should not be assumed that there is always only one solution; it is always worthwhile comparing alternatives. Effective functioning of the risk management system in an agrarian enterprise requires compliance with a number of principles that should be laid at the design stage. Minimizing the impact of risks requires effort in minimizing the range of possible risks and the degree of their impact on the activities of the enterprise. A comparative description of the existing and necessary paradigm of risk management of domestic agrarian enterprises is carried out. According to the results of the research of domestic agrarian business, it has been established that he has an orientation towards the old risk management system (not systematic), while leading European and American enterprises are continuous risk management. Risk management at agrarian enterprises should be coordinated by senior management.

Keywords: agrarian production, agrarian enterprises, assessment, risks, risk management, strategies.

Надійшла 29.11.2018 р.

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

УДК 657.1:004.4:631.11(477)

ХОМОВИЙ С.М.

2serik2@ukr.net;

ТОМІЛОВА Н.О.

ntomilova1984@gmail.com;

Білоцерківський національний аграрний університет

ХОМОВИЙ М.М.

mhomovij@ukr.net;

Подільський державний аграрно-технічний університет

РЕАЛІЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

На сьогодні впровадження санкцій до виробника та ряду дилерів одного з найбільш популярних програмних продуктів «1С: Бухгалтерія» в Україні поставило перед значною кількістю суб'єктів господарювання проблему вибору програмного забезпечення для ведення бухгалтерського обліку, яке було б дозволено для використання на території України.

У статті розглядаються можливості дозволених в Україні програмних продуктів для забезпечення бухгалтерського обліку. Аналіз програм «Парус-Бухгалтерія», «SAP», «Майстер : Бухгалтерія», «IP-PRO», їх функціональність та порівняння.

Огляд основних програмних продуктів, які широко використовуються на території України, показав, що не зважаючи на обмеження, більшість підприємств, зокрема й ті, що надають послуги з аутсорсингу, для ведення обліку продовжують користуватися програмою «1С: Бухгалтерія».

Визначено, що практичне застосування нового українського продукту «Майстер : Бухгалтерія», який претендує на право заміни програми «1С: Бухгалтерія», яка є забороненою в Україні, має необхідність адаптуватися до умов та характеристик сільського господарства на сільськогосподарських підприємствах.

Доведено, що серед усіх існуючих та дозволених для використання на українському ринку професійних програм обліку на сьогодні визнаний продукт «Майстер : Бухгалтерія».

Ключові слова: автоматизація, програма, комп'ютерні технології, форма обліку, бухгалтерський облік підприємства, «Майстер : Бухгалтерія».

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-115-121

Постановка проблеми. Облік є невід'ємною частиною функціонування будь-якого підприємства. Але в сучасних економічних умовах бухгалтерський облік неможливий без використання комп'ютера та програмного забезпечення. Зрештою, бухгалтерський відділ компаній за рахунок цього має можливість радикально скоротити витрати на облік, сподіваючись, що бухгалтерія зможе своєчасно та якісно звітувати перед фіскальними органами, працювати над оптимізацією платіжних схем і стати надійним постачальником фінансової інформації підтримуючи прийняття управлінських рішень [3, с. 4].

На сьогодні введення санкцій проти виробника і ряду дилерів одного з найпопулярніших продуктів «1С: Бухгалтерія» [10, с. 8] поставило перед великою кількістю суб'єктів господарювання проблему вибору бухгалтерського програмного забезпечення, яке дозволено в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі є досить багато робіт, які ретельно вивчають автоматизацію бухгалтерського обліку. Роботи українських учених – М.П. Войнаренко [1], А.М. Железняк [2], С.В. Івахненко [3], Г.Г. Кірейцева, В.О. Осмятченко [4], О. Павелчак-Данилюк [6], Я.В. Петренко [7], Т.А. Писаревська [8], Т.Б. Тимейчук [12], І.Б. Чернікова [13], Т.В. Шабельник [14] та О.І. Шара [15] присвячені використанню та впровадженню комп'ютерних програм у бухгалтерський процес. Серед зарубіжних науковців які займалися даною проблемою можна виділити Green David A., Benjamin M. Sand [16], Rainer Andreas, Rita Strohmaier [18], Thomas Edward Marshall, Sherwood Lane Lambert [20], Vysotskaya A., Prokofieva M. [21].

Але в літературі практично немає наукових робіт які пов'язані з аналізом та порівнянням нових українських продуктів даного напрямку.

Мета дослідження – аналіз дозволених на українському ринку сучасних автоматизованих облікових програм та обґрунтування переваг їх практичного застосування в господарській діяльності сільськогосподарських підприємств.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження питань розвитку автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах обумовили доцільність використання сучасних методів загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів. У дослідженні було використано історичний, монографічний, статистичного аналізу та інші методи з метою виявлення найкращих національних автоматизованих облікових програм та їх слабких місць, котрі будуть в змозі при подальшому використанні покращити інформаційний потенціал господарських систем в Україні.

Основні результати дослідження. Процес автоматизації обліку спрямований на вдосконалення технології обліку та обробки економічної інформації, що зберігається як на папері, так і на електронних носіях [9]. Ефективне використання сучасних технологій автоматизації обліку в установах дозволяє забезпечувати раціональне використання наявних ресурсів. В умовах застосування комп'ютерних технологій та програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку відбувається системна трансформація бухгалтерського обліку, що супроводжується підвищенням якості та рівнем ефективності процесу управління. Застосування автоматизації програмного забезпечення значно покращує якість обробки бухгалтерської інформації в організаціях [8, с. 3]. Крім того, використання комп'ютерних технологій змінює зміст і організацію роботи бухгалтерського персоналу, зменшує кількість ручних операцій для обробки первинних документів, систематизацію бухгалтерських показників, заповнення реєстрів та форм звітності. Бухгалтерська робота стає більш креативною, спрямованою на організацію та вдосконалення бухгалтерських процедур [1, с. 183].

На підставі проведеного критичного аналізу наукової літератури ми вважаємо, що основними перевагами використання сучасних інформаційних технологій для автоматизації бухгалтерських процедур є:

- 1) обробка та збереження великої кількості бухгалтерської інформації в структурному плані;
- 2) можливість відбору необхідної інформації з великої кількості даних;
- 3) надійна та беззбиткова реалізація математичних розрахунків;
- 4) оперативне отримання даних, необхідних для прийняття управлінських рішень;
- 5) дубляж подібних по сенсу дій.

Використання засобів автоматизації дозволяє повністю вирішити проблему точності формування та ефективності надання бухгалтерської інформації для раціонального прийняття та впровадження ефективних управлінських рішень [13, с. 48].

Процес автоматизації бухгалтерського обліку також підвищує ефективність процедур, рівень якості та ефективності процесу управління в організації.

На нашу думку, для того щоб зробити раціональний вибір, ефективно впроваджувати та використовувати програмне забезпечення системи бухгалтерського обліку, підприємству необхідно враховувати ряд важливих характеристик:

1) специфіка діяльності (галузь, обсяг робіт тощо); 2) характеристики матеріально-технічної бази (кількості комп'ютерної техніки та програмного забезпечення); 3) наявність фахівців, які мають досвід роботи з програмними продуктами для автоматизованого обліку.

Слід зазначити, що сучасні організації мають не тільки «йти в ногу з часом», але докладно і критично аналізувати необхідність та доцільність впровадження сучасного автоматизованого програмного забезпечення. Ми погоджуємося з О. Павечак-Данилюк, що для забезпечення ефективного процесу автоматизації кожному підприємству необхідно всебічно проаналізувати основні характеристики оцінки ефективності програмних продуктів:

1) технічні характеристики програми — швидкість обробки інформації та вирішення завдань, можливість редагування стандартних форм та форм звітності відповідно до змін законодавчої бази, забезпечення обміну інформацією між структурними підрозділами підприємства та інформаційної безпеки, можливість переходу на нову версію програми для забезпечення інтеграції даних;

2) комерційні характеристики — розумна ціна програмного забезпечення, наявність документації, можливість технічної підтримки, навчання персоналу, надання консультаційних послуг;

3) ергономічні характеристики — зручна робота з програмою (інтерфейс), реалізація можливості одночасної роботи із декількома документами тощо [6, с. 212].

Ми вважаємо, що використання програмних продуктів для автоматизації системи обліку дає змогу не лише забезпечити ефективний процес облікових операцій, пов'язаних із наданням послуг підприємствам та проведення відповідних розрахунків, а й формування цілісної інформації в систему, використання якої дозволяє проаналізувати ефективність організації та своєчасно приймати інформовані управлінські рішення.

Таблиця 1 – Послідовність забезпечення ефективної автоматизації системи бухгалтерського обліку в Україні

Етап	Характеристика
I	Обґрунтування облікової політики в рамках нормативно-правової бази. Вибір організаційної та реєстраційної форми обліку
II	Створення модельної системи внутрішнього обліку та управління
III	Забезпечення адаптації системи та вдосконалення процедур обліку відповідно до конкретних умов організації
IV	Вибір прогресивного бухгалтерського програмного забезпечення, методу обробки, занотовування та архівування економічної інформації. Побудова процесу електронного документообігу
V	Забезпечення потрібного числа автоматизованих робочих місць для бухгалтерського персоналу
VI	Впровадження облікової політики та забезпечення ефективності функціонування автоматизованої системи бухгалтерського обліку
VII	Цілісна оцінка ефективності процесу автоматизації обліку

Джерело: [4, с. 186].

Слід зазначити, що при використанні автоматизованих форм бухгалтерського обліку технологічний процес обробки облікових даних передбачає здійснення наступних послідовних кроків:

- 1) збір та реєстрацію первинних даних для подальшої автоматизованої обробки;
- 2) створення даних на електронних носіях, у тому числі: журналі операцій, структурі синтетичних та аналітичних облікових записів, довідниках аналітичних об'єктів, інша постійна економічна інформація;
- 3) одержання за запитом користувачів необхідних бухгалтерських даних за звітний період у вигляді реєстрів синтетичного обліку, аналітичних таблиць, довідок бухгалтерського обліку [2, с. 353].

Детальне вивчення ринку програмних продуктів з автоматизації бухгалтерського обліку дає нам можливість ідентифікувати ліцензованих провідних виробників програмного забезпечення (табл. 2).

Аналіз підтвердив широку функціональність розглянутих програмних продуктів. Їх розробники реалізували можливість працювати з найбільш поширеними обліковими елементами, зокрема, банком та касою, продажами, закупівлями, складом, податковим обліком, а також фінансовою звітністю.

Однією з головних відмінностей у програмах є версія доставки: локальна чи мережева. Наприклад, програма «ІС-ПРО» має лише мережеву версію. Недоліком такого постачання є залежність користувачів програмного продукту від інтернет-ресурсу. Інші програми, насупроти, дозволяють працювати лише в локальній мережі, обмежуючи доступ користувачів до інформації незалежно від їх розташування та у будь-який час. На відміну від інших, програма «Майстер : Бухгалтерія» створила можливість працювати як в локальних версіях, так і в мережевих.

Інша суттєва різниця – наявність або відсутність провадження обліку відповідно до міжнародних стандартів. Цей функціональний варіант доступний тільки в програмах «Майстер : Бухгалтерія» [17], «SAP» [19] та «ІС-ПРО» [11]. Для компаній, які стежать і ведуть діяльність за міжнародними стандартами, ця функція дуже важлива.

Також важливим недоліком розглянутих програм є неможливість вести облік операцій з оборотними недорогими активами, а модуль заробітної плати підключається як опція. У програмному продукті «Парус-Бухгалтерія» функціональні можливості розрахунків із заробітної плати реалізовані не повністю, тому, якщо підприємство має значну кількість співробітників, йому слід додатково придбати ще й інформаційну систему «Парус-заробітна плата».

Огляд основних програмних продуктів, широко використовуваних в Україні, показав, що незважаючи на обмеження, більшість підприємств продовжують використовувати програму «ІС : Бухгалтерія» для ведення обліку.

Таблиця 2 – Аналіз можливостей дозволених комп'ютерних програм для ведення бухгалтерського обліку в Україні

Критерій	Програмний продукт			
	MASTER: Бухгалтерія	Парус- Бухгалтерія	SAP	1С-ПРО
Реалізація локальної версії програми	Так	Так	Так	Ні
Реалізація мережевої версії програми	Так	Ні	Ні	Так
Серверна версія програм	Ні	Так	Так	Так
Резервне копіювання для відновлення даних	Так	Так	Так	Так
Розмежування прав доступу до даних	Так	Так	Так	Так
Наявність паролів	Так	Так	Так	Так
Можливість роботи за українськими стандартами ведення бухгалтерського обліку	Так	Так	Так	Так
Можливість роботи за міжнародними стандартами ведення бухгалтерського обліку	Так	Ні	Так	Так
Виведення та зберігання первинних документів	Так	Так	Так	Так
Здійснення обліку в різних грошових та натуральних одиницях виміру	Так	Так	Так	Так
Створення фінансової звітності	Так	Так	Так	Так
Ведення обліку у декількох юридичних осіб	Так	Так	Так	Так
Коригування типових господарських операцій	Так	Так	Так	Так
Групування журналу проводок	Так	Так	Так	Так
Обновлення документів і звітності	Так	Так	Так	Так
Забезпечення стандартною звітністю	Так	Так	Так	Так
Управлінська звітність	Так	Так	Так	Так
Можливість обліку банківських та касових операцій	Так	Так	Так	Так
Облік операцій з основними засобами та малоцінними необоротними активами	Так	Так	Так	Так
Облік процесу продажів	Так	Так	Так	Так
Облік процесу закупівель	Так	Так	Так	Так
Складський облік	Так	Так	Так	Так
Облік виробничих процесів	Так	Так	Так	Так
Облік розрахунків з плати праці	Так	Ні	Так	Так
Податковий облік	Так	Так	Так	Так

Джерело: [5, 11, 14, 17].

На нашу думку, найбільш оптимальною бухгалтерською програмою українського виробництва, яка могла б повністю замінити програмний продукт «1С: Бухгалтерія» в галузі сільського господарства є «Майстер : Бухгалтерія».

Основні особливості цієї програми включають:

- наявність розробки довільних запитів до інформаційної бази;
- наявність гнучких засобів підготовки звітних документів;
- систему розробки бізнес-процесів, що забезпечує попроцесний документообіг з великою кількістю стадій;
- систему розробки опису методів розрахунку вартості;
- систему розробки моделей планування;
- систему розробки копіювання бухгалтерських проводок, регістрів та бухгалтерського обліку (журналів, інформації);
- класифікатор об'єктів і видів ресурсів;
- відкрита модель фінансового планування та бюджетування;
- наявність інструментів для інтеграції з автоматизованими системами управління, датчиками, обладнанням, вагами, терміналами збору даних та інтегрується з офісними програмами MS Excel, MS Word, MS Project, Open Office;
- формування звітів дозволяє користувачам системи отримувати необхідні звіти в швидкому режимі [17].

Програма «MASTER : Агро» для обліку агробізнесу відповідає вимогам чинного законодавства України та сповна адаптована до українського ринку. Вона складається зі структурних модулів, що охоплюють всі сфери бухгалтерського та податкового обліку.

Основними спеціалізованими модулями цього продукту є: рослинництво та тваринництво.

У модуль рослинництво входять: 1) Поле (облік польових робіт з обробки ґрунту, посіву та догляду за біологічними активами рослинництва; надання сільськогосподарських послуг сто-

роннім організаціям; облік витрат посівного матеріалу; облік витрат засобів захисту рослин та отрутохімікатів; облік внесення добрив; збір урожаю, реєстр приймання зерна; надходження біологічних активів рослинництва); 2) Операції (коригування витрат рослинництва; списання загиблих посівів; облік початкових залишків рослинництва; облік початкових залишків незавершеного виробництва; списання витрат майбутніх періодів рослинництва; закриття витрат рослинництва); 3) Звіти (визначення виробничої собівартості продукції; посів та збір врожаю (форма № 37-сг); звіт про внесення мінеральних добрив № 9-б-сг; результати збору врожаю № 29-сг; аналіз витрат на випуск продукції).

У модуль тваринництво входять: 1) Звіти (формування Книги обліку руху тварин на підприємстві; формування оборотно-сальдової відомості по рахунку та картки рахунку; відомості витрат кормів, руху молока та реалізації сільськогосподарської продукції; формування статистичних звітів із ведення сільського господарства); 2) Операції (облік виробничих витрат тваринництва та формування собівартості; коригування підрозділів, замовлень і статей виробничих витрат; розподіл загальногосподарських витрат; визнання отримання дотацій на ведення сільського господарства; визначення фінансового результату діяльності господарства в сфері тваринництва); 3) Ферма (відображення переміщення тварин, переведення до іншої групи, формування основного поголів'я, вибракування на відгодівлю; відомість надоїв молока, відображення проведення контрольних надоїв; передача готової продукції біологічних активів тваринництва для власних господарських потреб; відображення забою тварин та отримання готової продукції; облік приплоду біологічних активів тваринництва; акт на вибуття тварин внаслідок падежу біологічних активів тваринництва з вказанням причин); 4) Корми (автоматичний розрахунок кормо-днів групи тварин; зважування тварин, визначення приросту живої ваги; друк документів зважування тварин за спеціальною формою № ПБАСГ-10).

Важливою перевагою «MASTER : Бухгалтерія» є також програма для навчання партнерів, яка розрахована на 12 курсів. Її основна мета полягає у наданні партнерам навичок при встановленні програми та особливостях конфігурації його модулів, вивченні основних інструментів програми та параметрів для вирішення завдань облікового напрямку.

Навчальний процес ділиться на 3 рівні. Перший рівень «Користувач» – призначений для тих, хто працює з програмою. Другий рівень «Консультант» – для автоматичного налаштування та навчання користувачів. Третій «Розробник» – для тих компаній і партнерів, які потребують більш глибокої адаптації продукту до робочого процесу.

Висновки. Незважаючи на санкції, програмний продукт «1С: Бухгалтерія», що має як стаціонарні, так і хмарні версії, є найбільш поширеною програмою бухгалтерського обліку.

Проведений аналіз найпопулярніших спеціалізованих бухгалтерських програм дозволив спрогнозувати варіанти вибору найкращого програмного забезпечення для сільськогосподарських підприємств, бухгалтерський облік яких буде вестися в «хмарі», краще обрати такий програмний продукт як «MASTER : Бухгалтерія».

Перспективними є подальші дослідження і проведення комплексного аналізу особливостей використання різних програмних продуктів з метою здійснення раціонального вибору програмного забезпечення для автоматизації облікових процедур підприємства з урахуванням особливостей їх діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Войнаренко М.П. Обліково-аналітичні аспекти управлінських концепцій: процеси формування та реалізації : моногр. / за наук. ред. М.П. Войнаренка і Л.В. Скоробогатої. Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. 605 с.
2. Железняк А.М. Проблеми та перспективи комп'ютеризації бухгалтерського обліку бюджетних установ. Науковий вісник НЛТУ України, 2012. Вип. 22. С. 350–354.
3. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2003. 349 с.
4. Осмятченко В.О. Бухгалтерський облік в умовах застосування інформаційних технологій : моногр. К. : КНЕУ, 2010. 263 с.
5. Офіційний сайт компанії SAP. URL: <http://www.sap.com/cis/index.epx>.
6. Павелчак-Данилюк О. Обґрунтування програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. Вісник Тернопільського національного технічного університету. 2017. № 1. С. 209–218.
7. Петренко Я.В. Інформаційні системи і технології в обліку та аудиті : навч. посібник. Краматорськ : ДГМА, 2014., 320 с.
8. Писаревська Т.А. Інформаційні системи в управлінні персоналом та економіка праці. К. : КНЕУ, 2010. 284 с.

9. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року № 851-IV. Дата оновлення: 05.10.2017.
10. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Указ Президента України від 28.04.2017. Офіційний вісник України. 2017., № 41. С. 8.
11. Система автоматизації обліку «ІС-ПРО». URL: <https://stcentr.com.ua/is-pro>.
12. Тимейчук Т.Б. Аналіз можливостей програмного забезпечення автоматизації обліку в бюджетних установах. Вісник національного університету водного господарства та природокористування. 2010., Вип. 1 (49). С. 228–234.
13. Чернікова І.Б. Про особливості вибору інформаційних програм бухгалтерського обліку в управлінні ринковими структурами. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2015. (Вип. 1). С. 40–51.
14. Шабельник Т.В. Переваги і можливості програмного продукту Парус. URL: http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2009/Matemathics/42132.doc.htm
15. Шара О.І. Забезпечення якості обліку бюджетних установ в умовах використання інформаційних технологій. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 5. Т.3. С. 267–269.
16. Green David A., Benjamin M. Sand. Has the Canadian Labour Market Polarized? Canadian Journal of Economics, Vol. 48 (2). 2015. pp. 612–646.
17. MASTER : Бухгалтерія – нова програма для обліку на підприємствах малого та середнього бізнесу. URL: <https://news.dtki.ua/debet-kredit/partner-news/45185>.
18. Rainer Andreas, Rita Strohmaier. Modeling the Diffusion of General Purpose Technologies in an Evolutionary Multi-sector Framework. Empirica 41 (3). 2014. pp. 425–444.
19. SAP Help Portal. URL: <http://help.sap.com>.
20. Thomas Edward Marshall, Sherwood Lane Lambert. Cloud-Based Intelligent Accounting Applications: Accounting Task Automation Using IBM Watson Cognitive Computing. Journal of Emerging Technologies in Accounting: Spring 2018. Vol. 15. No 1. pp. 199–215.
21. Vysotskaya A., Prokofieva M. The difficulties of teaching IFRS in Russia. Issues in Accounting Education. V.2. No 28. P. 2013. pp. 309–319.

REFERENCES

1. Vojnarenko M.P. (Eds.). (2014). Oblikovo-analitychni aspekty upravlins'kyh koncepcij: procesy formuvannja ta realizacii' [Accounting and analytical aspects of management concepts: formation and implementation]. Khmelnytskyi, KHNU, 605 p.
2. Zheljeznjak A.M. (2012). Problemy ta perspektyvy komp'juteryzacii' buhgalters'kogo obliku bjudzhetnyh ustanov [Problems and prospects of computerization of accounting of budgetary institutions]. Naukovyj visnyk NLTU Ukrai'ny. 2012. Exp. 22, pp. 350–354.
3. Ivahnenkov S.V. (2003). Informacijni tehnologii' v organizacii' buhgalters'kogo obliku ta audytu [Information technology in the organization of accounting and auditing]. Navch. posib. K., Znannja-Pres. 349 p.
4. Osmjatchenko V.O. (2010). Buhgalters'kyj oblik v umovah zastosuvannja informacijnyh tehnologij [Accounting in the conditions of application of information technologies]. Monogr. K., KNEU. 263 p.
5. Official site of the company SAP. URL: <http://www.sap.com/cis/index.epx>.
6. Pavelchak-Danyljuk O. (2017). Obg'runtuvannja programnogo zabezpechennja dlja avtomatyzacii' buhgalters'kogo obliku na pidpryjemstvah [Justification of software for automation of accounting at enterprises]. Visnyk Ternopil's'kogo nacional'nogo tehnic'nogo universytetu. No 1, pp. 209–218.
7. Petrenko Ja.V. (2014). Informacijni systemy i tehnologii' v obliku ta audyti [Information systems and technologies in accounting and auditing] navch. posibnyk. Kramators'k, DGMA. 320 p.
8. Pysarevs'ka T.A. (2010). Informacijni systemy v upravlinni personalom ta ekonomika praci [Information systems in human resources management and labor economics] K., KNEU. 284 p.
9. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyj dokumentoobig [About electronic documents and electronic document circulation]: Zakon Ukrai'ny vid 22.05.2003 roku No 851-IV. Data onovlennja: 05.10.2017.
10. Pro zastosuvannja personal'nyh special'nyh ekonomichnyh ta inshyh obmezhuval'nyh zahodiv (sankcij) [On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)]: Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 28.04.2017. Oficijnyj visnyk Ukrai'ny. 2017, (№ 41), p. 8.
11. Sistema avtomatyzacii' obliku «IS-PRO». URL: <https://stcentr.com.ua/is-pro>.
12. Tymejchuk T.B. (2010). Analiz mozhlyvostej programnogo zabezpechennja avtomatyzacii' obliku v bjudzhetnyh ustanovah [Analysis of the possibilities of accounting automation software in budgetary institutions]. Visnyk nacional'nogo universytetu vodnogo gospodarstva ta pryrodokorystuvannja. Vyp. 1 (49), pp. 228–234.
13. Chernikova I.B. (2015). Pro osoblyvosti vyboru informacijnyh program buhgalters'kogo obliku v upravlinni rynkovymi strukturamy [About the peculiarities of choosing information programs of accounting in the management of market structures]. Ekonomichna strategija i perspektyvy rozvytku sfery torgivli ta poslug. Vyp. 1, pp. 40–51.
14. Shabel'nyk T.V. Perevagy i mozhlyvosti programnogo produktu Parus. URL: http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2009/Matemathics/42132.doc.htm
15. Shara O.I. (2010). Zabezpechennja jakosti obliku bjudzhetnyh ustanov v umovah vykorystannja informacijnyh tehnologij [Ensuring the quality of accounting of budgetary institutions in the use of information technology]. Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu. No 5. T.3, pp. 267–269.
16. Green David A., Benjamin M. Sand. (2015). Has the Canadian Labour Market Polarized? [Has the Canadian Labour Market Polarized?] Canadian Journal of Economics, 48 (2), pp. 612–646.
17. MASTER : Buhgalterija – nova programa dlja obliku na pidpryjemstvah malogo ta seredn'ogo biznesu. [Accounting – a new program for accounting in small and medium-sized businesses]. URL: <https://news.dtki.ua/debet-kredit/partner-news/45185>.
18. Rainer Andreas, Rita Strohmaier. (2014). Modeling the Diffusion of General Purpose Technologies in an Evolutionary Multi-sector Framework [Modeling the Diffusion of General Purpose Technologies in an Evolutionary Multi-sector Framework]. Empirica 41 (3), pp. 425–444.

19. SAP Help Portal. URL: <http://help.sap.com>.
20. Thomas Edward Marshall, Sherwood Lane Lambert. Cloud-Based Intelligent Accounting Applications: Accounting Task Automation Using IBM Watson Cognitive Computing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*: Spring 2018. Vol. 15, no 1, pp. 199–215.
21. Vysotskaya A., Prokofieva M. (2013). The difficulties of teaching IFRS in Russia. *Issues in Accounting Education*. V.2. No 28, pp. 309–319.

**Реалии автоматизации бухгалтерского учета в сельскохозяйственных предприятиях Украины
Хомовой С.М., Томилова Н.А., Хомовой М.Н.**

На сегодня внедрение санкций к производителю и ряду дилеров одного из самых популярных программных продуктов «1С: Бухгалтерия» в Украине поставило перед большим количеством субъектов хозяйствования проблему выбора программного обеспечения для ведения бухгалтерского учета, которые были бы разрешены для использования на территории Украины.

В статье рассматриваются возможности разрешенных в Украине программных продуктов для обеспечения бухгалтерского учета. Анализ программ «Парус-Бухгалтерия», «SAP», «Мастер: Бухгалтерия», «1P-PRO», их функциональность и сравнения.

Обзор основных программных продуктов, которые широко используются на территории Украины, показал, что несмотря на ограничения, большинство предприятий, в том числе и те, которые предоставляют услуги по аутсорсингу, для ведения учета продолжают пользоваться программой «1С: Бухгалтерия».

Определено, что практическое применение нового украинского продукта «Мастер: Бухгалтерия», который претендует на право замены программы «1С: Бухгалтерия», которая запрещена в Украине, имеет необходимость адаптироваться к условиям и характеристикам сельского хозяйства на аграрных предприятиях.

Доказано, что лучшим среди всех существующих и разрешенных для использования на украинском рынке профессиональных программ учета на сегодняшний день признан продукт «Мастер: Бухгалтерия».

Ключевые слова: автоматизация, программа, компьютерные технологии, форма учета, бухгалтерский учет предприятия, «Мастер: Бухгалтерия».

**Realia of accounting automation in agricultural enterprises of Ukraine
Khomovju S., Tomilova N., Khomovju M.**

Accountancy is an integral part of any enterprise functioning. But it is impossible to keep an accounting without using a computer and software in modern economic conditions.

Nowadays, the introduction of sanctions against the manufacturer and a number of dealers of one of the most popular software products, «1S: Accounting» introduced the problem of choosing accounting software before a considerable number of business entities that would be allowed for the use on the territory of Ukraine.

There is a transformation of the accounting system and accounting procedures in the conditions of the use of the computer technologies and software products for accounting automation, which is accompanied by the increase in the quality and efficiency level of the management process. The application of automation software significantly increases the quality of accounting information process in organizations.

We consider the main advantages of the use of modern information technology for automation of accounting procedures on the basis of the conducted critical analysis of special literature. They are: 1) processing and preserving a large number of identical units in the structural plan of accounting information; 2) the possibility of choosing the necessary information from a great number of data; 3) reliable and faultless realization of mathematical calculations; 4) operational obtaining of the necessary data for the adoption of reasonable management decisions; 5) repeated recreation of actions.

It should be noted that in the conditions of the use of automated forms of accounting, the technological process of processing of records envisages the implementation of the following successive steps: 1) collection and registration of primary data for further realization of automated processing; 2) the formation of arrays of records on electronic media, including: a journal of economic operations, the structure of synthetic and analytical accounts, manuals of analytical objects, permanent information etc.; 3) receiving, at the request of the user, the necessary accounting data for the reporting period in the form of registers of synthetic accounting, analytical tables and certificates of accounts.

The overview of the major software products («Parus accounting», «SAP», «Master: accounting», «1S-pro»), which are widely used in Ukraine, showed that despite the restrictions, most enterprises, including those providing outsourcing services, continue to use the «1S: Accounting» program for keeping records.

From our point of view, the most optimal accounting program of ukrainian production is «Master: accounting», which could completely replace the software product «1S: Accounting» in the field of agriculture.

The software product «Master: agro» for keeping records of agrobusinesses meets the requirements of the current legislation of Ukraine and is fully adapted to the ukrainian market. It consists of functional modules embracing all areas of accounting and tax accounting.

The important advantage of the program «Master: accounting» is also a training program for partners, which is made for 12 classes. The main purpose of this is to provide partners with practical skills in installing the program and the features of the configuration of its modules, the study of basic programming tools and settings for solving account tasks.

The studying process is divided into 3 levels. The first level is «user» – designed for anyone who can potentially work with the program. The second level «consultant» is for the automatic setting and training of users. The third «developer» is for those companies and partners who need aintenser adaptation of the product to the working process.

Key words: automation, program, computer technologies, accounting of enterprise.

Надійшла 03.12.2018 р.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 334.72(477)

ХАСЬЦЬКА О.П.

Вінницький національний аграрний університет
haetska@i.ua

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості функціонування підприємництва в Україні. Зазначено, що підприємництво є рушієм економіки, адже ефективність функціонування підприємств безпосередньо впливає на економічний розвиток та якість життя населення. Наведено проблеми розвитку вітчизняного підприємництва, запропоновано ряд заходів, які б створили сприятливе конкурентне середовище для розвитку бізнесу в Україні. Вказано, що розвиток та розширення сектору малого й середнього підприємництва є одним із пріоритетів державної економічної політики в Україні.

Здійснено аналіз статистичних даних щодо кількості суб'єктів господарювання протягом 2010-2017 років паралельно зі структурним аналізом за видами економічної діяльності за окремими галузями. Визначено загальні риси, які притаманні вітчизняній економіці, значення відносної зміни кількості суб'єктів господарювання.

На сьогодні в Україні є багато проблем, що перешкоджають розвитку вітчизняного підприємництва, їх вирішення забезпечить підвищення ефективності підприємницької діяльності та розширення підприємницького сектору, приведе до зменшення частки тіньового бізнесу. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підтримці конкурентоспроможності підприємництва на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ключові слова: підприємництво, конкурентоспроможність, суб'єкти господарювання, малі підприємства, середні підприємства, великі підприємства.

doi: 10.33245/2310-9262-2018-143-2-122-131

Постановка проблеми. Підприємництво в Україні як самостійне соціально-економічне явище стикається з безліччю проблем та розвивається в складних умовах становлення сучасної економіки. Основними цілями економічної політики України є створення умов та передумов у середовищі функціонування підприємницьких структур щодо забезпечення економічного зростання, підвищення рівня життя населення, повної зайнятості, стабільності курсу національної валюти, досягнення зовнішньоекономічної рівноваги тощо. Досягнення цих цілей насамперед пов'язане з обґрунтуванням стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняного підприємництва.

На сьогодні стратегічні пріоритети розвитку підприємництва мають базуватися на урахуванні чинників зовнішнього середовища їх функціонування, а також створенні ефективного внутрішнього середовища, яке забезпечує досягнення результативної підприємницької діяльності та розвиток підприємницьких структур на основі взаємовигідної взаємодії усіх стейкхолдерів. Очевидно, розвиток підприємництва перебуває під впливом інтенсивної конкуренції та мінливого зовнішнього середовища, що вимагає від підприємницьких структур пошуку нових конкурентних переваг та збереження і посилення існуючих. Необхідно зазначити, що стримуючий вплив зовнішнього середовища на розвиток підприємництва в країні найбільш відчутним є в умовах економічної нестабільності та вимагає від різних ланок управління, державних органів та безпосередньо підприємницької структури, оперативного прийняття дієвих управлінських рішень. Найбільш відчутно впливають негативні зовнішні умови на структури малого та середнього бізнесу, які проявляються у нестачі ресурсів, ускладненого доступу до них та мінливості ринкового середовища. Очевидно, що за таких умов постає завдання щодо обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку підприємництва, що передбачає визначення цілей розвитку, які мають включати підприємницьку орієнтацію на пошук нових ринкових можливостей, надання найвищої цінності для всіх заінтересованих стейкхолдерів та створення знань всередині організації щодо гнучкої адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку підприємництва досліджували ряд вітчизняних науковців: З.С. Варналій [3], О.М. Варченко [4], О.І. Дачій [5], В.А. Лукашук [8], О.М. Ляшенко [9], О.М. Ястремська [20] та інші, які розглядали економічні питання, соціальні, міжнародні, інтеграційні та інституційні проблеми цього явища. Відомі зарубіжні діячі Р. Кантільон [25], К. Макконнелл, С. Брю [10, 25], А. Маршалл [22], А. Сміт [21], Й. Шумпетер [18, 26] запропонували визначення підприємництва, на яких базується проведення сучасних наукових досліджень.

В науковий обіг поняття «підприємство» було введено англійським вченим Річардом Кантільоном, на думку якого підприємці одержують дохід, розмір якого неможливо попередньо визначити, тоді як наймані працівники одержують фіксований розмір заробітної плати [25, с. 76]. Водночас, А. Маршалл у книзі «Принципи політичної економії» розглядає під підприємництвом особливий клас зайнятих людей, завданням яких є за мінімальних затрат забезпечувати максимальне задоволення потреб клієнтів. Ця діяльність зазначає автор пов'язана із прийняттям на себе ризиків, а також оптимізацією факторів виробництва (праці та капіталу), планування виробничої програми, здійсненням контролю [22, с. 377, 382].

Заслугує на увагу думка К. Макконнелл та С. Брю, що підприємницька діяльність і підприємець зокрема одночасно є рушійною силою виробництва та посередником, що поєднує разом ресурси для здійснення процесу виробництва, це в подальшому принесе прибуток, а підприємець – це людина, яка ризикує власною репутацією та певними коштами [10, 24].

Інший підхід до розуміння сутності підприємництва запропонував Й. Шумпетер, який під підприємцями розумів індивідів, які забезпечують оновлення технологій та створення нових благ [26]. Тобто, підприємці є ініціаторами створення нових товарів або послуг, способів виробництва, відкриття нових ринків, джерел сировини та ресурсів, налагодження виробництва товарів або надання послуг [17, 26]. Подібну думку запропонував Людвіг фон Мізес, який відносив до підприємців індивідів, які одержують дохід за рахунок оптимального використання факторів виробництва, забезпечують гнучку адаптацію під очікувані зміни, які передбачаються на основі інтуїції. Однак, автор наголошує, підприємство не завжди пов'язано із інноваціями [27]. У сучасних умовах підприємство розглядають як окремий фактор виробництва, або як функцію в економіко-математичній моделі, або статус на ринку праці (працює не за наймом).

У вітчизняній літературі найповніше підприємство охарактеризував З.С. Варналій: «Підприємство як економічна категорія – це особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу» [3].

Мета статті – систематизація факторів зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємництва в Україні, визначення вектора їх впливу та обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку.

Матеріал і методика дослідження. Дослідження особливостей функціонування підприємництва в Україні обумовили доцільність використання системного підходу до вивчення досліджуваних явищ і процесів, діалектичний метод пізнання дозволив розглянути процеси, пов'язані з формуванням підприємництва, економіко-статистичний метод застосовувався у процесі дослідження сучасного стану розвитку підприємництва в Україні, абстрактно-логічний – у процесі формулювання висновків.

Основні результати дослідження. Підприємство (підприємницька діяльність) – це самостійна, ініціативна та систематична господарська діяльність, яка здійснюється на власний ризик з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1, 2].

Розрізняють такі види підприємницької діяльності: виробнича, фінансова, торговельна, посередницька, інноваційна та страхова. В даній статті розглядалось підприємство, яке базується на виробничій діяльності.

На сьогодні основними тенденціями розвитку підприємництва в Україні є:

- територіальне розповсюдження підприємництва, зростання кількості юридичних осіб та індивідуальних підприємців;
- злиття капіталу вітчизняних і зарубіжних підприємців;

- інтенсивний розвиток комерційного підприємництва за незначного розвитку виробничого підприємництва;
- розширення сфери послуг (консультативні, юридичні, страхові, транспортні, туристичні, готельні, охоронні та ін.) [13].

Нами узагальнено характерні риси підприємництва, які представлено на рисунку 1. Так, підприємство не тільки формує конкурентне середовище, але й сприяє ефективному розподілу ресурсів, розвитку науково-технічного прогресу (НТП) та змінам у системі господарювання.

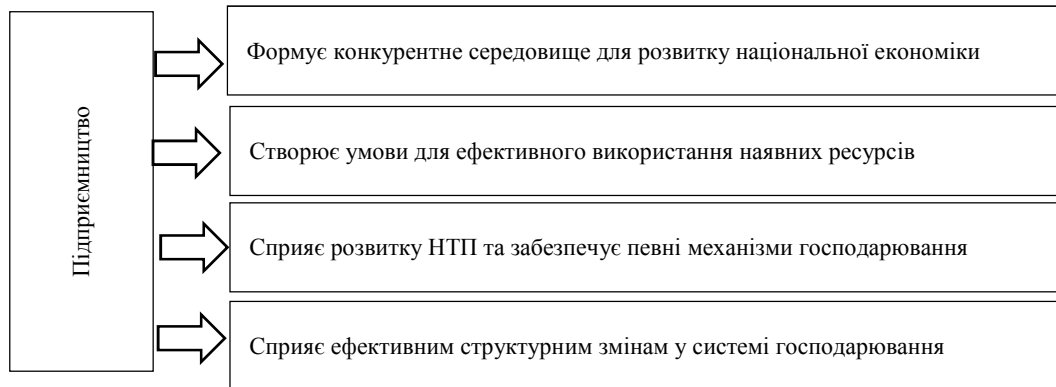

Рис. 1. Роль підприємництва у розвитку національної економіки.

Джерело: сформовано автором на основі [6].

Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2017 роках представлено на рисунку 2. Як видно з рисунка загальна кількість підприємств в Україні зменшується, якщо у 2010 році їх функціонувало 2184105 одиниць, то у 2017 році уже 1805144 одиниць (кількість скоротилась на 17,4 %). За два останні роки кількість суб'єктів господарювання зменшилась на 3,4 %.

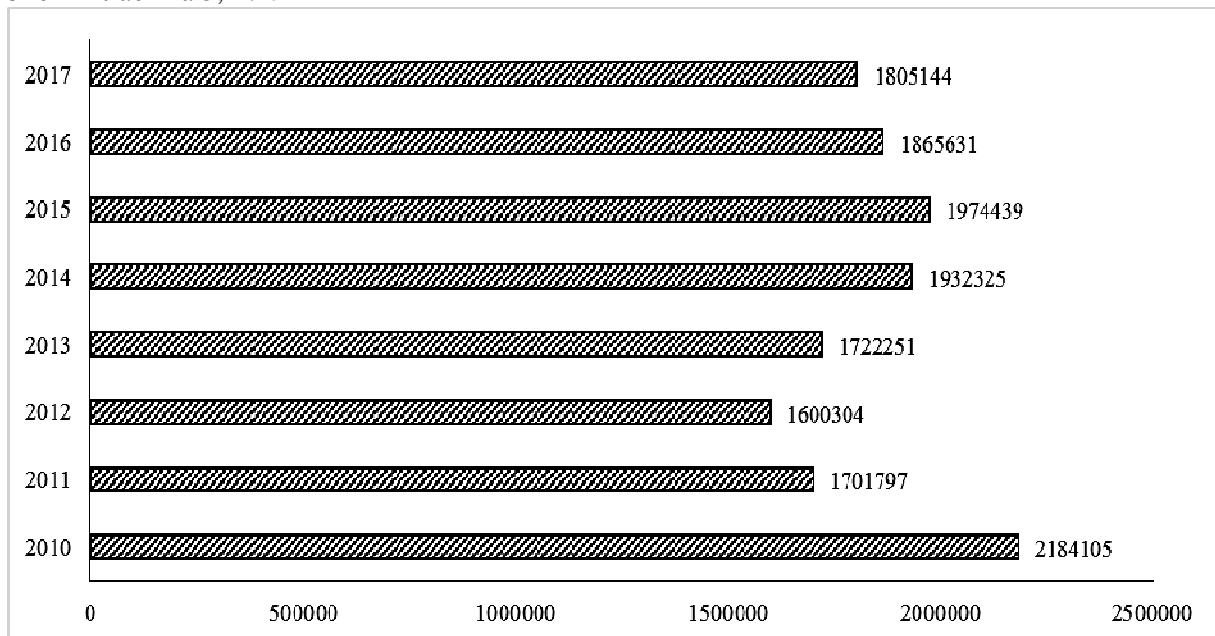

Рис. 2. Динаміка кількості суб'єктів господарювання у 2010-2017 роках.

Джерело: [6].

Отже, посилення кризових явищ в економіці країни, а також політична нестабільність, продовження військових дій на Сході України та інші чинники зумовили згорання підприємницької діяльності. Це є доказом того, що з метою відродження підприємництва виникає необхідність у формуванні сприятливих умов для його розвитку у перспективі.

Нами проведено аналіз динаміки кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2017 році. Наведені дані таблиці 1 доводять, що найбільша вага належить оптовій та роздрібній торгівлі (46,4 %), підприємствам інформації та телекомунікації (8,1 %), промисловим підприємствам (6,9 %). Водночас, найменший відсоток в загальній кількості підприємств мають: фінансова та страхова діяльність; освіта; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (в межах 1 %).

Таблиця 1– Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2017 році

	Усього, одиниць	у % до загальної кількості підприємств	У тому числі			
			підприємства		фізичні особи-підприємці	
			одиниць	у % до загальної кількості підприємств	одиниць	у % до загальної кількості фізичних осіб-підприємців
Усього	1805144		338341	100,0	1466803	100,0
у тому числі						
сільське, лісове та рибне господарство	76593	4,2	50115	14,8	26478	1,8
промисловість	123876	6,9	42026	12,4	81850	5,6
будівництво	50261	2,8	27468	8,1	22793	1,6
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	837797	46,4	89538	26,5	748259	51,0
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	95815	5,3	15252	4,5	80563	5,5
тимчасове розмішування й організація харчування	57578	3,2	7285	2,1	50293	3,4
інформація та телекомунікації	146909	8,1	13413	4,0	133496	9,1
фінансова та страхова діяльність	10290	0,6	4066	1,2	6224	0,4
операції з нерухомим майном	90553	5,0	34058	10,1	56495	3,9
професійна, наукова та технічна діяльність	121546	6,7	27445	8,1	94101	6,4
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	46553	2,6	15936	4,7	30617	2,1
освіта	11656	0,6	2098	0,6	9558	0,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	22085	1,2	4301	1,3	17784	1,2
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13045	0,7	1926	0,6	11119	0,8
надання інших видів послуг	100587	5,6	3414	1,0	97173	6,6

Джерело: [6].

Зазначимо, що у кінці 2017 р. в Україні було зареєстровано 1773924 ФОП, станом на 30 січня 2018 р. активних приватних підприємців нараховувалося 1763445. Найбільша частка закритих компаній спостерігається у Волинській (30 %) та Запорізькій (27 %) областях, найменша – в Одеській області (20 %).

Так, у 2017 р. у зв'язку з тим, що був підписаний указ про оподаткування ФОП, за перші місяці було закрито понад 300000 ФОП, а відкрилося тільки 50000 одиниць. Разом з тим, уже в квітні 2017 р. процес закриття ФОП припинився.

У структурі підприємств співвідношення великих, середніх і малих підприємств в динаміці за роками має деякі коливання. Як і раніше 0,1 % усіх підприємств представлено великими підприємствами, а частка середніх підприємств скоротилася із 4,7 % до 4,4 %. Відповідно з 95,2 % до 95,5 % збільшилась питома вага малих підприємств, із яких майже 83 % це мікропідприємства. Структура підприємств України за розмірами у 2017 р. зображена на рисунку 3.

Внаслідок впливу кризових явищ 2008-2009 рр. в Україні почала зменшуватися чисельність підприємницьких структур. Так, найбільше скорочення припадало на 2010-2011 рр. та 2015-2016 роки. Водночас, спостерігалось збільшення частки збиткових підприємств малого і середнього бізнесу та скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах.

Зазначимо, що найбільша кількість малих і середніх підприємств традиційно зосереджена в м. Києві – 25 %, Дніпропетровській – 11,2 %, Харківській – 6,7 %, Львівській – 5,5 %, Київській – 5,5 %, Одеській – 5,2 % областях.

Слід зазначити, що кількість великих підприємств впродовж останніх років значно зменшилася: із 659 одиниць у 2013 р., 423 – у 2015 р., 383 – у 2016 р., 399 – у 2017 році. Ці зміни є нас-

лідком ведення АТО та тимчасової окупації частини східних регіонів, де розміщувалось більшість великих промислових підприємств, та впливу загальноекономічної кризи, що посилилась у зв'язку з військовими подіями [19].

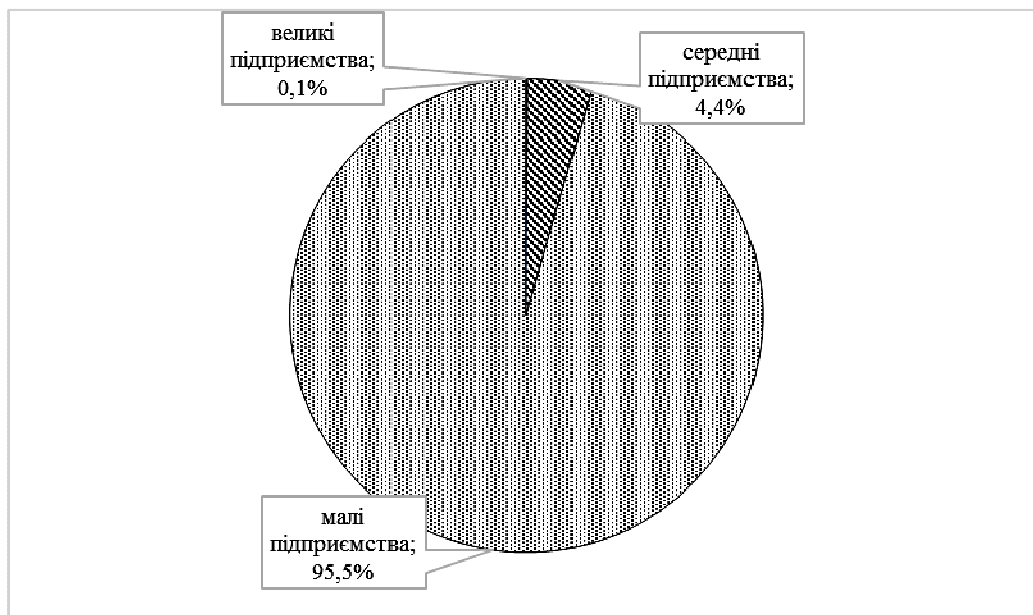

Рис. 3. Структура підприємств за розмірами України у 2017 р.

Джерело: [6].

Кількість середніх підприємств також має тенденцію до зменшення, якщо у 2010 р. їх було 20983 одиниці, то у 2013 р. – 18859, у 2015 р. – 15203, у 2016 році – 14832, тоді як у 2017 р. їх кількість порівняно з 2016 роком збільшилась на 105 одиниць до 14937. Це пов'язано з покращенням інвестиційного клімату та державного регулювання підприємницького сектору.

Натомість кількість малих підприємств в Україні має строкатий прояв, їх кількість у 2010 р. становила 357241 одиниць, у 2013 р. – 373809, у 2015 р. – 327814, у 2016 р. – 291154, а у 2017 р. знову збільшилась до 322920 одиниць. Зміна динаміки розвитку групи малого підприємництва відбувається за рахунок мікробізнесу.

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що в Україні розвиток малого підприємництва залишається на низькому рівні. Зазначимо, що у провідних країнах чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва перевищує 50 % населення працездатного віку (в країнах ЄС), а в Японії сягає 80 %. Натомість в Україні підприємництвом займається близько 25 % населення працездатного віку, а питома вага малих підприємств складає 96 % від загальної кількості зареєстрованих підприємств у країні. Продукція малих підприємств формує понад 50 % ВВП Німеччини, Франції; понад 30–40 % ВВП у Чехії, Словаччині, Угорщині. В Україні цей показник дорівнює 5–10 % [19].

У структурі малих та середніх підприємств, за видами економічної діяльності, найбільша частка їх (27 %) займалась оптовою, роздрібною торгівлею та ремонтом автотранспортних засобів, 14 % – сільським, лісовим або рибним господарством, 12 % – промисловим виробництвом, 9,5 % – операціями з нерухомим майном, 9 % – будівництвом, 8,5 % – професійною та науково-технічною діяльністю, 4,5 % – транспортом, складським господарством, 4,5 % – адміністративним обслуговуванням, 4 % – інформацією та телекомунікаціями, 2 % – тимчасовим розміщенням й організацією харчування, 1 % становить освіта, охорона здоров'я, мистецтво, спорт, розваги та надання інших послуг [23].

Розглянемо привабливість зовнішнього середовища у країні щодо розвитку підприємництва. Так, у рейтингу щодо ведення бізнесу (190 країн світу), який публікує Світовий банк (Doing Business-2018) [23], Україна за рік покращила свою позицію в рейтингу легкості ведення бізнесу на 4 позиції, піднявшись з 80 на 76 сходинку. Лідером за сумарним значенням сприятливих умов для підприємницької діяльності стала Нова Зеландія. В першу десятку країн з найбільш

сприятливими умовами для ведення бізнесу увійшли: Сінгапур, Данія, Південна Корея, Гонконг, США, Великобританія, Норвегія, Грузія та Швеція.

Економічна діяльність підприємств пов'язана з потребами щодо їх функціонування, нами систематизовано основні стримуючі чинники у розвитку підприємництва:

- недосконалість нормативно-правового забезпечення розвитку підприємництва в Україні;
- дефіцит матеріальних ресурсів у суб'єктів підприємництва, здебільшого малого та середнього;
- неврегульованість механізмів кредитування малого та середнього бізнесу, висока вартість кредитів;
- недостатність фінансової підтримки з боку держави;
- обмеження державних інвестицій та фінансової підтримки бізнесу, зменшення зарубіжного інвестування;
- відсутність чіткої системи податкових преференцій для суб'єктів підприємництва;
- незначне залучення малого бізнесу до виконання державних замовлень;
- нерівні умови господарювання малих та великих підприємств;
- нестача інформації, брак коштів на освоєння нової продукції та отримання сучасних технологій;
- недостатнє фінансування регіональних програм підтримки і розвитку малого підприємництва;
- нерівномірність розташування та розвитку малого підприємництва у регіонах України;
- скорочення споживчого попиту, загострення проблем у банківській сфері тощо, висока вартість позичкового капіталу.

Перелічені вище чинники свідчать, що важливу роль у їх усуненні та створенні сприятливого середовища для розвитку підприємництва має відігравати держава. Державне регулювання підприємництва в Україні має орієнтуватися до дієвої підтримки підприємництва, стабільного, поступального розвитку та створення умов для впровадження інновацій, активізації міжнародних операцій та посилення конкурентних вітчизняних підприємств, розвитку державно-приватного партнерства.

Дослідження проведені Світовим банком у 2018 р. серед 190 країн світу дозволяють виділити напрями покращення умов розвитку підприємницької діяльності у різних країнах світу. Наведені дані у таблиці 2 свідчать, що якщо порівняти Україну і сусідні країни, то можна відмітити, що простіше зареєструвати підприємницьку структуру в Грузії (4 позиція), найскладніше в Польщі (120 позиція), Україна в списку країн займає 76 сходинку. Доступ до кредитів найскладніший в Білорусі (90 місце), Україна – 29 місце. За веденням міжнародної торгівлі лідує Польща – 1 місце, Україна лише 119 місце, також низькі позиції займає наша країна за ліквідації підприємств (149 місце) [23].

Таблиця 2 – Місце України в рейтингу легкості ведення бізнесу, 2017 рік

п/п	Показник	Україна	Польща	Грузія	Молдова	Білорусь
	Ведення бізнесу	76	27	9	44	38
1	Реєстрація підприємства	52	120	4	23	30
2	Дозвільна система у будівництві	35	41	29	165	22
3	Підключення до системи енергозабезпечення	128	54	30	80	25
4	Реєстрація власності	64	38	4	20	5
5	Доступ до кредитів	29	29	12	42	90
6	Захист прав інвесторів	81	51	2	33	40
7	Система оподаткування	43	51	22	32	96
8	Міжнародна торгівля	119	1	62	35	30
9	Забезпечення виконання контрактів	82	55	7	62	24
10	Ліквідація підприємств	149	22	57	65	68

Джерело: [23].

За результатами порівняльного аналізу можна наглядно виявити конкурентні переваги та загрози, які потребують нагального вирішення Україною для покращення життєдіяльності вітчизняного бізнесу.

Вважаємо, що пріоритетними напрямами перспективного розвитку підприємництва в Україні є:

- сприяння розвитку підприємництва на різних рівнях управління, що сприятиме зростанню кількості підприємств та юридичних осіб;

- забезпечення дієвої державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва, що працюють у сфері інвестиційної, інноваційної і науково-технічної діяльності;
- залучення до розвитку вітчизняної економіки інвестицій та потенціал приватного капіталу;
- розширення сфери послуг (юридичні, консультативні, страхові, туристичні, готельні, транспортні, охоронні та ін.);
- удосконалення інфраструктури розвитку підприємництва;
- обмеження кількості документів дозвільного характеру та спрощення процедур відкриття підприємств;
- забезпечення доступності фінансових ресурсів для суб'єктів підприємницької діяльності;
- удосконалення податкової, статистичної звітності, зниження податкового тиску на економіку;
- забезпечення високого рівня інноваційної активності вітчизняних підприємств та запозичення інноваційного зарубіжного досвіду;
- зниження тиску з боку контролюючих органів, протидія корупції та ряд інших заходів [7, 9, 11, 14].

Висновки. При дослідженні особливостей розвитку підприємництва в Україні виявлено що підприємницька діяльність є багатогранною за своїм змістом, вона мобілізує активних здібних людей, змушує їх постійно вишукувати нові способи сполучення наявних ресурсів для виробництва більш якісної продукції за виробництва з нижчими витратами, при цьому намагаючись максимізувати власну вигоду – отримати вищий прибуток.

Виокремлення основних проблем функціонування підприємств дозволило зробити висновок про те, що останнім часом підприємницька діяльність в Україні розвивається недостатньо динамічно, у різних секторах – різними темпами. На сучасному етапі найбільш активно розвивається сфера послуг. Для того щоб розвивались усі галузі підприємництва варто проводити модернізацію управління у виробничій, соціальній, трудовій, економічній сферах, що сприятиме досягненню економічної ефективності та соціальної справедливості.

Стратегічними пріоритетами розвитку підприємництва та забезпечення його ефективності є обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, запровадження на державному рівні альтернативних механізмів стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва з урахуванням світового досвіду. Очевидно, що в умовах обмеження фінансових можливостей країни у підтримці розвитку підприємництва доцільно визначити найбільш пріоритетні напрями для розвитку малого та середнього підприємництва, які доцільно фінансувати. За такого підходу буде налагоджено систематичне вивчення проблем у розвитку підприємництва та розробка відповідних заходів по їх вирішенню як на державному, так і регіональному рівнях, що в цілому сприятиме підвищенню дієвості цих заходів.

Вважаємо, що наступним подальших досліджень щодо стратегічних пріоритетів розвитку підприємництва в Україні має стати питання тіньового підприємництва, що дозволить зрозуміти природу сучасного підприємництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4618-17/paran3#n3> (дата звернення: 10.09.2015).
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV із змінами, внесеними до Закону України від 05.07.2012 №5063-VI. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/zakon1.rada.gov.ua>.
3. Варналій З.С. Основи підприємництва: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 239 с.
4. Варченко О.М. Обґрунтування напрямів диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств. Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки. 2015. № 27. С. 101–106.
5. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України. К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.
6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua
7. Куряча Н.В. Розвиток підприємницької діяльності та напрями її лібералізації. Ефективна економіка, № 11, 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
8. Лукашук В. Галузеві структурні зрушення розвитку підприємницького сектору України. Економічні інновації: зб. наук. пр. Одеса: ІППЕД НАН України, 2015. Вип. 59. С. 202–218.
9. Ляшенко О.М. Сучасні підходи до управління підприємством. 2015. С. 421–425.
10. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми і політика. 14-е видання. М: ІНФРА-М, 2003. 972 с.
11. Новікова О.Ф. Проблеми та перспективи економічного та соціального розвитку підприємств в сучасних умовах. Ефективна економіка, № 7, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
12. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23-24 трав. 2107 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 294 с.

13. Романська О. Аналіз статистичних показників розвитку підприємництва в Україні у 2015 році. Національна платформа малого та середнього бізнесу. URL: <http://platforma-msb.org/analiz-statystychnyh-pokaznykiv-rozvytku-pidpryyemnytstva-v-ukrayini-u-2015-rotsi/>.
14. Сумець О.М., Тулар М.Б. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека: навч. посіб. Київ: Хай.Тек Прес, 2008. 40 с.
15. Хайек Ф. Право, законодавство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. М.: ИРИСЭН, 2006. 644 с.
16. Худокормов А.Г. Экономическая теория: новейшие течения Запада: учебн. пособие. М.: ИНФРА-М, 2009. 416 с.
17. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Предисл. В.С. Автономова; пер. с нем. М.: ЭКСМО, 2007. 864 с.
18. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: «ЭКСМО», 2008. 137 с.
19. Щодо ефективності підтримки та перспектив розвитку малого підприємництва у регіонах. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/903/>.
20. Ястремська О.М., Райко Д.В. Організаційне забезпечення маркетингової діяльності підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2011. № 2, т. 3. С. 112–116.
21. Adam Smith. (1904). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited with an Introduction, Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan. London: Methuen. Vol. 1. 13.02.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/237>.
22. Alfred Marshal. (1920). Principles of economics. London: Macmillan and Co. 8th ed. 26.01.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/1676>.
23. Doing Business-2018. Україна в рейтингу Світового банку легкості ведення бізнесу. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/doing-business-2018-ukrayina-v-reytingu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu>.
24. McConnell Campbell R., Brue Stanley L. (2008). Macroeconomics: Principles, Problems, and Policies 17th ed. New York: McGraw-Hill/Irwin. 488 p.
25. Richard Cantillon. (1959). Essai sur la Nature du Commerce en Général (edited with an English translation and other material by Henry Higgs, C.B. Reissued for The Royal Economic Society by Frank Cass and Co., LTD., London. 26.01.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/285>
26. Schumpeter, J. 1983 (1911). The Theory of Economic Development. USA: Transaction Publishers. 330 p.
27. Von Mises L. (1957). Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution. New Haven: Yale University Press. 384 p.

REFERENCES

1. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku malogo i seredn'ogo pidpryyemnytstva v Ukraini: Zakon Ukrainy [About development and state support of small and medium enterprises in Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4618-17/paran3#n3> (data zvernennja: 10.09.2015).
2. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine] vid 16.01.200. No 436-IV iz zminamy, vnesenymy do Zakonu Ukrainy vid 05.07.2012 . No 5063-VI. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/zakon1.rada.gov.ua>.
3. Varnalij Z.S. (2002). Osnovy pidpryyemnytstva: navch. posib [Basics of Entrepreneurship: Teaching. manual]. Kyiv, Znannja-Pres, 239 p.
4. Varchenko O.M. (2015). Obg'runtuvannja naprjamiv dyversyfikacii' vyrobnychoi' dijal'nosti agrarnyh pidpryyemstv. Produktyvni'st' agropromyslovogo vyrobnytstva. Ekonomichni nauky [Substantiation of directions of diversification of production activity of agrarian enterprises. Productivity of agro-industrial production. Economic Sciences]. No 27. pp. 101–106.
5. Dacij O.I. (2004). Rozvytok innovacijnoi' dijal'nosti v agropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy [Development of innovative activity in agroindustrial production of Ukraine]. Kyiv, NNC IAE, 428 p.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Oficijnyj sajt [The State Statistics Service of Ukraine. Official site]. URL: www.ukrstat.gov.ua.
7. Kurjacha N.V. (2015). Rozvytok pidpryyemny'koi' dijal'nosti ta naprjamy i'i' liberalizacii' [The State Statistics Service of Ukraine. Official site]. Efektyvna ekonomika, No 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
8. Lukashhuk V. (2015). Galuzevi strukturni zrushennja rozvytku pidpryyemny'kogo sektoru Ukrainy [Branch structural changes in the development of the Ukrainian business sector]. Ekonomichni innovacii': zb. nauk. pr. Odesa: IPREED NAN Ukrainy, Issue. 59. pp. 202–218.
9. Ljashenko O.M. (2015). Suchasni pidhody do upravlinnja pidpryyemstvom [Modern approaches to enterprise management]. pp. 421–425.
10. Makkonnell K.R., Brju S.L. (2003). Ekonomiks: pryncypy, problemy i polityka 14-e vydannja [Economics: Principles, Problems and Politics 14th Edition]. Moscow, INFRA-M, 972 p.
11. Novikova O.F. (2016). Problemy ta perspektyvy ekonomichnogo ta social'nogo rozvytku pidpryyemstv v suchasnyh umovah [Problems and prospects of economic and social development of enterprises in modern conditions]. Efektyvna ekonomika. No 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
12. Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukraini [Problems and prospects of entrepreneurship development in Ukraine]. Materialy IH Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (23-24 trav. 2107). Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2017. 294 p.
13. Romans'ka O. Analiz statystychnyh pokaznykiv rozvytku pidpryyemnytstva v Ukraini u 2015 roci. Nacional'na platforma malogo ta seredn'ogo biznesu [Analysis of statistical indicators of entrepreneurship development in Ukraine in 2015. National platform for small and medium businesses]. URL: <http://platforma-msb.org/analiz-statystychnyh-pokaznykiv-rozvytku-pidpryyemnytstva-v-ukrayini-u-2015-rotsi/>.
14. Sumec' O.M., Tular M.B. (2008). Strategii' suchasnogo pidpryyemstva ta jogo eko-nomiczna bezpeka: navch. posib [Strategies of a modern enterprise and its economic safety: training. manual]. Kyi'v, Haj.Tek Pres, 40 p.

15. Hajek F. (2006). *Pravo, zakonodatel'stvo i svoboda: sovremennoe ponimanie liberal'nyh principov spravedlivosti i politiki* [Law, Legislation and Freedom: A Modern Understanding of the Liberal Principles of Justice and Politics]. Moscow, IRISJeN, 644 p.
16. Hudokormov A.G. (2009). *Jekonomicheskaja teorija: novejshie techenija Zapada: uchebn. posobie* [Economic theory: the latest trends of the West: textbook. allowance]. Moscow, INFRA-M, 416 p.
17. Shumpeter J. (2007). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development]. Moscow, JeKSMO, 864 p.
18. Shumpeter J. (2008). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of economic development]. Moscow, «Jeksmo», 137 p.
19. Shhodo efektyvnosti pidtrymky ta perspektyv rozvytku malogo pidpryjem-nyctva u regionah. *Analitychna zapyska. Nacional'nyj instytut strategich-nyh doslidzhen'* [Good intentions and prospects for the development of a small priority in regions. Analytic note. National Strategic Studies Institute]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/903/>.
20. Jastrems'ka O.M., Rajko D.V. (2011). *Organizacijne zabezpechennja marketyngovoi' dijalnosti pidpryjemstva. Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universy-tetu* [Organizational organization of marketing activities of the company. Bulletin of Khmelnytsky National University]. *Ekonomichni nauky*. No 2, Vol. 3. pp. 112–116.
21. Adam Smith. (1904). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edited with an Introduction, Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan. London: Methuen. Vol. 1. 13.02.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/237>.
22. Alfred Marshal. (1920). *Principles of economics*. London: Macmillan and Co. 8th ed. 26.01.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/1676>.
23. *Doing Business-2018. Ukraïna v rejtyngu Svitovogo banku legkosti vedennja biznesu* [Ukraine in the World Bank's ranking of ease of doing business]. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/doing-business-2018-ukrayina-v-rejtyngu-svitovogo-banku-legkosti-vedennja-biznesu>.
24. McConnell Campbell R., Brue Stanley L. (2008). *Macroeconomics: Principles, Problems, and Policies* 17th ed. New York: McGraw-Hill/Irwin. 488 p.
25. Richard Cantillon. (1959). *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (edited with an English translation and other material by Henry Higgs, C.B. Reissued for The Royal Economic Society by Frank Cass and Co., LTD., London. 26.01.2019. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/285>
26. Schumpeter, J. 1983 (1911). *The Theory of Economic Development*. USA: Transaction Publishers. 330 p
27. Von Mises L. (1957). *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution* / L. von Mises. New Haven: Yale University Press. 384 p.

Стратегические приоритеты развития предпринимательства в Украине Хаецкая О.П.

Рассмотрены особенности функционирования предпринимательства в Украине. Отмечено, что предпринимательство является двигателем экономики, ведь активизация и эффективность функционирования предприятий непосредственно влияет на экономическое развитие и жизнь населения. Приведены проблемы развития отечественного предпринимательства, предложен ряд мероприятий, которые бы сформулировали благоприятную конкурентную среду для развития бизнеса в Украине. Указано, что развитие и расширение сектора малого и среднего предпринимательства является одним из приоритетов государственной экономической политики в Украине.

Осуществлен анализ статистических данных относительно количества субъектов ведения хозяйства на протяжении 2010-2017 годов параллельно со структурным анализом за видами экономической деятельности и отдельными отраслями. Определены общие черты, присущие отечественной экономике, значение относительного изменения количества субъектов ведения хозяйства.

На сегодня в Украине есть много проблем, которые препятствуют развитию отечественного предпринимательства, их решение обеспечит повышение эффективности предпринимательской деятельности и расширение предпринимательского сектора, приведет к уменьшению части теневого бизнеса. Реализация предложенных мероприятий будет способствовать поддержке конкурентоспособности предпринимательства на внутреннем и внешнем рынках.

Ключевые слова: предпринимательство, конкурентоспособность, субъекты ведения хозяйства, малые предприятия, средние предприятия, большие предприятия.

Strategic priorities of entrepreneurship development in Ukraine Khaietska O.

The features of entrepreneurship functioning in Ukraine are investigated, the main problems of enterprises functioning are outlined in the article. It is noted that entrepreneurship is the driving force of the economy, since the efficiency of the enterprises operation directly affects economic development and some life of the population. The problems of domestic business development are presented, a number of measures were proposed that would create a favorable competitive environment for business development in Ukraine. It is stated that the development and expansion of small and medium-sized businesses is one of the priorities of the state economic policy in Ukraine.

The main goals of Ukrainian economic policy are the achievement of economic growth, raising the standard of population living, full employment, course stability of the national currency, achievement of foreign economic equilibrium, etc. Achievement of these goals is primarily connected with the prospects of domestic business development.

The main features of entrepreneurship are described as indicating that entrepreneurship not only creates a competitive environment, but also contributes to the efficient allocation of resources, the development of scientific and technological progress and changes in the management system.

The analysis of statistical data on the number of business entities during 2010-2017 is carried out in parallel with the structural analysis by types of economic activity by individual industries. The general features that are inherent in the national economy are determined, the value of the relative change in the number of economic entities is regarded.

It is indicated on the problem of small business development in Ukraine, with its much more effective raise in developed countries. It is also noted that the number of large enterprises in recent years has been decreasing, which is due to the general economic crisis and in connection with the military events in eastern Ukraine, where large enterprises were mainly engaged in their business activities.

Focused attention to the problems that impede the development of domestic business entrepreneurship of the regulatory imperfection and legal regulation; unregulated lending to small and medium businesses; lack of financial support from the state; unequal conditions for the management of small and large enterprises; reduction of consumer demand, aggravation of problems in the banking sector has been done.

The main tendencies of entrepreneurship development in Ukraine are outlined, among which one can distinguish: provision of state support to small and medium enterprises engaged in investment, innovation and scientific and technical activities; the number limitation of permit documents and simplification of the opening procedures of enterprises; improvement of tax, statistical reporting, reduction of tax pressure on the economy; ensuring a high level of innovation activity of domestic enterprises, reducing pressure from the controlling bodies, countering corruption and a number of other measures.

In Ukraine, at the present stage, there are many problems hindering the development of domestic business, the solution of which will increase the efficiency of entrepreneurial activity, will ensure the expansion of the business sector and reduce the share of the shadow sector.

In the study of the peculiarities of entrepreneurship development in Ukraine, it was discovered that entrepreneurial activity is multifaceted in its content; it mobilizes active people capable, makes them constantly search for new ways of combining available resources to produce higher quality products at lower costs, while trying to maximize their own profits – get higher profits.

Key words: entrepreneurship, competitiveness, business entities, small enterprises, medium-sized enterprises, large enterprises.

Надійшла 05.12.2018 р.

Наукове видання

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

№ 2 (143) 2018

Редактор О.О. Грушко
Комп'ютерне верстання: С.І. Сидоренко

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ №15167-3739Р від 03.03.2009 р.

Формат 60×84¹/₈. Ум. др. арк. 15,35. Зам. . Тираж 300.

Підписано до друку 27.12.2018 р.

Видавець і виготовлювач:

Білоцерківський національний аграрний університет,
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01,
e-mail: redakciaviddil@ukr.net

Свідоцтво внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
№ 3984 ДК від 17.02.2011 р.